ØKONOMI

og

POLITIK

Kvartalsskrift udgivet af Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi . 39. Årgang . Nummer 3 . 1965

København 1965

ØKONOMI OG POLITIK

39. ÅRGANG . NR. 3 . 1965

INDHOLD

JØRGEN S. DICH: Udviklingen af skatte- og tilskudspolitikken siden 1939 227
H. THUSTRUP HANSEN: Den økonomiske vækst i forskellige regioner af verden og den internationale handels hovedstrømme 261
VEGARD SLETTEN: Stortingsvalet i Norge 1965 275
ADOLPH RASTÉN: Vesttyskland efter valget 291
Fortegnelse over litteraturanskaffelser omhandlende moderne historie og statskundskab 313
Den danske økonomiske situation 330
Den internationale økonomiske situation 341
Politisk kronik 356

KVARTALSSKRIFT UDGIVET AF
SELSKABET FOR HISTORIE OG SAMFUNDSØKONOMI
KØBENHAVN 1965

FORFATTERNE

JØRGEN S. DICH: Professor i nationaløkonomi ved Aarhus Universitet.

H. THUSTRUP HANSEN: Cand. polit., amanuensis ved Handelshøjskolen i København.

VEGARD SLETTEN: Redaktør, Verdens Gang, Oslo.

ADOLPH RASTÉN: Redaktør, medarbejder ved Danmarks Radio.

De løbende økonomiske oversigter udarbejdes af sekretær, cand. oecon. Helge Korsbæk, Det økonomiske Sekretariat og prokurist, cand. polit. Henning Dalgaard, Danmarks Nationalbank.

Eftertryk uden kildeangivelse ikke tilladt.

ØKONOMI OG POLITIK udkommer med et hæfte i hvert kvartal, Årsabonnement 15 kr. Enkelte hæfter 4 kr. Ansvarshavende redaktør: Amanuensis, cand. polit. H. THUSTRUP HANSEN. Redaktionsudvalg: Professor, dr. phil. SVEN HENNINGSEN, professor, dr. polit. P. NØRREGAARD RASMUSSEN, professor ANDERS ØLGAARD, generalsekretær for Nordisk Råd, F. W. Wendt og lektor, cand. polit. HANS BOSERUP. Redaktør, ekspedition og abonnement: Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi, Studiestræde 6, o. g., København K., telefon (01) 14 51 82. Abonnement kan endvidere tegnes i alle boglader og hos postvæsenet samt for boghandlernes vedkommende også gennem Danske Boghandleres Kommissionsanstalt.

Printed in Denmark, Aarhuus Stiftsbogtrykkerie A/S.

Udsendt i boghandelen den 17. 12. 1965.

UDVIKLINGEN AF SKATTE- OG TILSKUDSPOLITIKKEN SIDEN 1939

Et bidrag til forklaring af de politiske kræfter i Danmark

Af JØRGEN S. DICH

1. UDVIKLINGEN

1. Formålet med denne artikel er på den ene side at beskrive de ændringer i indtægtsfordelingen, der er indtrådt siden før verdenskrigen som følge af ændringer i skatte- og tilskudsprincipper, og derefter at søge en politisk forklaring på udviklingen. Denne forklaring skulle samtidig bidrage til en afklaring af begrebet politiske handlinger, og dermed af den politiske videnskabs område.

Denne periode har været karakteriseret ved to forhold: dels er prisniveauet fra 1938 til 1963 steget med ca. 275 pct., dels er indtægten pr. person vokset med ca. 70 pct. Denne stigning i realindtægten, der udelukkende skyldes udviklingen siden ca. 1950, har været stærkere end i nogen tidligere periode. (Se nærmere herom stk. 28).

Selv om de politiske kræfter, der i afsnit II anføres som forklaring på udviklingen, formentlig er gyldige i alle perioder, er den styrke, hvormed de har virket og dermed deres samlede resultat, påvirket både af velstandsstigningen og inflationen.

De problemer, der skal tages op til behandling, omfatter de ændringer i indkomstfordelingen, der dels skyldes ændringer i skatteskalaer og skattestrukturen og dels ændringer i principperne for ydelse af tilskud. Derimod medtages ikke de ændringer i indtægtsfordelingen, der skyldes de offentlige prisinterventioner, altså hverken maksimalpriserne på husleje, der medfører en indtægtsoverførsel fra grundejerne til lejerne på ca. 1 milliard om året eller minimalpriserne på landbrugsvarer[1]), der medfører en bruttoindtægtsoverførsel fra alle forbrugere til landbrugere på ca. 300–800 mill. kr. om året.

Tilskud omfatter her et videre felt end normalt; der medtages således ikke blot de åbne, direkte og indirekte tilskud, der ydes som kontantbeløb eller som tilskud til prisnedsættelser, men også de skjulte tilskud, der skyldes

[1]) Minimalpriserne for landbrugsvarer er dog medtaget i den sammenligning, der er anført i stk. 15.

særlige regler for den skattepligtige indtægts opgørelse, når disse er til fordel for specielle grupper af befolkningen. Disse særlige regler vedrører retten til at fradrage beløb, der anvendes på en bestemt måde (f. eks. livrenteforsikringer), eller særlige regler for indtægtens opgørelse (f. eks. regler om beregning af tilregnet indtægt af eget hus m. v.).

2. Før krigen var både skatter og tilskud i det store og hele baseret på *lighed*. Man skulle betale efter evne af nettoindtægten med en meget begrænset adgang til specielle fradrag d. v. s. skjulte tilskud til særlige befolkningskredse, og man modtog efter mangel på evne til at klare sig, idet de offentlige ydelser blev aftrappet efter indkomst eller var baseret på trang. Den tidligere indenrigsminister i venstre-regeringen, dr. phil. *Krag*, gav udtryk for den almindelige opfattelse i borgerlige kredse, når han som begrundelse for forslaget af 1932 om nedskæring af de offentlige tilskud til de arbejdsløshedskasser, der omfattede de bedre stillede arbejdere, sagde: »Det kan ikke med rimelighed kræves, at sådanne personer, hvis indtægter ligger væsentlig over gennemsnitsindkomsterne her i landet, kommer under social forsorg«[2]).

Undtagelser fra dette »trangs«princip for tilskuddene var kun få, f. eks. de gratis skoler og næsten gratis hospitaler, der står til rådighed for hele befolkningen uden hensyn til indtægt. Der fandtes i øvrigt næsten ingen prisintervention hverken m. h. t. husleje eller landbrugsprodukter.

3. Som indledning er der i tabel I givet en oversigt over bruttofaktorindkomsten, skatter og afgifter, disponibel indkomst, offentlig konsum i 1939 samt i årene 1962/63, 1963/64 og 1964/65. Man vil se, at skatter og afgifter i forhold til bruttofaktorindkomsten[3]) er steget fra 19,2 pct. i 1939 til 29,4 pct. i 1962/63 og 31,8 pct. i 1964/65. Det offentlige konsum er steget fra 9 pct. i 1939 til omkring 16 pct. i de seneste år.

Tallene for 1962 er i kolonne IV omregnet efter konsumpristallet til 1939 kroner således, at en beregning af stigningen kan finde sted. Man vil af kolonne VII se, at bruttofaktorindkomsten udtrykt i 1939 kr. er steget 93,6 pct. Dette skyldes dels stigende realindkomster dels stigning i befolkningstallet. Skatter og afgifter er derimod steget 215 pct. Der har været lidt stærkere stigning i forbrugsafgifter (incl. motorafgifter) end i andre skatter, idet stigningsprocenterne er henholdsvis 274 og 208, medens forbrugsafgifterne i 1939 udgjorde 56,3 pct. af samtlige skatter og afgifter, udgjorde de i 1962/63 58 pct. Siden har der været en svag nedgang.

Hvad der interesserer os i denne undersøgelse er de ændringer, der

[2]) Folketingstidende 1931/32 sp. 4562.

[3]) Et bedre beregningsgrundlag for skatteprocenten end bruttofaktorindkomsten ville være den beskattede indkomst, d. v. s. bruttofaktorindkomsten minus afskrivninger og med tillæg af transfereringsudgifter. Det har vist sig, at bruttofaktorindkomsten i 1938 og 1962 ikke afviger væsentligt fra den indkomst, der angiver beskatningsgrundlaget. Der begås derfor ingen stor fejl ved at benytte bruttofaktorindkomsten.

igennem perioden har fundet sted i skatternes og tilskuddenes fordeling over de forskellige indkomstklasser til belysning af, om der har fundet en større eller mindre udligning sted igennem skatterne.

TABEL 1

Udviklingen i skatter og afgifter samt det offentlige konsum i relation til indkomstudviklingen 1938/39–62/63

	I 1964/65	II 1963/64	III 1962/63	IV 1963/64 (i 1939 kr.)[7]	V 1939	VI Stigning 1939–63/64 (i 1939 kr.)	VII Procentvis stigning 1939–63/64 (i 1939 kr.)	VIII Relativ fordeling af stign. 1939–1963/64
1. Bruttofaktorindkomst ..	55055[1]	49089[1]	46324[1]	13195	6814[2]	6381	93.6	100
2. Skatter og afgifter incl. kontingenter, folkepensi-on- og arbejdsgiverbidrag	17515[3]	15355[3]	13620[3]	4127	(1949/40) 1308[4]	2819	215.5	44
Heraf foreningsafgifter incl. motorafgifter	7520	6570	5721	1766	472	1294	274.2	
Andre skatter	9995	8785	1909	2361	736	1625	208	
3. Disponibel indkomst ...	37540	33734	32704	9068	5506	3562	65.7	66
	(1964)	(1963)	(1962)					
4. Offentlig konsum	8925[5]	8048[5]	7393[5]	2163	615[6]	1548	252	
5. Skatteprocent (=2/1) .	31.8	31.3	29.4	29.4	19.2			
6. Offentlig konsumprocent (=4/1)	16.2	16.4	16.0	16.0	9.0			
7. Forbrugsafgifter i pct. Skatter og afgifter	57.1	57.2	58.0		56.3			

[1]) Øk. årsoversigt 1965 s. 77: Bruttofaktor indkomst ÷ reparationer og vedligeholdelse.
[2]) Nat. prod. og Nat. indk. 1930–46 (Stat. Medd. 4 R 129 B S. 511 1948) s. 174: Bruttonationalindkomst til kostpris 6814. s. 12 er angivet at reparationer og vedligeholdelse er betragtet som rå- og hjælpestoffer.
[3]) Øk. Nationaloversigt 1965. Tallet for 1962/64 og 1964/65 er skønnede.
[4]) Stat. årbog 1941, s. 183. Til skatter 1170.6 mill. kr. er lagt kontingenter og arbejdsgiverbidrag 138 mill. kr. (s. 155).
[5]) Øk. Årsoversigt 1965, s. 70. 1964 foreløbigt tal.
[6]) Nat. prod. og Nat. indk. 1930–46 s. 34.
[7]) Konsumpristallet=100; for 1962=342 og for 1963=372 efter følgende beregninger:

	1938	1962	1963
Løb. priser	6306	40798	40375
Konsum 1955 priser	17115	32465	3537

Tallene for 1938 og 1962 er fra Stat. Årbog 1963/64 s. 411 og for 1963 fra Øk. Årsoversigt 1965, s. 70–71.

A. Skatterne

4. Lad os til belysning heraf først se på ændringerne i skatteskalaen for de direkte skatter fra 1938/39–1962/63 (indtægten 1961). Man står her

over for den vanskelighed, at den gennemsnitlige skatteprocent (indkomstskatter i forhold til bruttofaktorindkomsten) er steget fra 7,7 til 12,5 pct. eller med ca. 75 pct. For familier med børn er indkomstskatterne til stat og kommune i København steget fra 8 til 20 pct. (af skattepligtig indtægt plus skat).

Da det sidstnævnte tal er taget fra skattestatistikken og det førstnævnte fra nationalregnskabet, kan de ikke umiddelbart sammenlignes. Der er dog ret god overensstemmelse for 1938/39. For 1962/63 får man derimod en indkomstskatteprocent for familien i København på 20, medens skatteprocenten for hele landet efter nationalindkomststatistikken er 12,5. Dette kan i nogen grad skyldes, at indtægtsniveauet er noget højere i København, således at progressionen i højere grad gør sig gældende, og at de kommunale skatter er progressive, men hovedårsagen er uden tvivl den, at selve skattegrundlaget for 1962/63 er udhulet gennem en række forskellige fradrag, blandt andet lønmodtagerfradrag, særlige afskrivningsregler, livsforsikringspræmier osv., således som det nærmere vil blive redegjort for senere i artiklen. Man kan sige, at forskellen mellem 12,5 og 20 pct. giver et groft billede for den stigning i skatteprocenten, der er blevet en følge af udhulingen af selve indkomstgrundlaget. De indtægter, der ikke nyder fordelene ved de mange fradragsmuligheder, føler fuldt ud den skærpede progression. I det efterfølgende ser vi imidlertid bort fra den nævnte udhuling og går foreløbig ud fra, at skattegrundlaget ikke er ændret gennem de fradragsregler, der er indført i den betragtede periode.

Det gælder nu om at finde den progression, der med den højere skatteudskrivning i 1962/63 skulle give samme grad af udligning som progressionen ved den lavere udskrivning i 1938/39.

Hvis vi til den ende forhøjede skatteprocenten for de enkelte indtægtsgrupper med den procentvise stigning i den gennemsnitlige skatteprocent, altså med 75 pct., ville vi åbenbart få en progression, der var stærkere end den oprindelige. En (tænkt) indtægtsskatteprocent på 57 pct. ville forhøjet med 75 pct. føre til en beskatning på 100 pct., hvilket klart viser, at den procentvise forhøjelse ville føre til en stærkere progression end den oprindelige.

Såfremt man nøjedes med at fordele skattestigningen *proportionalt* med den disponible indkomst (indkomst efter skat), ville man for stigningen i skattebyrden få en beskatning efter et andet – og mindre indtægtsudlignende – princip end efter den oprindelige skatteskala. Man ville altså få en samlet svagere progression end den, der i trediverne ansås som udtryk for en vis ligelighed ved skattebyrdefordelingen.

Den progression, der giver udtryk for samme grad af ligelighed må altså ligge her imellem. Det er naturligt at antage, at vi får samme ligelighed i skattebyrdens fordeling, såfremt *skatteprocenten for de forskellige indtægts-*

grupper på de to tidspunkter udgør samme procent af gennemsnitsskatteprocenten. Afvigelser herfra skulle give udtryk for ændringer af skattens progression.

Denne metode til måling af graden af progression, der vil blive benyttet i det efterfølgende, giver naturligvis ikke nogen eksakt løsning af problemet, idet det ikke er muligt ved anvendelsen af simple formler at finde den progression for en vis skatteudskrivning, der kan ligestilles med en progression ved en større skatteudskrivning. Det foreslåede sammenligningsgrundlag har den fordel, at man holder samme elasticitet på progressionskurven uanset dennes beliggenhed. Ved meget høje skatteprocenter kan denne sammenligningsmetode dog give en progression for de store skatteudskrivninger, der kommer så nær 100 pct., at skatteprogressionen derved er blevet for stærk. Ved mere moderate skatteprocenter forekommer sammenligningsgrundlaget derimod rimeligt.

5. Som udgangspunkt for sammenligningen mellem indkomstbeskatningen i 1939/40 og 1962/63 tages skatteprocenten af den samlede *ansatte* indkomst 1939/40 for så vel opholdskommune, udligningsfond samt staten for en familie med to børn i København, se tabel 2.

TABEL 2

Skat i procenter af ansat indkomst for familier med to børn i København 1939/40

Ansat indkomst kr.	Opholds-kommune %	Udlignings-fond %	Stat %	I alt %
2000	1.60	0.08	–	1.68
3000	3.20	0.61	0.26	4.07
5000	5.16	1.26	1.82	8.24
7000	6.26	1.67	3.52	11.45
12000	7.50	2.22	7.08	16.80
20000	8.50	2.68	10.60	21.78

For at kunne sammenligne med skatteprocenterne for 1962/63 må man for det første korrigere for den almindelige indkomststigning fra 1939/40 til 1962/63, endvidere må der tages hensyn til, at oplysningerne for 1939/40 er baseret på ansat indkomst, medens derimod procenterne for 1962/63 er baseret på samlet indkomst.

Den samlede indkomst for 1939/40 og 1962/63 fås ved til den ansatte indtægt at lægge den samlede skat[4]). Ved at dividere med antallet af indkomstskatteydere får man den gennemsnitlige indkomst[5]). Herefter var den

[4]) Dette giver dog ikke et helt nøjagtigt udtryk for den samlede indkomst, idet forsikringspræmier o. l. er lagt til.

[5]) Derefter var for 1939/40 den samlede ansatte indkomstskat for skatteyderne til staten 1040 mill. kroner, til udligningsfonden 1037 mill. kr. og til kommunen

gennemsnitlige indkomst pr. skatteyder i 1939/40 3.700 kr. til staten, 3.900 kr. til udligningsfonden og 3.400 kr. til kommunen. For skatteåret 1962/63 var den gennemsnitlige indkomst 17.720 kr. til staten og 17.500 kr. til kommunen, dvs. gennemsnit ca. 17.600 kr. Den gennemsnitlige indkomst er altså femdoblet fra 1939/40 til 1962/63. Forudsætter vi, at dette også gælder for forsørgere, kan vi herefter omregne tabel 2 ved at multiplicere den ansatte indkomst med 5 $(1 + k)$ og derefter anføre skatteprocenten beregnet af den samlede indkomst, $\left(\frac{k}{1 + k}\right)$ ud for denne indkomst. Ved interpolation er skatteprocenten beregnet for runde beløb og sammenlignet med skatteprocenterne for 1962/63, der ligeledes er fundet for samme indkomster ved interpolation. Se tabel 3.

TABEL 3

Personlig indkomstskat i procent af samlet indkomst 1939/40 og 1962/63 for forsørgere med to børn I København

Indkomst i 1962/63 kr.	Skatteprocent 1939/40 %	Skatteprocent 1962/63 %
9000	0	−3.6
10000	1.6	−0.1
13500	3.2	0.7
15000	3.9	10.3
17500	4.6	12.4
20000	5.3	14.4
30000	8.3	21.9
40.000	10.3	27.2
50.000	11.9	30.5
75000	14.4	35.7
100.000	16.3	38.8
125.000	17.9	40.8
Gnsn. skatteprocent	8.0	20.0

Herefter kan man opstille den søgte skala, hvor indkomsten angives i procent af gennemsnitsindkomsten og skatteprocenten i procent af gennemsnitsskatteprocenten henholdsvis i 1939/40 og 1962/63. Dette mål for ændringer i skatternes progression er angivet i omstående tabel 4.

For de små indtægter, som ligger på ca. 77 pct. af gennemsnitsindtæg-

1109 mill. kroner. Antallet af indkomstskatteydere var til staten 280.000, til udligningsfonden 168.000 og til kommunen 330.000 (Stat. Medd. 1940, 4-110-1). For skatteåret 1962/63 var den samlede indkomst incl. skat 6460 mill. kr., til staten, 5508 mill. kr. til kommunen. (Stat. Medd. 1963: Ejendoms- og personbeskatningen 1962/63, s. 68). Antallet af indkomstskatteydere var henholdsvis 308.000 og 324.000. Tallene gælder for København.

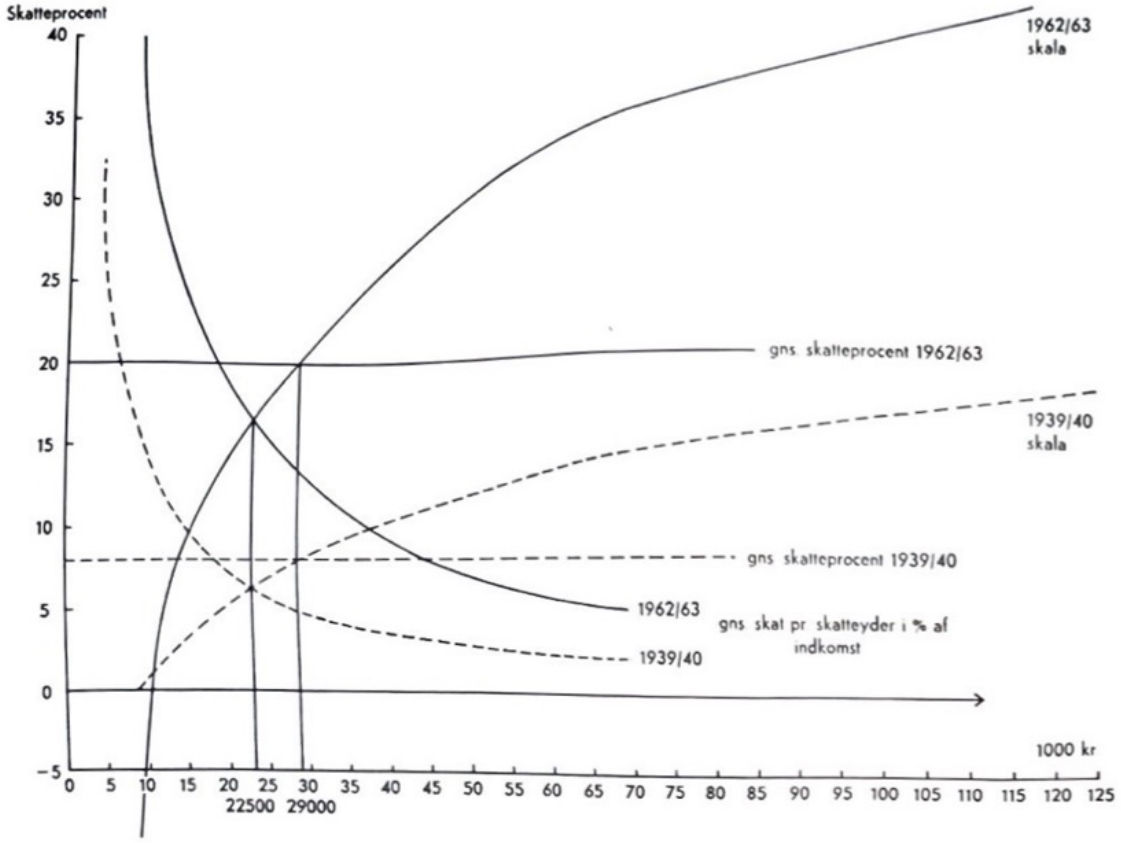
TABEL 4

Indkomst i pct. af gns. indkomst	Skatteprocent i pct. af gns. skatteprocent		Relativ ændring i skattebyrde
	1939/40	1962/63	
	I	II	II – I
%	%	%	%
51	0	– 18.0	– 18.0
57	20.0	– 0.5	– 20.5
77	40.0	35.0	– 5.0
86	47.5	51.5	+ 4.0
100	57.5	62.0	+ 4.5
114	66.3	72.0	+ 5.7
171	103.8	109.5	+ 5.7
228	128.8	136.0	+ 7.2
285	148.8	152.5	+ 3.7
428	180.0	178.5	– 1.5
570	203.8	194.0	– 9.8
713	224.8	204.0	– 20.8

ten og nedefter svarende til indtægter på 13.500 kr. og mindre, er der indtrådt en lettelse. Denne skyldes dog børnetilskuddene. Det drejer sig hovedsageligt om meget små indtægter, som ligger under indtægterne for ufaglærte arbejdere. Disse små indtægter indehaves af studenter, pensionister og mindre detailhandlere. Størstedelen af personer i disse grupper har ikke børn og får altså ikke skattelettelser. Men i samme gruppe kan også falde personer, der igennem en længere årrække har store indtægter, f. eks. forretningsfolk, der i enkelte år har haft tab, eller som på grund af afskrivninger kan komme ned på små skattepligtige indkomster. For personer, der ligger i intervalet fra ca. 20 pct. under gennemsnitsindtægten indtil 3 gange denne, er skatteprogressionen forøget. I denne gruppe falder praktisk talt alle arbejdere og største delen af tjenestemændene. For de meget store indtægter er der indtrådt lettelser, der naturligvis skyldes skattefradragsretten. Bortser man fra de forholdsvis få familier med børn i de aller laveste indtægtsklasser under 13.500 kr., er det altså kun for de store indtægter, at udviklingen har medført en skattelettelse.

7. En anden af amanuensis *Thorlund Jepsen* foreslået metode til sammenligning af skatteprogressionerne i 1938/39 og 1962/63 – anvendelig i hvert fald for de mere betydelige indtægtsgruppers vedkommende – går ud på at undersøge ved hvilke indtægter i de to år en proportionalskat eller en personskat (med en rædsom germanisme kaldet kopskat) falder sammen med de respektive skatteskalaer, og hvor det derfor er ligegyldigt for en person, om han beskattes proportionalt med sin indtægt eller med en personskat eller efter den gældende skala.

Til belysning heraf har man i figuren givet en grafisk fremstilling af de i tabel 3 anførte tal for skatter i procent af indtægten i 1939/40 og

1962/63. Samtidig er indføjet proportionalskat på 20 pct. og 8 pct. af indkomsten (den vandrette linje) og en personskat (den hyperbelformede kurve), der begge skulle give samme provenu som skatterne. Hvor kurverne for disse to skatter skærer kurverne for de gældende skatter, er en person indifferent over for de tre skatteprincipper.

Man vil se, at skæringspunkterne for proportionalskatten og den i 1938/39 og 1962/63 gældende skatteskala, ligger på samme realindtægt. (Overgang til et sæt af forbrugsskatter, der er proportionale med indtægten, vil altså betyde et tab for personer, hvis indtægt ligger under ca. 29.000 kr., medens personer over denne grænse naturligvis får en fordel af ordningen). Også skæringspunktet for gældende skatteskalaer og personskatten ligger på samme realindtægt (22.500 kr.). Endvidere ligger bundgrænsen på samme realindkomst 9.000 kr.

At de tre indifferenspunkter ligger på samme indtægt betyder, at de to kurver er udtryk for et ensartet skatteprincip, dvs. at skattestigningen er fordelingsneutral i den forstand, at hvis skatteskalaen 1939/40 er indrettet efter et eller andet offerprincip, således at en indkomst i 1962/63 skatteårskroner på 9.000 kr. skulle betale 0 kr., en indkomst på 22.500 kr. en skat, der ville svare til en betaling efter personskatprincippet og en indkomst på 29.000 kr. efter proportionalskatteprincippet, så er dette fordelingsprincip

bibeholdt også for alle de mellemliggende og højereliggende indkomster[6]).

Skattestigningen er altså for familier med 2 børn i København, under forudsætning af ensartet ligningsgrundlag, fordelt efter samme offerprincip, som den i 1939/40 eksisterende skala. Der er således for de her berørte indkomster ikke gennem skatteskalaen sket nogen ændring i indkomstfordelingen.

For indtægter, der er så store, at de beskattes med maksimalprocenten på 50 pct., er der som følge af skattefradragsretten ikke indtrådt nogen stigning i skattebyrden.

8. Skattebyrdens fordeling er naturligvis også påvirket af *forbrugsbeskatningen*. Denne er steget fra i 1938/39 at udgøre 34 pct. til i 1963/64 at udgøre godt 42 pct. af de samlede offentlige indtægter (statens, kommunernes og de offentlige sikringsordninger). En undersøgelse foretaget af Statistisk Departement viser, at forbrugsskatterne nærmest er proportionale med indtægterne i indtægtsintervallet 10.000–50.000 kr. Den stedfundne stigning har virket således, at den del af den relative stigning i de indirekte skatter på 8 pct., der falder i dette indtægtsinterval, er blevet fordelt proportionalt med indtægten, medens det samme beløb opkrævet gennem direkte skatter ville have betydet en fordeling efter disse skatters ret svage progressivitet. Udviklingen på dette område har altså betydet en skattelettelse for de større indtægter i dette interval. For meget store indtægter, der på grund af skattefradragsretten ikke rammes af den forøgede skatteudskrivning, betyder forøgelsen af de indirekte skatter en skatteforøgelse, der svagt modvirker den ved skatteskalaen opnåede lettelse. For meget små indtægter under 10.000 kr. betyder stigningen i de indirekte skatter en skatteforøgelse, men disse indtægter er, når bortses fra folkepensionister, ikke særlig talrige, og for pensionisternes vedkommende er der gennem pensionsforhøjelser givet kompensation.

B. Tilskuddene

9. For at få et udtømmende billede af de indtrådte ændringer i skatte- og tilskudsprincipperne må man naturligvis også se på, hvilke virkninger der følger af de siden 1939 indførte nye principper for tilskud. Vigtigst er de *skjulte tilskud,* der skyldes ændringer i opgørelsen af den skattepligtige indtægt til fordel for særlige befolkningskategorier.

For villaejere beregnede man før krigen den skattepligtige indtægt som 6 pct. af ejendomsskylden, der på daværende tidspunkt var lig med handelsværdien. Indtil 1966 regnede man som indtægt 3 eller 4 pct. af ejendomsskylden, der ligger ca. 40–45 pct. under handelsværdien. Med en

[6]) En beregning for Aarhus giver tilsvarende resultater.

marginal skat på 30 pct. og under anvendelse af en rentefod på 7 pct. og en ejendomsskyldværdi, der som før krigen sættes til handelsværdien, bliver skattetabet ved ændringer i opgørelsesprincipperne på dette område siden krigen ca. 600 mill. kr., hvortil kommer et skattetab som følge af at ejendomsskatter og vedligeholdelsesafgifter ikke medregnes i indtægten. Dette tab udgør 150 mill. kr., således at det samlede tab bliver 750 mill. kr. årlig. Boligministeriets målsætningsudvalg har regnet med en lavere rentefod og en mindre forhøjelse af ejendomsværdierne og kommer derfor til et skattetab på 500 mill. kr. I det efterfølgende regnes med 600 mill. kr.

Disse skjulte tilskud er på grund af skatteprovenuet stærkt stigende med indtægternes størrelse.

Det samme gælder fradragsretten for *pensions- og livrenteforsikringer, kapitalbinding* m. v., hvor der før krigen kun var fradragsret inden for ret snævre grænser, medens retten nu er ubegrænset. Skattebegunstigelsen ligger i fritagelse for indkomstbeskatning af rentetilvæksten og formuebeskatning af tilbagekøbsværdierne. Endvidere kommer der en fordel ved lavere marginalbeskatning ved udbetaling end ved indbetaling. Man kan anslå skattetabet som følge af fradragsreglerne for disse forsikringer og kapitalforsikringer til ca. 150 mill. kr. årligt.

Til *landbrugerne* ydes skjulte tilskud ved ophævelse eller nedsættelse af ejendomsskatter for landbrugsejendomme på i alt 75 mill. kr.

Det er som sagt karakteristisk for de skjulte tilskud, at de i første række er til fordel for de store indtægter, og at fordelen stiger med indtægtens størrelse.

Før krigen fandtes der ingen skjulte tilskud i forbindelse med afskrivningerne, idet *afskrivningsreglerne* i det store og hele svarede til værdiforringelsen. Efter afskrivningsloven i 1958 er afskrivningerne nu så gunstige, at der indtræder betydelige skattebesparelser for de ekspanderende virksomheder. Dertil kommer, at der som følge af de med afskrivningerne følgende udsættelser af skattebetalingen i alle tilfælde opnås en rentebesparelse, der med den nuværende rentefod er betydelig.

Nedenstående sammenligninger med forskellige lande viser, at afskrivningsreglerne i Danmark er særdeles gunstige. Kun Storbritannien har gunstigere afskrivningsregler både for maskiner og bygninger end Danmark og for maskiner alene kun Sverige. Afskrivninger på maskiner udgør efter fire års forløb i procenter af anskaffelsesværdien: Sverige 90,0, Storbritannien 84,0, *Danmark 76,0*, Frankrig 68,4, Norge (åbningsafskrivning) 65,0, USA 61,6, Vest-Tyskland 59,0, Holland 50,0 og Norge (tillægsafskrivning) 48,0.

For bygninger udgør afskrivningerne i procenter af anskaffelsesværdien efter to års forløb i Norge (åbningsafskrivning) 30,0, Storbritannien 28,0, *Danmark 25,0,* Norge (tillægsafskrivninger) 7,5, Frankrig, Sverige, Vest-Tyskland, Holland og USA 5,0.

Skatter i procent af indtægt minus ordinære afskrivninger[1])

Danmark	33.0
Storbritannien	35.9
Holland	43.6
Sverige	47.6
Frankrig	48.8
U. S. A.	49.7
Norge (åbningsafskrivning)	55.7
Norge (tillægsafskrivning)	58.8
Vest-Tyskland	68.0

[1]) Forudsætningen er, at indtægten udgør 15 % af realkapitalens anskaffelsesværdi. Af denne udgør maskiner 50 % og bygninger 50 %. Investeringer og indtægter stiger med 5 % årlig over en årrække, se Hallvard Borgenvik: Aktuelle skattetal 1965, s. 38 (Artikler nr. 11 fra Statistisk Sentralbyrå, Oslo).

Dette giver sig udtryk i den nedenfor anførte sammenligning af skatter i procent af indtægt minus ordinære afskrivninger under de i note til tabellen anførte forudsætninger.

Da alle disse lande – med undtagelse af USA – har fuld beskæftigelse, kan man ikke anføre de gunstige afskrivningsregler i Danmark som et nødvendigt middel til at opnå den fulde beskæftigelse. Disse regler er derfor et middel, der er benyttet til at vælte en del af skattebyrden over fra forretningsindtægter til arbejdsindtægter, og dermed fra større indtægter til mindre indtægter.

10. Størrelsen af de skjulte tilskud, der skyldes de nye afskrivningsregler, kan ikke direkte beregnes, men der kan foretages visse beregninger over de samlede virkninger af *afskrivningsregler og skatteunddragelser.*

Hvis man foretager en sammenligning mellem privat konsum fra nationalindkomststatistikken + ikke-offentlig opsparing og de indkomster, der oplyses gennem skattestatistikken, får man en forskel, som kan bidrage til belysning af dette spørgsmål. For skatteåret 1962/63 kan man foretage nedenstående sammenligning.

Privat konsum (beregnet på basis af produktionsstatistikken) med tillæg af offentlig opsparing udgør 34,7 milliarder kr., medens skattepligtige indkomster efter skattestatistikken udgør 25,5 milliarder kr. Med tillæg af livrentepræmier, lønmodtagerfradrag m. v. får man 28,3 milliarder kr. Der fremkommer derved en difference på 6,4 milliarder kr.[7]), der an-

[7]) Dette tal, som er anført, er kun et udtryk for det indkomstbortfald, der er en følge af afskrivningsregler og skatteunddragelser. I en artikel i »Information« 2/9-65 har amanuensis *Thorlund Jepsen* sammenlignet den skattepligtige indkomst (efter gældende regler) med et konsekvent indkomstbegreb, der omfatter kapitalvinding, er rigtig opgørelse af egenindtægten af villaer og medtager ikke-pengemæssig indkomst af forskellig art. Med dette udgangspunkt er indkomstbortfaldet ca. 30 milliarder kr.

Sammenligning mellem indkomster opgjort efter national- og skattestatistikken for skatteåret 1962/63 (indtægten 1961)

Privat konsum på grundlag af produktionsstatistikken (Stat. Årbog 1963/64 s. 412)	30 mldr.	Ansat skattepligtig personlig indkomst	24 mldr.
Samlet ikke-of. netto opsparing (Økonomisk oversigt 1964 s. 86)[1]	4.7 mldr.	Selskabsindkomst	1.5 mldr.
		Fratrukne forsikringspræmier, lønmodtagerfradrag[2]), kontingent til faglige foreninger, underskud på ejendomme, renter af gæld, bidrag til ægtefælle og børn m. v. (se Stat. Medd. Indkomster og formueansættelser til Staten for 1962/63 s. 7)	2.8 mldr.
		Afskrivninger ud over 3.5 mldr. og skatteunddragelser	6.4 mldr.
	34.7 mldr.		34.7 mldr.

[1]) Privat bruttoopsparing 7.5 milliarder kr. Bruttoopsparing i alt 9.3 milliarder kr. Afskrivninger er beregnet af Statistisk Departement, men kun til og med 1960, hvor de udgjorde 3.15 milliarder kr. (se i øvrigt Nationalregnskabsstatistikken 1947–60 s. 47. Statistisk undersøgelse nr. 7, København 1964). De anslås ovenfor til 3.5 milliarder kr. Den samlede nettoopsparing bliver herefter 5.8 milliarder kr. Den private netto opsparing skulle herefter blive 4.7 milliarder kr.

[2]) Der er ikke taget hensyn til, at en del af lønmodtagerfradraget er udtryk for omkostninger.

drager ca. 17,2 pct. af bruttonationalindkomsten. Dette skulle give et groft billede af summen af den *indtægt,* der unddrages beskatning[8]), og de afskrivninger, der kan foretages i den skattepligtige indkomst ud over de virkelige værdiforringelser.

Til yderligere belysning af dette forhold kan det anføres, at forskellen mellem indkomsten efter nationalregnskabet og indkomststatistikken i 1939 var 1275 mill. kr. »Denne forskel skyldes først og fremmest, at en del opgiver deres indkomster for lavt eller undlader at opgive deres indkomster. I forskellen indgår dog også indtægter fra mindre aktieselskaber og fra visse »stille« selskaber, som ikke beskattes«[9]). Da bruttonationalproduktet til markedspriser androg 7,3 milliarder kr., skulle skatteunddragelsen udgøre mindst 15 pct. af nationalindkomsten. Skatteunddragelserne alene kom altså før krigen op på omtrent samme beløb, som man kan anslå for skatteunddragelser og den siden dengang gennemførte forbedring af afskrivningerne tilsammen. *Kampmann* har for 1939 skønnet, at indtægtsunddragelserne androg 6–7 pct. for lønmodtagere og ca. 25 pct. for

[8]) Da huslejen for værdi af egen bolig er den samme i nationalindkomststatistikken og i skattevæsenets statistik, skal denne post ikke formindskes under hensyn hertil.

[9]) Stat. Medd. 1948, 4-129-5, s. 173.

[10]) *Viggo Kampmann:* Ligelig indkomstfordeling som mål for den økonomiske politik. Nationaløkonomisk Tidskrift 1944, 3. hæfte, s. 143 ff.

erhvervsindtægter[10]; men der er ikke angivet gennem hvilke beregninger, han er kommet til disse resultater.

Det vil dog være rimeligt at foretage en reduktion af de ca. 6,4 milliarder. Afskrivninger noget ud over den virkelige forældelse på 3,5 milliarder kr. kan være hensigtsmæssige som middel til at stimulere investeringerne. Selv med en effektiv gennemførelse af kontrollovens bestemmelser (jf. nedenfor) samt en skærpelse af loven, vil det næppe være muligt at komme alle skatteunddragelser til livs.

Ud fra disse synspunkter kan den samlede nedgang i skattepligtig indkomst ved for gunstige afskrivningsregler og ved skatteunddragelser anslås til ca. 5–6 milliarder kr., hvortil svarer et skattetab på ca. 2¼ milliard kr.

Skatteunddragelserne optræder – som anført – navnlig for erhvervsindtægternes vedkommende, der i det store og hele ligger på et højere niveau end lønmodtagerindtægterne, og fordelen ved skatteunddragelse tilfalder derfor fortrinsvis de større indkomster, ligesom den stiger med indtægtens størrelse.

11. Skatteunddragelserne skyldes bl. a. bestemmelserne i kontrolloven af 1946 og den måde, hvorpå denne hidtil er blevet administreret. Man inddeler i loven indtægterne i 5 grupper efter indtægtens art. For lønindtægter, honorarer samt for forsikringer, pensioner, indekskontrakter og kapitalbindingskonti findes der en effektiv kontrol, idet arbejdsgivere, forsikringsselskaber og pensionskasser har pligt til *uden opfordring* at give oplysninger til de *lokale ligningsmyndigheder* om de foretagne udbetalinger med angivelse af størrelsen af de betalte beløb samt modtagerens navn og adresse. For indtægter, der indtjenes hos egentlige arbejdsgivere, er skatteunddragelse derfor praktisk talt udelukket.

Den næste gruppe er *købere og sælgere af værdipapirer*. For disse personers vedkommende er banker, vekselerere osv. forpligtet til ligeledes uden opfordring at give de oplysninger, der kan tjene til vejledning ved indkomstansættelsen; men medens der for lønmodtagernes vedkommende efter lovens ord skal gives nøjagtige oplysninger om den betalte løn, så har finansministeren bestemt, at banker og vekselerere kun skal opgive navnet på de personer, der i skatteåret har omsat værdipapirer for over 50.000 kr., men ikke hvor meget de har omsat. Disse oplysninger skal meddeles ikke til de lokale ligningsmyndigheder, men kun til ligningsdirektoratet. Både med hensyn til oplysningernes omfang og indberetningsstedet stilles altså købere og sælgere af værdipapirer i en gunstigere klasse end lønmodtagere.

Den tredje klasse, *selvstændige erhvervsdrivende,* er pligtige til at yde de skattelignende myndigheder, altså ikke blot ligningsrådet, oplysning om den omsætning, de i deres erhverv har haft med anden navngiven arbejdsgiver. Tilsvarende regler gælder for salgsforeninger og lignende organisationer. Men her skal oplysningerne kun gives *på forlangende,* og der

er ikke i loven givet finansministeren bemyndigelse til at træffe videregående bestemmelser. (Den beføjelse, der er givet finansministeren til at iværksætte »stikprøvekontrol« over for ikke navngivne erhvervsdrivende, er ikke sat i kraft). Såfremt der fandtes en automatisk indberetning på samme måde som med lønindtægterne, således at f. eks. grosserere skulle indlevere årlige oplysninger om den samlede omsætning med hver detailhandler, ville man dermed få »handelsstrimler«, svarende til de kendte »lønstrimler«. Dette ville give et lige så effektivt og mere direkte grundlag for indtægtsopgørelsen for detailhandlere end ved gennemførelsen af en merværdiomsætningsskat.

Fjerde gruppe omfatter *personer, der har midler indestående i* banker, sparekasser osv., og som opnår forrentning heraf. Også her gælder det, at oplysninger kun skal gives *på forlangende,* men i modsætning til oplysningen om erhvervsindtægt er det kun skatterådet eller højere myndigheder, der kan afkræve disse oplysninger. Bestemmelsen om, at kravet om oplysning kun kan stilles af skatterådet eller højere myndigheder, indførtes i 1964 med den begrundelse, at man anså det for »hensigtsmæssigt«. Bestemmelsen bruges i praksis kun, når man har begrundet formodning om, at selvangivelsen er forkert. Til sikring af, at sådanne oplysninger kommer frem, findes der i øvrigt i kontrolloven ret strenge bestemmelser, idet det er bestemt, at konti, hvor indehavers navn og adresse ikke kendes, skal spærres i 6 måneder og beløbet yderligere efter en årrække kan inddrages til statskassen. Der er imidlertid til denne bestemmelse knyttet den klausul, at den først træder i kraft efter finansministerens nærmere bestemmelse, og en sådan bestemmelse er endnu ikke truffet. På samme måde som for erhvervsdrivende er der også en mulighed for stikprøvekontrol, men heller ikke denne har finansministeren givet bemyndigelse til at anvende.

Femte gruppe omfatter personer, der indløser *rente- og udbyttekuponer.* Der er her anført, at offentlige kasser, kredit- og hypotekforeninger osv. skal være forpligtet som betingelse for indløsningen at opgive nøjagtigt navn og adresse på pågældende kuponejere og oplysning om kuponbeløbets størrelse. Men også denne bestemmelse træder først i kraft *efter finansministerens nærmere bestemmelse,* og en sådan bestemmelse har finansministeren endnu ikke truffet. Det er altså døde ord i loven. Hvorfor aktieejere og obligationsejere trods lovens klare bestemmelse skal fredes i klasse A, er det vanskeligt at forstå, og der er da heller ikke officielt givet nogen begrundelse herfor.

12. Foruden de nævnte skjulte tilskud og skatteunddragelser må man medtage de områder inden for de *egentlige kontante tilskud,* hvor nye tilskudsprincipper er gennemført. Dette er sket, hvor man yder tilskud uden nedsættelse efter indtægtens størrelse enten således, at man yder størst tilskud til persongrupper, der har størst indtægt, eller yder samme tilskud til alle uanset nuværende eller tidligere indtægt. Før krigen var som tidligere

anført det dominerende princip for alle kontante tilskud, at de blev nedsat med stigende indtægt.

De *åbne egentlige kontante tilskud* til landbruget andrager i alt 360 mill. kr. Ejendomstilskuddet på 80 mill. kr. udbetales ikke til ejendomme med over 50.000 kr.s grundværdi, det kommer altså kun de små og mellemstore landbrugere til gode, men er inden for denne ramme uafhængigt af indkomstens størrelse. De øvrige tilskud udbetales til alle landbrugere. Tilskuddene er uafhængige af de enkelte landbrugeres indtægt og er nogenlunde proportional med gennemsnitsindtægten hos landbrugere inden for de forskellige brugsstørrelser.

Tilskuddene omfatter følgende grupper:

Ejendomstilskud 1964	80 mill. kr.
Tilskud til kornfond	30 mill. kr.
Kotilskud (grundlag julitælling 1963)	74.5 mill. kr.
Kunstgødningstilskud	50 mill. kr.
Mejerirationalisering	20 mill. kr.
Dispositionsfonden 1964/65	105.6 mill. kr.
	360.1 mill. kr.

Her er ikke medtaget de uegentlige tilskud, der er en følge af kornordning og hjemmemarkedsordning, der varierer med eksportpriserne og priserne på verdensmarkedet i øvrigt og som sagt har varieret mellem 300 og 800 mill. kr. pr. år, og dette beløb er heller ikke medtaget i det efterfølgende.

Også ophævelsen af fradragsreglerne for *folkepension*, der medfører, at alle, uanset indtægt, får fuld folkepension fra 1970, er udtryk for et nyt tilskudsprincip, idet personer, som har haft overordnede stillinger og store indtægter, som regel også har store indtægter på deres gamle dage bl. a. som følge af, at de er i stand til at arbejde længere end personer, der er afhængige af legemligt arbejde. Udgifterne ved fradragsreglernes ophævelse, dvs. ved ydelse af folkepension til alle uanset indtægt, er anslået til ca. 335 mill. kr.[11]) årligt.

13. Som tidligere anført var skatte- og tilskudslovgivningen før krigen væsentligt baseret på et lighedsprincip, der nu er brudt. Den byggede endvidere på princippet om, at samfundsskabte indtægter skulle beskattes hårdere end arbejdsskabte. Dette gav sig udtryk i loven om *grundstigningsskyld*. For få år siden vedtog Socialdemokratiet på en kongres endog at gennemføre fuld grundstigningsskyld. I 1964 er den blevet fuldstændig afskaffet, endog den tidligere betalte og i ejendommens værdi nedkapitaliserede

[11]) Se bemærkninger til forslag til lov i ændring i lov om invalide- og folkepension fremsat 29/1 1964 s. 7 sp. 2.

grundstigningsskyld. Det drejer sig her om et beløb på ca. 200 mill. kr. årligt, og denne skattelettelse kommer ejendomsbesiddere og derfor i væsentlig grad folk med større indtægter til gode.

14. Hvis man altså tænkte sig, at de samme lighedsprincipper, der gjaldt for vores skatte- og tilskudslovgivning før krigen, blev opretholdt, og tænkte man sig en ligelig anvendelse af bestemmelserne mod skatteunddragelser, ville man i sparede udgifter og større indtægter få følgende liste:

Skjulte tilskud til villaejere	600 mill. kr.
Skjulte tilskud til pensions- og invalideforsikring	150 mill. kr.
Ejendomsskattelettelse for landbrugere	75 mill. kr.
Skatteunddragelser og for gunstige afskrivningsregler	2250 mill. kr.
Kontanttilskud til landbrugere	360 mill. kr.
Folkepensionens fradragsregler	335 mill. kr.
Ophævelse af grundstigningsskyld	200 mill. kr.
	3970 mill. kr.[12])

Det drejer sig altså i alt om ca. 4 milliarder kr. Da visse af beløbene er genstand for beskatning, kan det samlede beløb nedsættes til ca. 3¾ milliarder kr.

Beløbet kan ikke henføres til et bestemt år. Visse delbeløb vedrører indtægt i 1961, andre 1964 og andre igen fremtiden.

De 3¾ milliarder kr. er 1¼ milliard kr. mere end provenuet af den personlige indkomstskat til staten 1962/63. Ser man bort fra skatteunddragelserne og afskrivningerne, drejer det sig om 1½ milliard kr. eller 60 pct. af statsindkomstskattens provenu (for skatteåret 1962/63).

Når man bortser fra skatteunddragelserne er de i de foregående nævnte begunstigelser udtryk for nydannelser i vores skatte- og tilskudspolitik.

---

[12]) Dette tal omfatter som anført kun de individuelle åbne og skjulte tilskud, der er en følge af de nye principper, der bortset fra skatteunddragelserne er gennemført siden 1939. Jeg vil dog nævne et enkelt punkt indenfor de kollektive udgifter, som kan have interesse i denne forbindelse; der tænkes her på de urentable investeringer, som foretages indenfor vejsektoren. Det kræver ikke særlig komplicerede beregninger at vise, at en væsentlig del af dette beløb har en rentabilitet ved besparelser i tid, benzin og gummi, der ligger på måske 1 eller 2 %. Det gælder særlig for en række af de veje og motorveje, der anlægges eller udvides ikke mindst i de tyndt befolkede dele af landet. Den samlede investering i 1964/65 var 1 milliard (se Økonomisk Årsoversigt 1965 s. 57. For 1965/66 er udgiften anslået til 1230 milliarder kr.), og ved et groft skøn kan man antage, at mindst ⅓ heraf er urentabelt. Hvis man tænkte sig, at der årligt blev bygget industri for 300 mill. kr. med en rentabilitet på 1–2 % med den følge, at disse virksomheder hurtigt ville gå fallit, ville det rejse et ramaskrig landet over; men man ser fredeligt på, at investeringer med tilsvarende rentabilitet finder sted indenfor den offentlige sektor. Det skyldes dels manglende tænksomhed, dels gamle refusionsregler, der havde berettigelse under 30'ernes arbejdsløshed, og dels at vejvæsenet er blevet en slags hellig ko, der bestemmes mere af tekniske overvejelser end af økonomiske.

Før krigen var det karakteristisk for de åbne kontante tilskud

1. at de fortrinsvis blev ydet til personer med arbejdsindtægter,
2. at de blev aftrappet med indtægtens størrelse,
3. at der kun var små tilskud til landbrugere.
4. Endvidere var skjulte tilskud få og begrænsede.

De nydannelser, der syntes at udgøre kernen i en af alle politiske partier anerkendt skatte- og tilskudspolitik, er derimod karakteriseret ved følgende:

1. de er til fordel for personer med forretningsindtægter (tilskud til landbrugerne, gunstige afskrivningsregler og lemfældig indkomstkontrol),

2. de tilfalder de berettigede med beløb, der normalt er stigende ved indtægtens størrelse,

3. de er til fordel for personer, der ejer konsumkapital i en bestemt form (villaer),

4. de betyder, at lige store indtægter beskattes med højst forskellige procenter. Princippet ligge indtægt–lige skat er derfor opgivet,

5. de betyder, at progressionen for grænseindtægten for den resterende indkomstbasis er blevet meget stærk i intervallet fra ca. 24 til ca. 50.000 kr. til skade navnlig for de lønindtægter, der ikke kombineres med indtægter, hvori de betydelige fradrag kan finde sted.

Selv om visse tilskud, f. eks. tilskuddene til husmændene, er indtægtsudlignende, så betyder det samlede resultat ikke desto mindre en forøgelse af uligheden i befolkningen. Hvis man, som det er naturligt, lader socialpolitikken omfatte alle former for tilskud, herunder også de skjulte tilskud, har der altså fundet en revolution sted i vor socialpolitik. Middelstanden har i stigende grad erobret socialpolitikken, idet de har anvendt sådanne tilskudsformer, som kommer middelstanden og overklassen til gode, og hvis virkninger for andre befolkningsgrupper er skjult for andre end de indviede.

15. Den socialpolitiske revolution kan også belyses, hvis man sammenligner de tilskud, der før krigen og nu ydes de store befolkningskategorier, arbejdere og landbrugere, idet der her bortses fra de generelle tilskud, som tilfalder disse befolkningsgrupper på lige fod med andre befolkninskategorier, f. eks. invalidepension, alderspension osv. Ved denne sammenligning includerer tilskuddene ikke blot de egentlige tilskud, men også de uegentlige, der skyldes fastsættelse af minimale priser. I 1939/40 udgjorde de specielle tilskud tilsammen 2 pct. af nationalindtægten, i 1961/62 var beløbet steget til 7,5 pct. (og i 1962/63 til 8,8 pct.). Denne stigning skyldes udelukkende tilskud til landbrugerne, idet der som følge af nedgangen i arbejdsløshedsunderstøttelserne har været en relativ nedgang i de tilskud, der tilfalder arbejderne. Før krigen modtog arbejderne i deres egenskab af arbejdere ca. 7 gange så store tilskud som landbrugerne, hvilket blandt an-

det skyldtes tilskud til arbejdsløshedsforsikringen. I 1962 udgjorde bruttobeløbene for egentlige og ugentlige tilskud til landbrugerne tre gange så meget som bruttotilskuddene til arbejderne, henholdsvis 750 mill. kr. og 220 mill. kr. Med de ændringer i landbrugsstøttelovgivningen, der blev gennemført i efteråret 1962 og foråret 1963, blev de samlede tilskud til landbrugerne ca. 1,3 milliarder kr. og var altså på det tidspunkt 7 gange så store som tilskuddene til arbejderne. Bemærkelsesværdigt er det, at medens tilskuddene til arbejderne er resultat af en 70 år lang udvikling og har fundet sted under megen politisk modstand, men dog som regel således, at lovgivningen er blevet vedtaget enstemmigt, så blev størstedelen af landbrugstilskuddene gennemført i løbet af årene fra 1961–1963 og uden væsentlig diskussion.

En beregning af bruttotilskuddene til arbejderne og landbrugerne pr. person viser, at arbejdertilskuddene i 1961 udgjorde ca. 300 kr. pr. arbejder svarende til 1–2 pct. af den gennemsnitlige arbejdsløn, medens det gennemsnitlige tilskud pr. landbruger udgjorde 3.500 kr. eller mere end ti gange så meget, hvilket udgjorde ca. 1/3 af landbrugernes gennemsnitlige indtægt. Efter lovene af 1963 udgjorde tilskuddet pr. landbruger 6.500 kr. eller over halvdelen af landbrugernes gennemsnitlige indtægt.

Tilskuddene til arbejderne fordeler sig således, at der ydes et større procentvis tilskud til de ufaglærte, nemlig 2,5–3 pct. af lønnen, medens de faglærte kun får henholdsvis 0,5–1 pct. af lønnen. Det absolutte beløb var i 1961/62 ca. 425,– kr. og 125,– kr. Disse tilskud bidrager altså til en vis indtægtsudligning blandt arbejderne. Bruttotilskuddene til landbrugerne udgjorde i 1960/61 ca. 2.000 kr. pr. husmand, 4.000 kr. pr. gårdmand og 20.000–25.000 kr. pr. godsejer, hvilket andrager ca. 25 pct. af husmændener, 30 pct. af gårdmændenes og 90 pct. af godsejernes indtægt. I 1962/63 blev tilskuddet pr. husmand ca. 4.000 kr., eller pr. gårdejer ca. 6.000 og proprietær ca. 45.000 kr., eller henholdsvis 50, 60 og 180 pct. af de pågældende gruppers gennemsnitlige indtægt uden tilskud[13]). Man vil altså se, at disse nye tilskud til landbrugerne følger de samme fordelingsprincipper, som de tilskud, som er blevet indført på andre områder.

Det er også interessant at bemærke, at denne forskydning af socialpolitikken til fordel for de velstående har medført, at besparelser ikke længere er moderne. Det var derimod tilfældet før krigen, da vore tilskud i det store og hele tilfaldt folk med små indtægter. Da var det populært at erklære, at sociallovgivningen var »gået over gevind«. Nu er der ingen længere, der fører sådan tale. Det ville heller ikke være klogt. Det kan aldrig være fornuftigt at spare på de tilskud til de velstående, som andre betaler.

[13]) Se i øvrigt *Jørgen Dich:* Socialpolitikens Teori, Kbh. 1964, s. 107–112 og s. 124–133 samt s. 284–285.

16. Og hvem er det da, der betaler?

I nogen grad betaler de privilegerede gaverne til hinanden. I demokratiet er det julcaften hele året. Vi glæder os alle over de gaver, vi får, og glemmer prisen på de gaver, vi giver. Selv om tilskud og skatter til betaling af tilskud skulle gå lige op for en befolkningsgruppe, ville dette ikke ødelægge stemningen, for vi kan se, hvad vi får, og politikerne skal nok sørge for, at et tågeslør får lov at brede sig over betalingssiden.

Det er den ganske jævne skatteborger med de små indtægter, som ikke hører til de begunstigedes kreds, der betaler. Som eksempel kan man tage den ufaglærte arbejder. Han har kun sin arbejdsindtægt, han har ikke noget at afskrive på, han har ikke eget hus, han er ikke landbruger og har ikke råd til at tegne de store livsforsikringer. Han har heller ikke nogen fordel af, at folkepensionen udbetales til de velstående, til hvis kreds han ikke hører. Han har som følge af kontrollovens bestemmelser om kontrol med lønindtægt end ikke nogen mulighed for at snyde i skat. Han har slet ikke nogen privilegier. Han betaler uden at være modtager.

Den lille skatteborger ville spare et beløb, der var større end hans indkomstskat til staten, hvis man vendte tilbage til de principper for skattelovgivning og tilskud, som gjaldt før krigen og gennemførte en ligelig indtægtskontrol for alle befolkningsklasser. Men i politik er der ingen vej tilbage. Det een gang tabte er tabt for stedse. Det er ikke den lille mand, der regerer, og når man ikke regerer, må man bære byrden. Det er livets lov. Hvis der da overhovedet er nogen byrde, når den disponible indtægt stadig er stigende. De byrder, vi under sådanne forhold bærer, føles jo kun som sådanne, hvis der er nogen, der er politisk interesserede i at give os oplysninger derom, og det er der åbenbart ingen, der er. Der opnås intet ved at gøre den lille mand utilfreds. Tværtimod – på grundlag af hans uvidenhed og dermed følgende utilfredshed kan der opnås store fordele for de privilegerede og store politiske resultater for hans parti. Honi soit qui mal y pense!

II. FORKLARINGEN

17. Disse sidste bemærkninger vedrører ikke beskrivelsen, men fører frem til forklaringen. Det er jo videnskabens opgave ikke blot at beskrive i snævrere forstand, men at udvide beskrivelsen således, at den munder ud i en forklaring. Da den udvikling, der har fundet sted, er bestemt af politiske kræfter, falder forklaringen inden for den politiske videnskabs område.

En forklaring må imidlertid bygge på en teori – i dette tilfælde en teori om de kræfter, der bestemmer de politiske handlinger.

Hermed står man over for den vanskelighed, at den politiske videnskab

endnu ikke er kommet til klarhed over, hvad politik er, og dermed heller ikke til klarhed over videnskabens område[14]).

Som indledning skal derfor gives en kort redegørelse for den opfattelse af begrebet politisk handling, der tages som udgangspunkt for forklaringen af det beskrevne hændelsesforløb. En sådan teoris rigtighed må nødvendigvis afprøves på dens evne til at forklare de forandringer, der er indtrådt, og disse giver på den anden side materiale til opstilling af teorien. De resultater, der er opnået i afsnit I, skulle altså finde sin forklaring ud fra den teori om den politiske handlings indhold, som anførtes nedenfor, og deri skulle samtidig ligge en vis bekræftelse af den nævnte teoris holdbarhed.

18. Gennem forskellige handlinger søger mennesker at tilfredsstille deres behov. Forskellen mellem disse handlinger ligger ikke i forskellen med hensyn til de behov, der tilfredsstilles gennem handlingerne; dertil er den menneskelige natur for kompliceret, og samtidig kan visse handlinger tilfredsstille flere forskellige behov. Men forskellen er at finde i handlingsområdets karakter eller art, og de dertil særlige måder, der benyttes for at opnå tilfredsstillelse af de behov, det er muligt at tilfredsstille ved handlinger af pågældende art. Non res sed modus rerum gerumdarum er inddelingskriteriet.

Gennem *økonomiske* handlinger søger man at skaffe sig tilfredsstillelse af alle behov, hvis tilfredsstillelse kræver objekter, der kun står til rådighed i begrænset mængde, og som i et lidt mere udviklet samfund kan erhverves ved bytte. Den menneskelige rationalitet fører til, at man søger at opnå det størst mulige resultat af en given indsats. Det er denne bestræbelse efter at maksimere overskuddet af indsatsen, der karakteriserer det økonomiske adfærdsmønster, og det er den økonomiske videnskabs opgave at beskrive dette og de videre konsekvenser heraf.

Disse handlingers umiddelbare formål er at erhverve indtægt. Denne har værdi i sig selv som middel til at skaffe sig det ønskede forbrug eller som middel til at opnå prestige, indflydelse og magt. Disse sidste fordele kan også opnås i forbindelse med de betingelser, hvorunder indtægten erhverves (afhængig af erhvervets art og status i en virksomheds hierarki). Men midlet til at opnå disse goder er effektivitet i det adfærdsmønster, der umiddelbart skaffer indtægt.

Under økonomien hører også de bestræbelser eller den adfærd, som folk udviser, når de disponerer over deres erhvervede indtægt med det formål at maksimere nytten heraf. Ud fra visse grundtræk i den menneskelige natur, men stærk påvirket af opdragelse og muligvis reklame, søger man at

[14]) Interesserede kan henvises til *G. E. G. Catlin:* Science and Methods in Politics (1927) særlig s. 210–11, der formulerer og begynder en magtteori og i modsætning hertil *David Easton:* The Political System, navnlig s. 129–130 og 143, samt i tilknytning hertil *Poul Meyer:* Politisk Videnskab bl. a. s. 21.

vælge den sammensætning af forbruget, som man i den givne situation betragter som den bedste. Denne økonomiske virksomhed er af mere sekundær karakter. Det drejer sig blot om fordeling af indtægten over forskellige nutidige og fremtidige goder. Virkningerne heraf ligger inden for økonomiens forskningsfelt, medens studiet af de psykologiske forhold, der ligger bag dette adfærdsmønster, er et grænseområde mellem psykologien og økonomien.

Endelig omfatter de økonomiske handlinger også de forskellige organiserede eller uorganiserede bestræbelser, der gøres for at påvirke virksomhedernes økonomiske dispositioner til egen fordel. Både fagforeninger og arbejdsgiverforeninger øver indflydelse på de økonomiske dispositioner, og gennem trussel om aktieopkøb eller ved anvendelse af andre midler kan konkurrerende virksomheder søge at skaffe sig indflydelse på en virksomheds økonomiske adfærd. Den økonomiske adfærd udspiller sig således i tre forskellige sfærer, den aktivt indtægtserhvervende, den mere passivt indtægtsfordelende og endelig den interventionistiske.

19. Også i definition af *politiske* handlinger bliver man nødt til at skelne imellem tre sfærer. Politiske handlinger, der udføres af personer, der aktivt tilstræber en status i det politiske livs hierarki (politikerne), omfatter de handlinger, hvorved man søger at skaffe sig tilhængere, som middel til at erobre en magtposition til tilfredsstillelse af de personlige behov, der muliggøres herved. Det endelige formål er at erhverve magten i staten (eller i underordnede offentlige samfundsorganer). Ligesom indtægt i næsten alle tilfælde inden for økonomien har betydning i sig selv (tilstræbes uden at den behøver at være et middel til magt), således er selve magten og den dertil knyttede prestige og indflydelse af værdi i sig selv, men det udelukker ikke, at magten kan tilstræbes for derigennem at skaffe sig indtægt (hvad der er tilfældet i visse underudviklede lande), eller til gennemførelse af ideer. Det afgørende er, at det kun er gennem den særlige adfærd, der er nødvendig for erhvervelse af tilhængere til erobring af magtpositioner, at de fordele, der knyttes hertil, kan opnås. Det er den politiske videnskabs primære opgave at beskrive denne adfærd og analysere virkningerne heraf.

I en anden sfære ligger de politiske handlinger, som vælgerne udfører ved at disponere over deres stemme på valgdagen. De motiver, der er bestemmende i så henseende, er et vigtigt forskningsfelt, der ligger på grænsen imellem psykologi og politisk videnskab. I nærværende artikel skal denne side af den politiske virksomhed ikke gøres til genstand for en nærmere omtale.

Endelig omfatter den politiske handling de forskellige bestræbelser, der gøres for at øve indflydelse på politikerne til opnåelse af egne fordele. Man taler her om »pressure groups«. Også disse politiske handlinger hører under

den politiske videnskabs område, men skal ikke omtales nærmere på dette sted.

Man kommer herefter – kort formuleret – til den opfattelse, at politiske handlinger omfatter bestræbelser for at opnå magten, på at ændre magtfordelingen og på at øve indflydelse på magthaverne.

Denne definition er helt ligedannet med den anførte definition af den økonomiske adfærd, hvorefter denne omfatter de indtægtserhvervende, de indtægtsfordelende og de interventionistiske handlinger.

I denne artikel er det – som antydet – kun meningen gennem en undersøgelse af de forhold, der påvirker den politiske aktivitet, som udføres af politikerne, at finde en forklaring på den faktiske indtrådte udvikling på skatte- og tilskudspolitikken i de sidste 25 år.

Ud fra den opstillede definition må påstanden altså blive, at udviklingen fra før krigen og til nu er bestemt af politikernes bestræbelser for at skaffe sig tilhængere, som middel til at bevare eller erobre statsmagten. Denne opfattelse indebærer, at der for den pågældende periode og for det behandlede område har været ført en politik, der hverken har været baseret på ideer, principper, programmer eller lignende.

20. I et demokratisk samfund er der stor lighed mellem de økonomiske og de politiske bestræbelser. Denne lighed er ret fundamental og gør sig gældende på en række områder.

På det økonomiske område søger flere sælgere i indbyrdes konkurrence at tilbyde de varer, der tilfredsstiller den betalingsdygtige efterspørgsel for derved at erhverve en del af kundernes købekraft. På tilsvarende måde søger flere politikere i indbyrdes konkurrence om vælgerne at erhverve deres stemmer mod at byde dem af de fordele, som kan opnås ved erobring af den politiske magt[15]).

Endvidere er udbuddet på begge områder – i modsætning til efterspørgslen – organiseret. Produktion og salg finder sted i firmaer, der normalt omfatter flere personer, og konkurrencen udspiller sig mellem firmaer, der alle stræber efter ekspansion af deres produktion og omsætning. På tilsvarende måde er det politiske udbud organiseret i partier, og valget finder sted mellem partier, der ligeledes tilstræber ekspansion.

De tilbud, der gives, drejer sig hovedsagelig om pristilbud: goder til en billig pris. Både firmaets og partiets opgave er under ledelse af henholdsvis direktør eller folketingskandidat at forøge salget, dvs. at tilfredsstille en så vid kreds af kunder som muligt, således at man derigennem får dem til at købe firmaets varer eller afgive deres stemme på partiet.

---

[15]) I et feudalsamfund ville tanken om at overlade politiske afgørelser til folket virke fuldstændigt forrykt. Det er først efter, at lydigheden overfor fyrsten er erstattet af konkurrencen om kunder, at et politisk system, der bygger på samme princip, kan dukke op i den menneskelige fantasi og under visse betingelser blive til virkelighed.

Opbygningen af de tilbudgivende samfundsorganer, henholdsvis f. eks. aktieselskaber og de politiske partier, er næsten identisk. En vis snævrere kreds af personer har mod indbetaling af en aktiekapital eller et kontingent sikret sig en adgang til de generalforsamlinger, der formelt er det besluttende organ i begge tilfælde. Den egentlige udvælgelse og indstilling af personer til bestyrelsen finder dog ofte sted inden for en snævrere mere aktiv kreds af aktionærerne eller vælgerne, og valget af direktør eller af folketingskandidat sker i bestyrelsen eventuelt i samråd med indflydelsesrige aktionærer eller vælgere, og skal approberes af selve generalforsamlingen.

Disse ligheder mellem den økonomiske og politiske aktivitet og den struktur, hvori den virker, betyder, at en beskrivelse af den økonomiske aktivitet analogisk kan benyttes til beskrivelse af den politiske aktivitet.

Et fælles træk er, at samfundsorganernes ekspansion i begge tilfælde væsentlig afhænger af tre forhold: A) den »pris«politik, der føres, B) markedets overskuelighed og C) reklamen.

A. Den økonomiske og politiske prispolitik

21. Jo mere man kan sætte sine varepriser ned, eller des mere man kan tilbyde af tilskud eller skattelettelser, des større salg får man henholdsvis på det økonomiske og det politiske område. Hvor det er muligt, søger man begge steder at gennemføre en prisdifferentiering, idet man foretager særlige prisnedsættelser for kundekredse, hvor priselasticiteten er stor, og omsætningen eller stemmetallet kan forøges stærkt ved gunstige pristilbud.

Afgørende for, hvor langt man imidlertid kan sætte priserne ned, og dermed forøge kundekredsen, afhænger af kravet om profit, således som dette fremkommer fra inderkredsen, dvs. fra aktionærerne og deres repræsentanter i bestyrelsen. Det firma, hvis aktionærer er dårligt organiserede eller ikke er interesseret i firmaets virksomhed, kan tilbyde grænsekunderne mere på bekostning af aktionærerne end andre aktieselskaber, hvor aktionærerne har en sådan indflydelse, at de sikrer sig højere profit muligvis på bekostning af ekspansionen. Den indflydelse, som aktionærerne har i en generalforsamling, afhænger i sidste instans af deres evne til at bringe en anden alternativ politik i forslag, og af deres evne og vilje til at afsætte den bestående bestyrelse og vælge en ny. I begge henseender er aktionærerne normalt forholdsvis ringe stillet. De fleste aktieselskaber er derfor direktionsstyrede[16]). Det kræver stor sagkundskab og indsigt at udforme nye økonomiske planer for en virksomhed, og det er vanskeligt at finde nye folk

[16]) Se *H. Winding Pedersen:* Industriens struktur og sammenslutninger, København 1965, s. 121.

med tilstrækkelige kvalifikationer, som kan indtage den tidligere bestyrelses plads.

Det er typisk træk for den moderne industri, at direktøren føler selve ekspansionen som sin opgave, og at han sætter denne over aktionærernes interesse i at få udbytte. Hans renommé afhænger ofte af ekspansionen, og det er endelig morsommere at ekspandere end at betale udbytte[17]).

Ledelsen af et politisk parti står i næsten samme situation. De er valgt af en snævrere kreds: først af vælgerforeningen, senere af vælgerne, og det gælder for dem, som for direktøren, at balancere mellem de interne krav og bestræbelserne for ekspansion, og ligesom inden for aktieselskabet kommer ekspansionen i første række. Alle interne politiske diskussioner drejer sig om, hvorledes en bestemt foranstaltning vil virke på partiets ekspansion. Medlemmernes indflydelse afhænger, som i aktieselskaberne, af deres evne til at udforme en politik, og på deres evne og vilje til at afsætte deres repræsentant og erstatte ham med en anden.

22. Også her står medlemmerne over for betydelige vanskeligheder. Udformningen af en anden politik forudsætter 1) politisk viden, modenhed og vilje. Evnen og viljen til at erstatte en folketingsmand med en anden afhænger af 2) den indre oppositions organisationsmuligheder, 3) medlemmers autoritetstro og 4) af de rent faktiske muligheder for at finde en person, som har de fornødne kvalifikationer til at blive opstillet som folketingskandidat.

1) Den politiske viden må i et moderne samfund være begrænset. Det gælder navnlig bedømmelsen af de videre virkninger på ens egen økonomi af indrømmelser, der gives til andre. Det er således næppe muligt for arbejderne at vurdere virkningerne af f. eks. afskrivningsregler, fradragsregler, særlige begunstigelser til villaejere m. v. på deres egen skat, og deres politiske indsats vil derfor blive ringe, og i hvert fald ringere end indsatsen fra de befolkningskredse, som direkte får fordelene.

En indflydelse fra de intermarginale arbejdervælgere måtte også forudsætte evne til selvstændig vurdering og kritik af den almindeligt herskende borgerlige ideologi, og dette kræver en modenhed, som ikke kan forventes af den almindelige vælger. Man må erindre, at de argumenter, der benyttes, og hele den åndelige atmosfære, hvori f. eks. skatteregler drøftes, udspringer af den værdi, de har, navnlig for middelstandens skatteinteresser. Den herskende borgerlige opinion er borgerskabets og ikke arbejdernes. Man kan heller ikke vente, at arbejderne skulle få oplysninger, hverken om de saglige eller ideologiske forhold. Det vil tværtimod være et led i fornuftig politik så vidt muligt at tilsløre forholdene og derigennem befri sig for kritik fra de interne vælgere.

[17]) Se anf. St. s. 129.

En anden forskel imellem arbejderne på den ene side og f. eks. landbrugerne på den anden side hænger sammen med deres forskellige interesser på den politiske front, og den deraf følgende forskellige vilje til at gøre en politisk indsats. Arbejderne regner med i væsentlig grad at skaffe sig deres fordele på anden måde end gennem vælgerforeningerne, væsentlig gennem fagforeningernes aktivitet over for arbejdsgiverne, mens derimod landbrugerne ikke har nogen anden mulighed for at skaffe sig fordele end gennem det politiske system.

Lignende forskelligheder kender man inden for aktieselskaberne. Hvor aktionærerne har store indtægter ad anden vej, betragter man aktieudbyttet nærmest som en bifortjeneste og gør sig ikke nogen væsentlig ulejlighed for at søge udbyttet forhøjet. Hvis derimod aktionærerne er personer, hvis eneste måde til forhøjelse af deres levestandard er en forøgelse af aktieudbyttet, hvilket ofte kan være tilfældet inden for familieaktieselskaber eller aktieselskaber, hvor aktierne ligger hos meget få personer, hos egentlige kapitalister, vil de være interesseret i at hævde deres interesser på generalforsamlingen.

2) Mulighederne for at ændre en given politik ud fra de intermarginale vælgeres interesser er meget afhængig af den mulighed, som den interne opposition har for at udfolde sig. Forudsætningen for, at demokratiet kan virke effektiv i samfundet som helhed, er retten til organisation i foreninger (partier), der drøfter og agiterer for en vis politik. En sådan demokratisk virkeform inden for de demokratiske organisationer betragtes derimod som udemokratisk, den betegnes som fraktionsdannelse, der både lyder som noget illegalt og skal anses som sådan. En vel tilrettelagt og gennemdrøftet opposition mod den førte politik er derfor overordentlig vanskelig, og på generalforsamlinger optræder oppositionen derfor spredt og belastes ofte af tilfældige kværulanter, der bidrager til at give folketingskandidaterne en yderligere autoritet. At udforme en alternativ politik er af organisatoriske grunde således næsten udelukket.

Hensigten med denne »kriminalisering« af fraktionsdannelser er naturligvis at bevare magten for den, der har fået den. Blandt arbejderne er animositeten imod fraktionsdannelser uden tvivl større end i andre partier. Det hænger sammen med, at arbejdernes ideologi er præget af den solidaritet, der er nødvendig for at gennemføre en strejke, og den moral, som udspringer heraf, overføres derfor let på de områder, hvor forudsætningerne ikke er til stede.

3) En folketingsmand vil altid i sin kreds have en betydelig autoritet, der dels skyldes hans personlighed og dels den store viden, som han efterhånden erhverver. Dette er tilfældet inden for alle politiske partier. Der indtræder en næsten personlig binding imellem folketingskandidaten, vælgerforeningsbestyrelsen og de mere fremtrædende vælgere inden for forenin-

gen. Vælgerforeningernes bestyrelse betragter sig i mange henseender mere som folketingskandidatens garde og beskytter over for oppositionen i partiet, end som et organ der skal fremføre de intermarginale vælgeres interresser. Denne autoritetstro er uden tvivl stærkest i arbejderkredse, dels fordi arbejderne i kraft af deres stilling i erhvervet er vant til at indordne sig, og dels fordi antallet af personligheder med tilstrækkelig uddannelse er mere begrænset, end tilfældet er f. eks. inden for de konservative og radikale. Det er derfor i alle partier vanskeligt at finde personer, og navnlig personer i oppositionen, der vil kunne optræde med samme autoritet som folketingskandidaten. Dette vil dog hyppigere være tilfældet f. eks. i venstre eller inden for de konservative, hvor personer i kraft af deres dygtighed inden for deres erhverv eller på anden måde har opnået en autoritet, som vanskelig kan opnås i tilsvarende grad i arbejderkredse. De stoute bønder i Sallingkredsen har uden tvivl haft en betydelig autoritet også i forholdet til Bertel Dahlgaard, og derigennem haft muligheder for at få gennemført interne krav, som det ikke ville være muligt at få gennemført f. eks. i en socialdemokratisk vælgerforening.

4) Hvis det til trods for de her nævnte prohibitive muligheder skulle være mulig at udforme en alternativ politik, står man over for den vanskelighed at finde kvalificerede personer, der både har lyst og evne til at erstatte en allerede valgt folketingsmand, fordi den særlige vitalitet og begavelse, der skal til for at være folketingskandidat, er begrænset. I visse partier er lysten til at indtræde i folketinget på grund af folketingsarbejdets store belastning ikke særlig stor hos de personer, der måtte formodes at have de fornødne kvalifikationer. Derfor har de allerede valgte folketingsmedlemmer til dels et monopol. Dette gør sig sikkert navnlig gældende i arbejderkredse, hvor de kvalificerede personer med organisatorisk interesse for en stor del opsluges af fagbevægelsen.

23. Det vil ses, at de mange nævnte interne kræfter i de forskellige politiske partier medfører, at lønmodtagerne eller arbejdernes politiske interesser vil blive dårligere varetaget end f. eks. bøndernes, hvilket jo også er det typiske træk for den økonomisk-politiske udvikling i Europa.

Jo svagere de intermarginale vælgeres position er inden for partiet, i des højere grad bliver det muligt at foretage ekspansion ved at tilfredsstille de forskellige grænsevælgeres særinteresser. Denne ekspansionsproces må af de nævnte grunde blive stærkest inden for socialdemokratiet. Da der fra de andre partiers side er en tilsvarende konkurrence om marginalvælgerne, vil det altså sige, at de forskellige partiers faktiske politik må blive meget nær sammenfaldende. Forskellen, der bliver tilbage, skyldes pres fra de intermarginale vælgere.

Grænsevælgere er på samme måde som grænsekøbere de grupper, der stiller krav, med andre ord dem, der er interesseret i priser og kvaliteter,

og som man derfor kan tilbyde noget. De prisindifferente købere og vælgere kan aldrig blive grænsekøbere, og kan derfor ikke vente deres behov i særlig grad tilfredsstillet. De grænsevælgere, der kan stille politiske krav, har derfor mulighed for at få disse gennemført. Deres mulighed er ikke blot en funktion af kravenes overskuelighed og letfattelighed, men også af købernes og vælgernes mobilitet, som netop er en følge af deres følsomhed over for de tilbud, som stilles dem fra forskellige sider. De vælgere eller købere, der ikke har noget krav, kan kun gøre sig gældende negativt ved at modsætte sig andre krav; men at modsætte sig, at andre får en fordel, vil altid blive mindre effektivt end at sætte ind for at opnå et resultat til fordel for sig selv. De vælgere, som derfor ikke har særinteresser, vil altså blive tilsidesat. Det gælder f. eks. den almindelige arbejder, der hverken har hus eller store indtægter, opsparing eller noget at afskrive på osv.

B. Markedets grad af gennemsigtighed

24. Både på det økonomiske og politiske område spiller graden af markedets gennemskuelighed en stor rolle. Uoverskueligheden på det politiske felt ligger i, at man ikke umiddelbart kan se, hvem der betaler de udgifter, som staten lægger ud. At det i virkeligheden er skatteyderne, der betaler, og at man også selv er skatteyder, glemmes ofte i den almindelige begejstring for at modtage statstilskud. Derfor taler politikerne altid om statstilskud uden at omtale, hvem der bærer byrden, medens det ville være en ærligere betegnelse at anvende udtrykket skatteydertilskud, og i hvert enkelt tilfælde at oplyse, hvor stor en del af disse udgifter, der skulle betales af pågældende politikers vælgerkorps. Men en sådan oplysning strider imod de politiske kræfter, hvis formål ikke er at oplyse, men at erobre magten.

På dette område gør sig en betydelig forskel gældende mellem de økonomiske og de politiske kræfter. På økonomisk område er det ikke nemt at tilsløre, hvad folk skal betale, og man kan kun ved udformning af afbetalingskontrakter og på enkelte andre områder gøre forsøg på at holde de virkelige udgifter skjult så længe som muligt. På det politiske område taler man ikke om betalingen. Dette må umiddelbart give de politiske samfundsorganer, dvs. de politiske partier, en begunstiget stilling i befolkningens øjne. I modsætning til forretningsfolk, der forlanger betaling, kan politikerne bilde folk ind, at man kan tilbyde gratis ydelser.

Også med hensyn til markedets ugennemsigtighed står arbejderne dårligst, idet de har en fornemmelse af, at en betydelig del af de ydelser, der stilles gratis eller billig til rådighed, betales af de velstående. Man er ikke klar over, hvor ringe progressionen er, og hvor forholdsvis ringe indtægt der findes i det interval, hvor indkomstskatterne er høje.

25. Vigtigst er det imidlertid, at denne ugennemsigtighed fører til, at

de offentlige ydelser vil ekspandere, og det ligger ikke i de politiske kræfters virke, at ekspansionen standser, når den optimale ligevægt imellem indsats af produktive kræfter og nytten deraf er nået.

Det manglende kendskab til den virkelige byrdefordeling behøver dog ikke i alle tilfælde at føre til, at optimalitetsgrænsen overskrides. Det kan tværtimod være forudsætningen for, at den optimale fordeling opnås. Denne situation foreligger, når der fra befolkningens side finder en undervurdering sted af nytten af fremtidige goder, f. eks. invalidepension, alderspension, ydelser i tilfælde af sygdom etc. Under denne forudsætning, som er meget realistisk, i hvert fald for personer med små indtægter, vil man ikke tegne de fornødne forsikringer, og ved denne undladelse disponerer man på en måde, der i det lange løb giver pågældende et tab. Når der kan blive enighed om at give tilskud til sådanne ydelser, er denne enighed muligvis baseret på manglende kendskab til, i hvilket omfang befolkningen selv kommer til at bære tilskuddene. Gennem denne politiske fejlvurdering modvirkes den fejl, der findes med hensyn til den økonomiske vurdering af nytten af fremtidige goder, og man kan derfor nå et omfang af ydelser på disse områder, der måske falder sammen med den velforståede egeninteresse hos pågældende personer. Deri ligger det rationelle grundlag for den del af socialpolitikken, der bidrager til en horisontal udligning af forbruget over levetiden.

På andre områder finder en sådan undervurdering ikke sted, og det manglende kendskab til byrdefordelingen vil derfor bidrage til at give de offentlige ydelser et uøkonomisk stort omfang. Der indtræder under disse forhold en ekspansion af de offentlige ydelser, der ikke bidrager til at forøge nytten af nationalindtægten.

Når derfor de offentlige ydelser er steget så stærkt, som tilfældet har været i de forskellige lande, i Danmark som tidligere anført fra ca. 19 til ca. 30 pct. af nationalindtægten, er dette ikke nødvendigvis et udtryk for, at den stigende velstand »kræver« større offentlig indsats, men kan ligeså vel være en følge af den indbyrdes konkurrence mellem de politiske partier om vælgerne, en konkurrence, der forudsætter uvidenhed om, at vælgerne selv betaler de fordele, som de får præsenteret, som gratis ydelser.

C. Reklamen

26. På reklameområdet er ligheden mellem det politiske og økonomiske liv også meget stor. På begge områder giver reklamen sandfærdig oplysning om visse forhold samtidig med, at den om andre forhold søger at tilsløre de faktiske forhold. På det politiske område er muligheden for at tilsløre større, fordi der ikke altid som på det økonomiske område findes konkurrenter,

der er interesseret i at afsløre. Når der skal indgås politiske alliancer, er jo ingen af parterne interesseret i at afsløre aspekterne af de indrømmelser for de respektive vælgerskarer, som koalitionen baseres på[18]). Al politisk oplysning forudsætter jo, at der findes politikere eller dagblade, der er interesseret i at levere oplysningen. Hvis denne interesse ikke findes, vil oplysningen ikke komme frem. Det svarer ganske til, at der på det økonomiske område kun finder den reklame eller oplysning sted, som et firma er interesseret i og regner med at kunne tjene på. Upolitisk eller neutral politisk oplysning har samme begrænsede betydning som forbrugerråd o. lign.

D. Organisationernes indflydelse

27. På samme måde som den økonomiske aktivitet ikke blot omfatter den enkeltes indsats, men også organisationernes eller andre udenforståendes bestræbelser for til egen fordel at øve indflydelse på virksomhedernes dispositioner, omfatter den politiske aktivitet også organisationernes bestræbelser for at påvirke magthavernes politik. Det er endnu langt fra tilstrækkeligt belyst, på hvilken måde denne aktivitet fører til resultater. Det drejer sig om et kompliceret spil, hvor indflydelse i vælgerforeninger eller andre partiorganisationer og på pressen spiller en stor rolle, men hvor uden tvivl også rent personlige forbindelser, personlig baggrund osv. gør sig gældende.

Det er en kendt sag, at landbrugets organisationer og LO har meget stærk indflydelse henholdsvis i Venstre og Socialdemokratiet, og disse organisationers betydning er uden tvivl langt større end industrirådets, grosserersocietetets og lignende erhvervsorganisationers indflydelse inden for Det konservative Parti. Alene den omstændighed, at der bag de konservative står så mange organisationer, gør, at hver enkelt bliver svagere. De radikale og Det socialistiske Folkeparti synes ikke at være influeret af interesseorganisationer af betydning.

Den afgørende forskel mellem landbrugsorganisationernes og LO's indflydelse udspringer af disse organisationers helt forskellige sigte. LO's opgave ligger på den faglige front, medens landbrugsorganisationerne er direkte politisk indstillet. Medens LO på løn-, organisation- og arbejdsmarkedsområdet står med betydelig styrke inden for Socialdemokratiet, synes deres indflydelse på det politiske plan at være svag.

Omvendt findes der i Venstre stærke organisationer, der varetager de intermarginale vælgeres politiske interesser. Disses interesser er derimod organisationsmæssig ikke beskyttet inden for Socialdemokratiet.

---

[18]) Som eksempel kan nævnes, at Kanslergadeforliget i 1932 var hemmeligt.

III. KONKLUSION

28. Der blev i indledningen fremsat den hypotese, at politik var bestræbelser for at erobre magten, ændre magtfordelingen og øve indflydelse på magthaverne og ikke er en stræben efter at gennemføre ideer eller programmer, der ikke kan forliges hermed, og at denne opfattelse kan bekræftes ved en betragtning af den forløbne 25 års periode.

De forskellige nye åbne og skjulte tilskud har ikke været og ikke kunnet være på noget partiprogram. Forslag om gennemførelse af disse tilskud ville – fremsat for 25 år siden – være betragtet som det rene galimathias. Ingen havde fantasi til at forudsige baggrunden: den stigende levestandard og inflationen, eller politisk forståelse og fantasi til at forudse virkningerne af de politiske kræfter under disse forhold.

I den omhandlede periode har levestandarden for alle som sagt været stærkt stigende. Det samme har imidlertid også været tilfældet i alle tidligere perioder, men i den senere tid har stigningen dog været stærkere end før. Samtidig er denne stigning i levestandarden sket under opretholdelse af fuld beskæftigelse, hvilket ikke har været tilfældet tidligere. Dertil kommer, at inflationen ikke forud for 1939 har været så stærk gennem en så lang periode. Disse to forhold giver naturligvis perioden et særligt præg.

Velstandsstigningen betyder, at de af politiske kræfter bestemte indtægtsforskydninger, der har fundet sted til skade for personer med små indtægter, ikke har haft en nedgang i den disponible indtægt til følge. Under disse forhold er modstanden imod skattebegunstigelser ikke stor. Et svagt punkt i den jævne mands skatteforsvar er altså dukket op, og dermed følger også, at det bliver benyttet på samme måde, som tilfældet ville være i enhver anden krig. Uden velstandsstigningen ville en forskydning af indtægterne i det omfang som sket er næppe kunne tænkes.

Da de nominelle pengeværdier spiller en stor rolle i folks bevidsthed og navnlig derved, at de danner grundlaget for alle kontrakter om økonomiske forhold, vil de forskydninger i realværdierne, som finder sted som resultat af inflationen, praktisk talt aldrig blive vurderet efter deres virkelige betydning. Man hæfter sig ved det formelle og ikke ved det reelle. Uden en inflation ville derfor villaejerne ikke have kunnet opnå skjulte tilskud af det omfang, som tilfældet har været. Under en inflation vil endvidere skatterne på grund af progressiviteten i skatteskalaen stige stærkere end indkomsterne og derved gøre det muligt for regeringen at ekspandere de offentlige udgifter, uden at dette kræver ændring i skatteskalaerne. Der kan af denne grund finde forskydninger sted i den politisk bestemte indtægtsfordeling, hvor tabet praktisk talt ikke mærkes af nogen. Under inflation vil derfor tilskuddene til grænsevælgerne have en tilbøjelighed til at stige.

Velstandsstigningen og inflationen gør dog ikke denne periodes politik til noget specielt uden generel interesse, men har blot givet et ydre miljø, hvor

udslagene af de politiske kræfter er blevet større og derfor lettere synlige. Det karakteristiske for den politiske udvikling har været en ekspansion i ikke forudsete begunstigelser af grænsevælgergrupper. Disse er ikke vedtaget som resultat af en principiel drøftelse om disse begunstigelsers overensstemmelse med programmer eller ideologier. Villaejerne er en typisk grænsevælgergruppe, idet alle politiske partier her er repræsenteret, og alle frygter for stemmetab, hvis partiet viser tilbageholdenhed i forslag om ensidige begunstigelser. Dette fører næsten uundgåelig til en overbudspolitik svarende til den, der finder sted ved auktioner. Husmændene er grænsevælgere inden for Det radikale Parti, og når derfor betingelsen, at man står overfor et »enigt landbrug« er opfyldt, kan landbruget få sine interesser varetaget, hvis Det radikale Parti er grænseparti, hvilket vil være tilfældet i en koalitionsregering mellem socialdemokrater og radikale. Da de radikale også har grænsevælgere blandt forretningsfolk, kan disse under en sådan politisk konstellation ligeledes få indflydelse. Eksempel herpå har man gennem afskrivningsreglerne, hvis gennemførelse skyldes samspillet mellem på den ene side ét af erhvervsorganisationerne opbygget dygtigt skattesekretariat og på den anden side almindelig ukendskab navnlig blandt Socialdemokratiets intermarginale vælgere til afskrivningsspørgsmål.

Foran (stk. 17 ff) er det påvist, at politik, defineret som bestræbelsen for at opnå magt, må forudsætte partiets ekspansion og derfor fører til en politisk aktivitet, der udspringer af grænsevælgernes interesser. Undersøgelserne i afsnit I og i dette stykke har vist, at den politik, der faktisk er ført, i hovedsagen har været bestemt af grænsevælgernes interesser. Da man endvidere vanskeligt kan tænke sig bestræbelser bestemt af andre faktorer føre til dette resultat, må man heraf slutte, at politik – som udtryk for politikkens aktivitet – er bestræbelserne for at erobre magten. Udtrykket »Nu er det magten, det gælder« har altså generel gyldighed.

30. Når det er grænsevælgerne, der er bestemmende for partiets ekspansion, bliver det derfor også deres interesser, der bliver bestemmende for politik. At lade andre kræfter være bestemmende end hensynet til grænsevælgerne, ville politisk føre til lige så magre resultater, som hvis en forretningsmand ville lade sin virksomhed lede ud fra andre ideer end den at skaffe størst muligt udbytte. Begge kategorier, politikere og forretningsfolk, må uanset formålet med den gevinst de venter at opnå, benytte samme metode for at opnå gevinsten, og må derfor lade tilfredsstillelsen af grænsekøberes (respektive vælgernes) behov være afgørende for deres adfærd.

Deri ligger ikke, at denne adfærd giver positiv politisk fordel (for andre end køberne), men den samme situation foreligger jo på varemarkedet. Forventning om en profit vil få flere konkurrerende firmaer til at udbyde varer på markedet med det resultat, at priserne falder, således at ingen indtjener den profit, der var drivkraften for den ændrede adfærd.

Både i politik og økonomi løber man derfor efter lygtemænd. I økonomien bidrager denne jagt til en økonomisk rigtig allokering af vores resourcer, og er derfor til økonomisk gavn for samfundet. Inden for politik kan resultatet ligesåvel være positivt som negativt.

Da partiernes frie konkurrence om vælgernes stemmer er demokratiets kerne, kan de uundgåelige følger heraf: grænsevælgernes dominerende stilling og den tilfældige samfundsøkonomiske virkning af en derpå baseret politik, ikke betragtes som udemokratisk. I denne forbindelse må det i øvrigt også bemærkes, at et system, hvor de intermarginale vælgeres interesser var bestemmende, sandsynligvis kunne føre til lige så tilfældige resultater, som det eksisterende.

Når grænsevælgernes interesser er bestemmende for den politiske aktivitet, kan der ikke blive væsentlig anden forskel mellem partiernes politik, end hvad der er nødvendig for at få vælgerne til at indse partiernes eksistensberettigelse. Dertil tjener navnlig bekendelsesideologierne (liberale, sociale, socialliberal etc.), der er møntet på de intermarginale vælgere. Samme politiske vare vil derfor blive leveret under forskellig betegnelse på samme måde, som varer på de egentlige varemarkeder udbydes, uden andre forskelligheder (mærkevarer), end hvad der er nødvendig af reklamemæssige grunde.

Afgørende for den politiske bevægelsesretning må blive de tidligere nævnte forhold, der forklarer de interne vælgeres styrke. Da denne er svagest inden for Socialdemokratiet, betyder det muligheder for en større tilpasning til grænsevælgernes ønsker, hvad der både giver chance for en ekspansion i det lange løb og medfører et tab for de intermarginale vælgere. Al svaghed koster penge både i forretning og i politik.

31. Denne svage styrke hos de intermarginale vælgere gør det også let for Socialdemokratiet at indgå i en koalitionsregering eller mindretalsregering, hvor der skal betales et passende politisk beløb for opretholdelse eller opnåelse af magten. Det gælder generelt, at det altid må være en fordel for politiske partier med stærke intermarginale interesser at samarbejde med en mindretalsregering, hvor de intermarginale interesser har svært ved at gøre sig gældende. Da der i en sådan situation ikke vil fremkomme kritik af den politik, der gennemføres, selv om den er til skade for de intermarginale vælgere i regeringspartierne, vil der uden tvivl kunne gennemføres flere foranstaltninger til fordel for oppositionen, end hvis oppositionen selv havde haft regeringsmagten og derfor måtte udsættes for kritik fra de partier, der i så fald var i opposition.

Det gælder som almindelig regel, at et regeringsparti i en situation, hvor der er fare for, at den politiske magt kan skifte, normalt må regere til skade for sine intermarginale vælgere, men det afhænger af de intermarginale kræfters styrke hos pågældende parti sammenlignet med oppositionsparti-

erne samt af markedets ugennemsigtighed og den politiske reklame, i hvilke omfang regeringspartiets interne vælgere lider tab.

Når en socialdemokratisk mindretalsregering giver større fordel for de borgerlige partiers vælgere, end hvis de selv overtog regeringsmagten, står disse partiers ledere i et beklageligt dilemma. Formålet med deres politiske handlinger er at erobre magten, men de må regne med, at indflydelsesrige personer inden for partiet er klar over, at dette kunne blive til skade for egne vælgere, og at de derfor vil modsætte sig en overtagelse af regeringsmagten. Disse personer vil derfor ikke være interesseret i, at de borgerlige partier overtager regeringsmagten. Når borgerlige partier to gange i løbet af halvtredserne nægtede at overtage regeringsmagten, er det ikke udelukket, at det kan skyldes, at kræfter af denne art har gjort sig gældende, idet man har erkendt, at man ville opnå en, navnlig for landbrugerne, mere hensigtsmæssig politik, hvis regeringsmagten lå hos socialdemokrater og radikale eller hos socialdemokraterne alene.

Disse betragtninger, der bygger på opfattelsen af politik, som bestræbelser for at erobre den politiske magt og bevare den, giver altså forklaringen på, at den politiske udvikling, der har fundet sted, er til skade for personer med små indtægter og derfor i første række til skade for Socialdemokratiets intermarginale vælgere. At der samtidig inden for Socialdemokratiet kan findes en forestilling om, at partiet har bidraget til større ligelighed i fordelingen, er dels udtryk for a wishful thinking, dels et udslag af manglende kendskab til de reale forhold.

32. Efter denne belysning af de politiske kræfter har man grundlaget for at kaste et blik ud i fremtiden, idet vi går ud fra, at velstandsstigningen og inflationen vil fortsætte. I så fald kan vi med en vis ret ekstrapolere. Indtægtsforskydninger til skade for de små indtægter vil fortsætte. Den lille skatteborger kan derfor ikke håbe på, at strømmen skal vende, således at tilskuddene eller skattelovgivningen i stigende grad bliver til fordel for de mindre velstående befolkningskredse. Fremtidens politiske kræfter vil være som fortidens og deres resultat det samme. De mange fradrag til fordel for besiddende og folk med erhvervsindtægter vil ikke forsvinde, og de indtægtsbestandige tilskud vil brede sig herunder også tilskuddene i forskellige former til landbrugerne. En skattereform, der vender tilbage til det brede skattegrundlag før krigen og en indtægtsaftrappet tilskudspolitik, er ikke aktuel. Skattemøllen kværner videre, og den, der en gang har fået ørerne i maskinen, får dem ikke ud igen. Når det på grund af de svindende indkomstskattegrundlag ikke er muligt at komme videre med indkomstskatterne, går man forbrugsskattevejen. Forlængelse af proportionalitetstrækket og ophævelse af sambeskatningen får den jævne skatteborger ingen fornøjelse af, men han skal bære byrden gennem merværdiskatter, der vender den tunge ende nedad. Folkepensionsbidraget skal gøres proportionalt med ind-

tægten, og pensionen beregnes i forhold hertil, således at praktisk talt al indtægtsudligning forsvinder i forbindelse med folkepensionen.[19])

Der er intet håb for den lille mand fra politisk side. Til gengæld kan han trøste sig med den økonomiske udvikling. Den økonomiske udvikling vil fortsat give ham den stigende indtægt, hvoraf der kan øses. Hans realindtægt vil stadig stige udtrykt i absolutte beløb, men det relative beløb, han får lov at disponere over efter sit eget hoved, vil gå tilbage. Man kommer derfor til det interessante resultat, at medens den økonomiske udvikling uundgåeligt fører til en stigning i arbejdernes realløn, så fører den politiske udvikling lige så sikkert til en reduktion af den opnåede stigning.

[19]) At de urentable investeringer i veje og broer m. v., der er omtalt i note 12, vil fortsætte, kan der næppe være tvivl om.

DEN ØKONOMISKE VÆKST I FORSKELLIGE REGIONER AF VERDEN OG DEN INTERNATIONALE HANDELS HOVEDSTRØMME

H. THUSTRUP HANSEN

I. ØKONOMISK VÆKST I FORSKELLIGE REGIONER AF VERDEN

Ud fra nutidens særlige problematik er det blevet almindeligt, når man ønsker at give et overblik over økonomisk vækst, udenrigshandelsstrømme, befolkningsudvikling o. lign. i forskellige områder af verden, da at opdele verdensøkonomien i 3 grupper bestående af 1) de industrialiserede, udviklede lande, 2) kommunistblokken (som man vel efterhånden ikke længere kan tillade sig at betragte som »en blok«) og 3) de tilbagestående lande.

En regionsopdeling af verden vil naturligvis altid være arbitrær, men ud fra mange kriterier synes følgende, som i stor udstrækning også anvendes i UN's internationale, statistiske publikationer, at være formålstjenlig:

1. Nordamerika (Canada og USA)
2. Vesteuropa (EEC, EFTA, Finland, Grækenland, Island, Irland, Spanien, Tyrkiet og Jugoslavien)
3. Japan
4. Østeuropa (Albanien, Bulgarien, Tjekkoslovakiet, Østtyskland, Ungarn, Polen, Rumænien)
5. U. S. S. R.
6. Den kinesiske Økonomikreds (Kina, Mongoliet, Nordkorea, Nordvietnam)
7. Latinamerika (20 republikker)
8. Afrika (Kontinentet med omkringliggende øer)
9. Vestasien (Aden, Cypern, Iran, Iraq, Israel, Jordan, Kuwait, Libanon, Sheikdømmerne ved Den persiske Golf og Syrien)
10. Syd- og Sydøstasien (Burma, Cambodia, Ceylon, Taiwan, Malaysia, Hong Kong, Indien, Indonesien, Pakistan, Philippinerne, Sydkorea, Sydvietnam og Thailand)
11. Oceanien (Australien og New Zealand)

12. Andre underudviklede områder (hovedsagelig: Den vestindiske Føderation).

Som udgangspunkt for en diskussion af, hvor meget man kan lægge i væksttal for forskellige lande i efterkrigstiden, vil det være nyttigt at se på statistiske vidnesbyrd om væksten i forskellige områder og lande. Nedenstående tabel bygger på tal hentet fra en række UN-publikationer.

I nedenstående tabel er vækstraten for 1959–60 og 1961–63 beregnet såvel for total-BNP som for BNP per capita. Som man ser, er per capita-

TABEL 1

Årlig vækstrate for total- og per capita bruttonationalprodukt[1]) *konstante markedspriser for forskellige regioner og lande*

Region	Land eller område	Vækstrate for total-BNP			Vækstrate for per capita-BNP	
		1950–60	1961–63	Skøn for 1964	1950–60	1961–63
1	U. S. A.	3.3	3.8	4.8	1.5	2.2
1	Canada	3.9	4.4	6.3	1.2	2.5
2	De europæiske OECD-lande	4.6[2])		5.7	3.7[2])	2.8[4])
2	EEC	5.6		5.6	4.6	3.9[4])
2	EFTA			5.8		
2	Vesttyskland	7.9	4.3	6.8	6.7	2.9
2	Frankrig	4.5	5.1	5.4	3.6	3.5
2	Italien	5.6	6.5	2.7	5.0	5.9
2	U. K.	2.8	2.4	5.7	2.4	1.6
2	Danmark	3.3	4.6	7.1	2.5	3.8
2	Grækenland	6.0	8.1		4.9	7.5
3	Japan	9.5	10.8	13.9	8.3	9.7
4	Tjekkoslovakiet[3])	7.5	1.9		6.5	1.2
4	Rumænien[3])	10.4	7.2		9.0	6.6
5	U. S. S. R.[3])	10.2	5.4		8.4	3.7
7	Latinamerika – Cuba[7])	4.9[2])	4.4[4])	5.5	2.0[2])	1.5[4])
8	Uganda	4.2[6])	2.6		1.6[6])	0.1
8	Tunis		4.6			2.5
9	Syrien[5])	2.6[6])	13.5		−1.0[6])	8.4
9	Israel	11.1	10.4		5.5	6.2
10	Burma	6.3	4.0		5.1	−0.2
10	Sydkorea	4.8[6])	5.1		2.7[6])	2.2
11	Australien	3.9	4.0		1.6	1.9
11	New Zealand	3.5	3.2[4])		1.3	0.8[4])

[1]) Bruttonationalprodukt er i det følgende forkortet til BNP.
[2]) Disse tal vedrører perioden 1950–61.
[3]) For planøkonomierne måles vækstraten ved årlig stigning i net physical product.
[4]) Disse tal vedrører perioden 1960–62.
[5]) Nettonationalprodukt i konstante faktorpriser.
[6]) Disse tal vedrører perioden 1954–60.
[7]) Vækstrate for per capita-BNP i 1964: 2.5.

Kilder: Economic Survey of Latin America 1963, ECLA, U. N., New York 1965. – Yearbook of National Accounts Statistics 1964, U. N., New York 1965. – The OECD-Observer, July 1965. – Rapport fra EFTA's sekretariat i Genève.

TABEL 2

Befolkningstæthed og årlige befolkningstilvækst i forskellige regioner og lande

Region	Land eller område	Gennemsnitlig befolkningsstigning 1958–63	Befolkningstæthed 1963 (antal pr. km²)
1	U. S. A.	1.6	20
1	Canada	2.0	2
2	Europa som helhed	0.9	89
2	Vesttyskland	1.3	224
2	Frankrig	1.3	87
2	Italien	0.6	168
2	U. K.	0.7	221
2	Danmark (÷ Færøerne og Grønland)	0.7	109
2	Grækenland	0.7	64
3	Japan	0.9	259
4	Tjekkoslovakiet	0.7	109
4	Rumænien	0.8	79
4	Østtyskland	÷0,2	149
5	U. S. S. R.	1.6	10
6	Mongoliet	3.2	1
6	Nordvietnam	3.4	112
7	Argentina	1.6	8
7	Costa Rica	4.5	27
7	Brasilien	3.1	9
7	Latinamerika som helhed	2.6	11
8	Afrika som helhed	2.3	10
8	Uganda	2.5	30
8	Tunis	2.1	36
9	Syrien	4.2	28
9	Israel	3.5	115
9	Kuwait	10.7	23
10	Indien	2.3	151
10	Sydkorea	2.8	273
11	Australien	2.1	1
11	New Zealand	2.2	9
	Verden som helhed	1.8	23

Kilde: Statistical Yearbook 1964, U. N., New York 1965.

væksten for hvert land mindre end den tilsvarende vækst i total-BNP, hvilket beror på, at befolkningstilvæksten »sluger en del af væksten«. Som den første af en række »advarsler« mod for vidtgående konklusioner på grundlag af »grove« vækstprocenter bør derfor siges: Omregn altid vækstrater i total-BNP til per capita vækst. Hyppigt udviser f. eks. udviklingslandene tilsyneladende tilfredsstillende økonomisk vækst, og først en per capita omregning afslører, om produktionsstigningen har været meget større end tilvæksten i munde, der skal mættes. Tager vi eksempelvis Latinamerika (excl. Cuba), viser tabel 1 en årlig vækstrate for hele perioden 1950–62 på

næsten 5 procent, mens per capita væksten næppe når 2 procent. En vækst i overkanten af de velstående lande reduceres altså så meget, når hensyn tages til befolkningsstigningen, at væksten bliver lavere end de fleste industrialiserede landes, selv når sidstnævntes vækst også korrigeres for befolkningstilvæksten. Havde alle lande nogenlunde samme relative befolkningsstigning, ville beregningen af per capita-væksten være unødvendig – man kunne stort set sammenligne væksten i BNP, når man ville undersøge udviklingen i levestandard i forskellige lande. Det er forskellen i befolkningstilvækst, som efterfølgende tabel 2 giver et indtryk af, der nødvendiggør korrektion.

Tabellen på s. 263 illustrerer ikke alene den store uensartethed i befolkningstilvækst fra land til land og fra region til region – den viser desuden det interessante, at det som hovedregel er de tættest befolkede lande og regioner, der har mindst tilvækst. Befolkningseksplosionen i visse underudviklede lande er sandt at sige ubehagelig og er en stærk hindring for velstandsstigning. Alligevel synes der at være en vis logik i, at Europa, med en befolkningstæthed på 89 pr. km², kun har en årlig befolkningsstigning på 0,9 pct., mens Latinamerika med 11 mennesker pr. km² har en tilvækst på 2,6 pct. Man behøver kun at forestille sig den katastrofe, en befolkningsstigning på 2,6 pct. årlig ville forvolde Vesteuropa med 142 pr. km² (befolkningsstigning 1,2) eller Japan med 259 pr. km² (befolkningsstigning 0,9) i løbet af nogle ganske få årtier.

Thorkil Kristensen, OECD's generalsekretær, sagde i en tale på Handelshøjskolen i 1963: »Der er jo i det meget lange løb, og dermed tænker jeg på århundreder og årtusinder, kun én tilvækstrate for befolkningen, som er acceptabel på denne klode, og det er nul. Selv en ganske lille tilvækstprocent for befolkningen vil jo over nogle århundreder give helt utænkelige resultater, og de nuværende tilvækstprocenter vil give uacceptable resultater i løbet af forholdsvis få årtier«. Uden at bestride rigtigheden af dette langsigtede udsagn kan man dog sige, at overbefolkningsproblemet for kloden som helhed ikke er slet så katastrofalt, i hvert fald i de nærmeste årtier, da »befolkningseksplosionen« med enkelte undtagelser finder sted i tyndtbefolkde områder. Indien og Sydkorea med stor tæthed og stor befolkningsvækst er de alvorligste undtagelser.

Befolkningseksplosionen i tilbagestående lande er *et økonomisk problem* – disse lande har ikke en veludviklet industri til at »opsuge« den ekstra arbejdskraft – *det er ikke et pladsproblem*. Fandt befolkningseksplosionen sted i Europa eller i Østasien ville man snart få et pladsproblem, men antagelig intet økonomisk problem. Det helt fantastiske, økonomiske paradoks i vor tid er jo de meget tætbefolkede regioners tiltagende mangel på arbejdskraft, samtidig med at de tyndtbefolkede regioner ikke kan finde arbejde til sine i øvrigt hastigt voksende befolkninger. Dette paradoks er

u-landsproblemets sjæl. Men dette spørgsmål om industrialisering og kapitaldannelse i lande med stærk befolkningsstigning falder uden for denne fremstillings rammer.

Efter at have omtalt nødvendigheden af at omregne vækst i total-BNP til vækst i BNP per capita, særligt når der foretages internationale sammenligninger af vækstens omfang, skal fremføres nogle yderligere »advarsler«, hvoraf én muligvis er selvindlysende. Vækst udtrykkes normalt ved den årlige procentvise stigning i real-BNP (total eller per capita), men dette betyder, at den *absolutte* vækst – dvs. væksten set kvantitativt – kan variere for lande med samme vækstprocent. Udtrykt på en anden måde: Når USA i 1963 erfarede en per capita vækst på 2 pct., betød det en mængdemæssig forøgelse af produktionen per capita, der var næsten 9 gange så stor som Brasiliens, hvis vækst dette år ligeledes var på ca. 2 pct. Regnestykket ser nemlig i al simpelhed således ud: 2 pct. stigning i USA's per capita BNP er lig 55 $, mens samme stigning for Brasilien kun giver godt 6 $; jfr. tabel 3 nedenfor.

TABEL 3

Per capita BNP for forskellige lande og regioner

Region	Land	Per capita BNP i $ til faktorpriser, 1963
1	U. S. A.	2790
1	Canada	1871
2	De europæiske OECD-lande ÷ Jugoslavien	ca. 975[1])
2	Vesttyskland	1416
2	Frankrig	1406
2	Italien	776
2	U. K.	1361
2	Danmark	1486
2	Grækenland	440
3	Japan	589
7	Latinamerika ÷ Cuba	ca. 370[1])
7	Argentina	ca. 570[1])
7	Costa Rica	339
7	Brasilien	ca. 325[1])
8	Afrika som helhed	ca. 120[1])
8	Uganda	69
8	Tunis	184
9	Syrien	175
9	Israel	961
10	Burma	64
10	Sydkorea	120
11	Australien	1533
11	New Zealand	1617

[1]) Tallene er beregnet af artiklens forfatter udfra kendskab til per capita BNP fra tidligere år samt de pågældende landes vækstrater.

Kilde: Yearbook of National Accounts Statistics 1964, U. N., New York 1965.

Det er på denne baggrund – udviklingslandenes lave udgangsposition – at udviklingstiårets mål: 5 pct. årlig vækst synes at være et beskedent mål. At man allerede nu for de fleste tilbagestående landes vedkommende kan sige, at dette mål ikke kan opfyldes, viser så meget desto mere u-landsproblemets uhyre omfang. Konklusion: Man må ved internationale sammenligninger af vækstprocenter være opmærksom på forskelle i udgangssituationen. Skal Brasiliens per capita indkomst stige kvantitativt lige så meget som USA's, må væksten i førstnævnte være 18 pct., når USA's er 2 pct.

Tabel 3 giver anledning til en lille digression. De forskellige landes per capita bruttonationalprodukter er som det ses omregnet til $ for at lette sammenligneligheden, og denne omregning er sket ved hjælp af de officielle valutakurser. Disse behøver imidlertid ikke genspejle forskellene i intern købekraft. Netop dollar'en er i forhold til de fleste andre valutaer stærkt overvurderet, idet en række varer, særligt tjenesteydelser, i USA er relativt dyrere end i andre lande, hvis man omregner ved hjælp af $-kursen. Uden her at behandle dette spørgsmål i detaljer vil jeg fremhæve, at et lands valuta udmærket i en årrække kan være overvurderet uden at forårsage uligevægt på betalingsbalancens løbende poster, nemlig hvis de varer, der er ude af trit med verdensmarkedets almindelige priser, ikke kan importeres, fordi det enten er fysisk umuligt (eksempelvis tjenesteydelser), eller fordi importen hindres ved handelspolitiske restriktioner. Yearbook of National Accounts Statistics 1964, udgivet af FN og hvoraf tabel 3's tal er hentet, forsøger i en særlig tabel at beregne per capita bruttonationalprodukterne ved hjælp af »tilpassede« valutakurser. Selv disse synes dog at overvurdere dollar'en, f. eks. hæves Japans per capita BNP kun fra 589 $ (jfr. tabel 3) til 628 $, hvilket stadig må være for lidt. Imidlertid må et forsøg på at benytte anden omregningsfaktor end valutakursen hilses velkommen, samtidig med at der må advares imod at lægge for megen vægt på internationale sammenligninger, hvor kommensurabiliteten er nået ved omregning i overensstemmelse med de officielle valutakurser. For specielt interesserede i dette spørgsmål om anvendelse af »tilpassede« valutakurser, »paritetskurser« om man vil, kan henvises til appendix II i »The Growth of World Industry 1938–1961: International Analyses and Tables«, UN, New York 1964.

Efter nu at have *1. omtalt fordelene ved at se på per capita vækst i stedet for totalvækst* og *2. fremhævet vækstprocenters begrænsning: der siges intet om produktionsstigningen kvantitativt,* skal der spredes lidt usikkerhed om væksttals pålidelighed overhovedet. Kunne man antage, at fejlkilder og fejlenes relative omfang var ens fra land til land, således at forskellige landes vækstprocenter var behæftet med samme fejl, ville internationale sammenligninger, hvor størrelsesforhold var det afgørende, ikke lide væsentlig ved disse fejl. Denne antagelse holder imidlertid ikke. Udviklede landes sta-

tistik afviger stærkt fra hinanden i henseende til pålidelighed, og tilbageståendе landes statistik er generelt meget dårlig. Internationale organisationers statistik vedrørende sidstnævnte lande er ikke meget bedre, da den oftest bygger på national primærstatistik. Som hovedregel kan man måske vedrørende statistik om u-lande sige, at A) tal for BNP undervurderer og B) tal for vækst overdriver det faktiske, »det sande«.

ad A. Vanskeligheder med vurdering af hjemmeforbruget i landbruget gør en økonomi med overvejende primærvareproduktion vanskelig at vurdere produktionsstatistisk. Når hertil kommer, at de underudviklede lande ud over at være karakteriseret ved primærvareproduktion også i stor udstrækning er naturaløkonomier, bytteøkonomier, øges tendensen til at undervurdere det samlede produktionsresultat.

ad B. Industrialisering, forbedrede produktionsstatistiske fremgangsmåder og overgang til pengeøkonomi sker langsomt, men kontinuert, i de fleste tilbageståendе lande. Denne proces betyder, at produktionsstatistikken, der ligger til grund for beregning af BNP og andre nationalregnskabsstørrelser, får stadigt mere med, og dette er naturligvis rart. Desværre bliver beregningen af vækstal ved denne forbedring dårligere. Vækstallene kommer jo til at inkludere ikke blot den faktiske vækst, men også en produktionsstigning alene med baggrund i forbedret statistik. Derfor ligger udviklingslandenes vækstal nok i overkanten af det rigtige. Da de statistiske muligheder varierer fra land til land, hæmmes *pålidelige* internationale sammenligninger af BNP og vækstrate.

Sammenligninger udviklede lande imellem *kan* afgive resultater, man i en vis udstrækning kan bygge på, selv om man også her må holde sig produktionsstatistikkens mangelfuldhed for øje.

Det fjerde punkt, opmærksomheden skal rettes imod, er, at per capita BNP og -vækst ikke indeholder visse goder og fremskridt, som kan variere fra land til land, og som har nok så megen betydning for levestandard og almindelig velfærd. Om dette har Gunnar Myrdal i en artikel: »Economic Growth and Economic Policy in the United States« fra 1965 [1]) skrevet blandt andet følgende: ». . ., there are values not counted – such as economies in the collective organization of health facilities and other essential consumption items and, in general, values from a better organized society. Comparatively speaking, metropolitan areas in the United States are less well planned, and relatively more tools and activities are permitted to cause disutilities that are not subtracted in the accounting. The lower productivity and incomes of people in the segregated slums for Negroes and other submerged groups in the United States are reflected in the figures, but hardly the grave disadvantages and costs this misery causes society«. Dette spørgs-

[1]) Bilaga till Svenska Handelsbankens Index nr. 4, 1965.

TABEL 4

Analfabetisme, skolesøgning, sygdomsbehandlingsfaciliteter, børnedødelighed og levealder i forskellige lande omkring 1960

Region	Land	Pct. analfabeter af befolkningen over 5 år, omkring 1960	Pct. skolesøgende mellem 5 og 19 år, omkring 1961	Indbyggere 1959–61			Pct. for børnedødelighed 1959–61	Gennemsnitlig levetid 1959–61
				pr. læge	pr. tandlæge	pr. hospitalsseng		
1	U. S. A.	2.2	82.1	780	1999	110	2.5	70
2	U. K.		72.4	960	3870	90	2.2	71
2	Danmark	2.0	71.4	830	2021	120	2.0	72
2	Grækenland ..	19.6	60.3	800	2379	170	4.0	66
3	Japan	2.2	74.3	936	2866	110	2.7	69
4	Ungarn	3.2	72.5	620		150	4.3	67
5	U. S. S. R. ...	1.5[1])	69.9	550	4821	120	3.2	70
7	Argentina	13.6[7])	58.7[6])	660	1805	160	6.0	59
7	Venezuela	34.2	54.1					
7	Chile	16.2	58.0	1600	3063	260	11.7	52
8	Uganda	74.9	26.5					
8	Ægypten	80.5	37.6	2600	27991	480	13.4	53
9	Iran	87.2[4])	28.2	3800	20182	1030		
9	Israel	12.8[2])	71.6					
10	Burma	42.3[3])		11000	983905	1400		42
10	Sydkorea	17.8[5])	52.9	3300	18338	732	3.3	52
10	Indien	72.2	26.9[6])	5000	107241	2000	8.3	46
10	Indonesien ..		33.9	48000	238536	1320	12.5	

[1]) Pct. analafabeter mellem 9 og 49.
[2]) Procenten gælder kun den jødiske befolkning.
[3]) Tallet er fra 1954.
[4]) Tallet er fra 1956.
[5]) Tallet angiver analfabeter som pct. af totalbefolkningen.
[6]) Skønnet tal for 1958.
[7]) Tallet vedrører 1947.

Kilder: UNESCO's Statistical Yearbook 1963. – Statistical Yearbook, 1963 og 1964, U. N., New York. – Demographic Yearbook, 1962 og 1963, U. N., New York. – Statistics of Health Personnel and Hospital Establishments, 1962. WHO.

mål om infrastrukturelle forhold og afvejning af visse gruppers nytte over for andres unytte må man ligeledes have in mente ved internationale sammenligninger.

I forlængelse af dette, er det femte forhold, der skal omtales, at man må være opmærksom på forskellig grad af indkomstulighed, når man sammenligner per capita-BNP i forskellige lande med det sigte at få et indtryk af levestandarden. Kuwait har verdens største per capita-BNP på cirka 3.000 $; men det betyder ikke, at den almindelige familie har en højere levestandard end f. eks. den danske. Olieindtægterne i Kuwait tilflyder for størstedelens vedkommende en lille minoritet, der kan glæde sig over en luksuøs livsførelse, samtidig med at en meget stor del af befolkningen lever uhyre fattigt. Bedre end at benytte per capita BNP som indikator for den

almindelige levestandard er det derfor at se på befolkningens fordeling på indkomstgrupper i forskellige lande.

Den sjette og sidste advarsel mod ureflekteret brug af gennemsnits-BNP og -vækst vedrører spørgsmålet: Hvad består bruttonationalproduktet og væksten af? Cirka 10 pct. af USA's produktive indsats, vurderer Myrdal i førnævnte artikel, går til oprustning og militær samt til de ikke særligt produktive eventyr i rummet. Hertil ville nogle måske lægge de enorme summer, der går til reklame og salgsindsats i øvrigt. I den udstrækning, andre lande ikke anvender en lige så stor del af sine produktionskræfter til sådanne »Uproduktive« formål, bør man tage højde for sådanne ting i sine sammenligninger. Eller for at tage et andet eksempel: Består et lands BNP i høj grad af produktion i form af bygning af pyramider eller guld- og ædelstenssmykkede kongepaladser, bør man tage dette i betragtning ved sammenligninger med lande, hvis produktionskræfter anvendes på anden og for befolkningen som helhed bedre vis. Hensyntagen til sådanne forhold, man ønsker at undersøge, kan f. eks. ske ved at supplere per capita indkomstsammenligninger med sammenligninger af visse andre velstandsindikatorer. De sidste 10–15 år har hidført en voldsom mængde mere eller mindre pålidelig international statistik, fortrinsvis indsamlet og udgivet af FN og dets særorganisationer, og denne statistik giver basis for de nævnte sammenligninger. I tabellen på s. 268 er f. eks. på grundlag af WHO- og UNESCO-statistik samt 2 FN-årbøger sammenstillet nogle data, der kan supplere beregninger over per capita indkomst, således at billedet af verdens økonomiske og sociale ulighed bliver mere nuanceret.

Denne tabel skal ikke kommenteres nærmere, da den vist taler sit eget tydelige sprog. Kun skal endnu en gang understreges nødvendigheden af at forbedre sit kendskab til per capita BNP-indkomst og -vækst med yderligere information som eksemplificeret i tabel 4, hvis man er interesseret i forskellige regioners levestandard og levevilkår.

II. UDENRIGSHANDELENS HOVEDSTRØMME

Herefter skal den internationale handels hovedstrømme undersøges, dvs. handelen mellem verdens forskellige store regioner. I tabel 5, opbygget på grundlag af juninummeret af UN's Monthly Bulletin of Statistics 1965, er en oversigt over disse hovedstrømme givet. Det fremgår her, at den internationale handel i 1964 var på cirka 170 mrd. $, hvoraf USA som eksportør tegnede sig for cirka 26 mrd. eller over 15 pct. Dette må dog ikke hensætte nogen i undren over, at et land med så vældig en udstrækning og næsten alle resourcer for hånden behøver så stor udenrigsomsætning. Sætter man de 26 mrd. i forhold til landets BNP på cirka 612 mrd., opdager man nemlig, at USA's eksport udgør knap 4 1/2 pct. af bruttonationalproduk-

TABEL 5

Eksport efter oprindelses- og bestemmelsessted, 1964;
f. o. b. værdier i milliarder $

Til / Fra	Verden	U. S. A.	Canada	Latinamerika incl. Cuba	EEC	EFTA	Øvrige Vesteuropa	Sovjet og øvrige Østeuropa	Kina m. v.	Mellemøsten	Oceanien	Centralafrika	Sydafrika	Japan	Syd- og Sydøstasien	Andre lande
Verden	170.7	18.1	6.7	9.1	42.2	27.5	7.1	17.9	1.6	5.4	3.6	4.0	2.1	6.4	11.6	4.1
U. S. A.	26.2	0	4.7	3.7	4.5	2.6	0.8	0.3	–	1.0	0.7	0.3	0.4	1.9	2.6	0.6
Canada	7.7	4.1	0	0.3	0.5	1.3	–	0.4	0.1	–	0.2	–	0.1	0.3	0.1	0.1
Latinamerika – incl. Cuba	10.4	3.4	0.3	1.0	2.2	1.1	0.3	0.4	0.2	–	–	–	–	0.5	0.1	0.8
EEC	42.6	2.9	0.4	1.6	18.4	8.8	2.4	1.2	0.1	1.4	0.3	1.4	0.4	0.4	1.3	1.3
EFTA	23.6	1.8	0.6	0.8	6.3	5.3	1.7	0.9	0.1	1.0	1.2	1.0	0.7	0.3	1.3	0.5
Øvrige Vesteuropa[1])	4.5	0.4	–	0.2	1.3	1.5	0.2	0.7	–	0.1	0.1	–	0.1	–	0.1	–
Sovjet og øvrige Østeuropa	18.1	0.1	–	0.6	1.3	1.1	0.8	11.9	0.5	0.5	–	0.1	–	0.2	0.6	–
Kina m. v.	1.8	–	–	0.1	0.1	0.1	0.1	0.7	0	0.1	–	–	–	0.1	0.6	–
Mellemøsten[2])	7.5	0.5	0.1	0.1	2.3	1.1	0.4	0.3	0.1	0.6	0.2	0.1	0.1	0.7	0.5	0.1
Oceanien	4.1	0.4	0.1	–	0.6	1.2	0.1	0.2	0.2	0.1	0.2	–	–	0.6	0.3	0.2
Centralafrika	4.2	0.5	–	–	1.7	1.1	0.1	0.1	–	0.1	–	0.2	0.1	0.1	0.1	–
Sydafrika	1.3	0.2	–	–	0.3	0.4	–	–	–	–	–	0.2	0	0.1	–	–
Japan	6.7	1.9	0.2	0.4	0.4	0.4	0.1	0.2	0.2	0.3	0.3	0.4	0.1	0	1.8	0.1
Syd-og Sydøstasien	8.7	1.4	0.1	0.1	0.9	1.2	0.1	0.5	0.1	0.3	0.3	0.1	0.1	1.1	2.2	0.1
Andre lande[3])	3.2	0.6	0.2	0.1	1.3	0.5	–	–	–	–	0.1	0.1	–	0.1	–	0.2

[1]) Island, Irland, Finland, Grækenland, Spanien, Tyrkiet, Jugoslavien.
[2]) Aden, Cypern, Jordan, Iraq, Israel, Libanon, Syrien, Libyen, Æthiopien, Sudan, U. A. R.
[3]) Algeriet, Marocco, Tunesien, Jamaica, Trinidad, Nederlandske Antiller m. fl.
Symboler:
o = tal kan ikke angives.
– = meget små tal.

Kilde: Monthly Bulletin of Statistics, June 1965, U. N., New York.

tet, eller betydelig mindre end gældende for de fleste andre lande. Tager vi f. eks. Danmark, udgør eksporten over 30 pct. af nationalproduktet. USA er ingen undtagelse fra reglen om, at et stort land erstatter international arbejdsdeling med intranational. Det er USA's enorme økonomiske kapacitet, der i hvert fald indtil 1955 berettigede til sloganet: »Når USA får snue, bliver Europa forkølet«, eller sagt på anden måde: Lille økonomisk tilbageslag i USA skaber depression i Europa. Efter 1955 har i hvert fald de europæiske OECD-lande oplevet en økonomisk opblomstring, som har gjort afhængigheden af USA mindre og derved konjunkturspredningen fra USA mindre, selv om USA's eksport set i forhold til dets BNP ikke er ændret signifikant i løbet af efterkrigstiden.

Af tabel 5 fremgår endvidere, at EEC-landenes eksportværdi beløb sig til cirka 43 mrd. $, hvilket svarer til cirka 16 pct. af nationalproduktet på 261 mrd. Når man tager i bertgatning, at EEC-landene består af 3 store lande med befolkning og produktion på rundt regnet det tidobbelte af Danmark, 2 lande af nogenlunde samme økonomiske formåen som Danmark samt et meget lille land, er der intet overraskende ved denne »eksportprocent« – større end USA's, mindre end Danmarks.

Forestiller man sig med tiden en sammensmeltning af disse 6 lande til en nation, falder naturligvis »eksportprocenten« straks, idet den interne handel da ikke mere vil blive registreret som udenrigshandel. Som illustration kan vi jo fratrække EEC-landenes interne handel i 1964 på 18,4 mrd. $ fra totaleksporten på 42,6, hvilket giver cirka 24 mrd. $. Sættes dette tal i forhold til de seks landes BNP, fås en »eksportprocent« på 9, dvs. det dobbelte af USA's. Dette resultat er naturligt af 2 grunde: 1. Der eksisterer stadig handelsskranker fællesmarkedslandene imellem, og nedbrydningen af disse vil nok yderligere forskyde handelsstrukturen hen imod selvforsyning inden for området, hvilket selvsagt mindsker handelen med landene på den anden side toldmuren yderligere. 2. Fællesmarkedslandenes økonomiske kapacitet ville efter eventuel øjeblikkelig sammensmeltning stadig være mindre end USA's, hvilket antagelig også ville betyde mindre selvforsyningsgrad.

Det særprægede ved den anden europæiske markedsdannelse EFTA er, at sammenslutningens 7 lande eksporterer mindre til hinanden end til EEC-landene, henholdsvis for 5,3 og 6,3 mrd. $. Derud over er det karakteristisk, at et enkelt land, UK, økonomisk set har en helt dominerende position. Af EFTA's totale BNP på 147,8 mrd. $ i 1964 tegnede UK sig således for over halvdelen, nemlig 87,4 mrd., jfr. tabel 6. Beregner vi »eksportprocenten« også for EFTA, fås nøjagtig samme procent som for EEC: 16 pct.

Endelig nogle få ord om de 3 store vesteuropæisk-nordamerikanske markeders økonomiske vækst i de sidste år, idet der dog erindres om alle de tid-

TABEL 6

EFTA-landenes, EEC's og USA's bruttonationalprodukter i 1964 (mrd. $)

U. K.	87.4
Sverige	16.7
Svejts	12.0
Danmark	8.4
Østrig	8.2
Finland[1])	6.1
Norge	5.9
Portugal	3.0
EFTA	147.7
EEC	260.7
U. S. A.	612.0

[1]) Finland er associeret medlem af EFTA.

Kilde: Rapport fra EFTA's sekretariat i Genève, 1963.

TABEL 7

EEC's, EFTA's og USA's økonomiske vækst de sidste år

Land eller markedsområde	Vækst fra 1962 til -63	Vækst fra 1963 til -64
U. S. A.	3.4	4.8
EEC	4.0	5.6
EFTA	4.0	5.8
Danmark	1.7	7.1
Norge	5.4	6.2
Sverige	5.0	6.5

Kilde: Rapport fra EFTA's sekretariat i Genève, 1963.

ligere fremførte forbehold mod for vidtgående konklusioner af sådanne beregninger.

Tabel 7 viser acceleret vækst for alle områder og stærkest for USA. Dette strider vist imod gængs opfattelse, der stadig anser USA's økonomi for stagnerende ligesom i Eisenhoweræraen. Det sande billede er derimod en voldsom vækst i USA i hele Kennedy-Johnson tiden, dvs. lige siden begyndelsen af 1961. Samtidig er den voldsomme ekspansion i fællesmarkedet, der kendetegnede 1958–61, blevet udsat for en betydelig afmatning.

De 3 store underudviklede områder, Latinamerika, Mellemøsten og Centralafrika, har kun ringe handel med hinanden, fremgår det af tabel 5. Dette er næppe exceptionelt; men det viser sig endvidere, at landene inden for den enkelte region har relativt lidt handel med hinanden. Af de latinamerikanske landes samlede eksport går mindre end 10 pct. til lande inden for regionen, for Centralafrika er procenten cirka 5 og for Mellemøsten cirka 8. Latinamerikansk og centralafrikansk sukker, hvede, kaffe, rå-

bomuld og mineraler eksporteres overvejende til Nordamerika og Vesteuropa, og det samme gælder den mellemøstlige olie. Disse store tilbageståeende regioner har, som tabel 5 viser det, uhyre ringe samhandel med de kommunistiske økonomier.

Adderer man i tabel 5 de her nævnte områders totaleksport, fås 22,1 mrd. $, mens totalimporten kun er på 18,5 mrd. $. Denne »sunde« handelsbalance synes ikke umiddelbart at stemme overens med det almindelige dystre syn, man har på u-landenes betalingsbalanceforhold, og som sidst kom til voldsomt udtryk på Verdenshandelskonferencen i 1964. Forskellige forhold bør dog tages i betragtning, før forhastede slutninger drages. 1. Tabel 5 siger kun noget om varehandelstallene – intet om betalingsbalancens tjenesteposter, hvor disse regioner netop har stort og stigende underskud som følge af ugunstig transport-, forsikrings- og rentebalance. 2. Den i forhold til eksporten afstemte import kan have sin årsag i forsigtighed fra udenforstående lande mod at sende varer til de nævnte områder uden øjeblikkelig betaling. 3. Endelig må nævnes, at bekymringerne over de omtalte regioners betalingsbalanceforhold ofte knytter sig til en situation, hvor udviklingstiårets årlige vækst på 5 pct. opnås. Ud fra en vækstbetragtning er det muligvis kun beklageligt, at betalingsbalancesituationen ikke er meget værre, forudsat at dette skyldtes en stærk væksts behov for import.

De vigtigste markedsdannelser inden for de her nævnte 3 underudviklede regioner skal også nævnes: I 5 lande, Syrien, U. A. R., Jordan, Iraq og Kuwait, danner inden for det mellemøstlige område: *The Arabian Common Market,* hvilket på grund af Kuwaits ønske om udtræden er på opløsningens rand. II. I Latinamerika eksisterer der 2 markedsorganisationer: *The Latin America Free Trade Area (LAFTA)* med følgende medlemmer: Argentina, Brasilien, Chile, Mexico, Paraguay, Peru, Uruguay, Columbia og Ecuador samt *The Central American Common Market (CACM),* der består af Guatemala, El Salvador, Honduras, Nicaragua og Costa Rica. LAFTA søges for øjeblikket omdannet til et fællesmarked efter EEC-mønster. III. I Centralafrika er de 2 vigtigste markedsorganisationer: *The Equatorial Customs Union (UDE)* med Den centralafrikanske Republik, Chad, Congo og Gabon som medlemmer og endvidere *The West African Customs Union* med følgende deltagere: Dahomey, Ivory Coast, Mali, Mauritanien, Niger, Senegal og Øvre Volta.

Den syd- og sydøstasiatiske økonomikreds, der også udelukkende består af underudviklede lande, har relativt større intraregional handel end de 3 foranomtalte regioner. Endvidere betyder samhandelen med USA og UK meget. Tabel 5's relativt høje tal for EFTA-samhandelen med området beror nemlig først og fremmest på UK-handel.

Herefter nogle ord om de socialistiske økonomier, hvis udenrigshandel overvejende er rettet imod hinanden. Den mest omfattende markedsdan-

nelse inden for denne kreds er Comecon, undertiden i stedet benævnt CMEA, hvilket står for The Counsil for *M*utual *E*conomic *A*ssistance. Denne økonomiske samarbejdsorganisation oprettedes i 1949 med USSR, Albanien, Bulgarien, Czekoslovakiet, Polen, Rumænien og Ungarn som medlemmer. Siden har Albanien forladt organisationen (i 1961 efter den sovjettiske 22. partikongres), Østtyskland er indtrådt, og Jugoslavien er i 1964 blevet associeret medlem. Meget tyder på, at Rumænien er på vej ud ad dette kommunistiske fællesmarked, men noget endeligt brud er endnu ikke sket. En ren asiatisk, kommunistisk markedsdannelse mellem Mao-Kina, Nord Vietnam, Nordkorea, Ydre Mongoli og Tibet er under udvikling. Den politiske spaltning af kommunistverdenen er altså ved også formelt at få sit modstykke i en økonomisk opdeling. Reelt har der i de sidste 5 år kun været ubetydelig handel over »den kolde mur« mellem den sovjettisk og kinesisk dominerede kommunistverden, jfr. atter tabel 5.

Sluttelig lidt om handelsforholdet mellem den underudviklede og udviklede verden. Godt halvdelen af verdenshandelen finder i dag sted mellem udviklede lande, mens handelen mellem de to nævnte grupper kun udgør cirka en tredjedel. Hertil må føjes, at den førstnævnte handel er relativt stigende, mens u-landenes eksport som helhed er relativt aftagende, delvis på grund af ringe mængdeekspansion, delvis på grund af bytteforholdsforringelse. I de sidste 10 år er den udviklede verdens eksportværdi steget med cirka 85 pct., mens den indbyrdes handel er nogenlunde fordoblet.

Dr. Alfred Maizels, der er senior research officer ved the National Institute of Economic and Social Research, har undersøgt tendenserne i verdenshandelen i 1960'erne, og hans tal, som benyttes her, er særdeles interessante[1]). De viser nemlig, at det dynamiske element i den stærke samhandelsekspansion de udviklede lande imellem ligger i handelen med industrivarer. I tiåret 1950–60 steg industrivarernes handelsvolumen med cirka 10 pct. årligt, og forholdet har næppe ændret sig siden.

I samme tiår som den udviklede verdens eksportværdi steg med 85 pct., erfarede de tilbagestående lande kun en stigning på cirka 20 pct. Faktisk var væksten i de udviklede landes eksport af primærvarer langt stærkere end de underudviklede landes! Det er dette forhold, der har nødvendiggjort en stadig stigende direkte hjælp til de tilbagestående lande, selv om disse stadig mere intensivt har bedt om aid-by-trade. Årsagerne til den ringe eksportekspansion: 1) Primærvarers lave indkomstelasticitet, 2) industriprocessens mindskede råvarespildprocent, 3) udviklingen af syntetiske råvarer, 4) de industrialiserede landes landbrugsbeskyttende handelspolitik etc. vil det føre for vidt at komme nærmere ind på her. Derfor skal sluttelig blot konkluderes, at u-landsproblemets alfa og omega er den manglende eksportekspansion.

---

[1]) Undersøgelsen hedder: *World Trade Trends and Problems of the 1960s,* Woolwich Economic Paper No 7, London 1965.

STORTINGSVALET I NORGE 1965

Av VEGARD SLETTEN

Stortingsvalet i Norge den 12 og 13 september 1965 fekk eit slikt utfall at Regjeringa Gerhardsen måtte gå av. Dermed var det slutt på den maktstilling Arbeidarpartiet hadde hatt mest utan avbrot frå 1935, da Johan Nygaardsvold vart statsminister. I krigsåra og fram til stortingsvalet hausten 1945 hadde vi nok samlingsregjeringar. Men Arbeidarpartiet hadde statsministeren da og, først Nygaardsvold, etter frigjøringa Einar Gerhardsen. Dei tre vekene John Lyngs borgarlige samlingsregjering fekk prøve seg i 1963 etter store oppgjør i Stortinget om statens industridrift, var iallfall lite å legge vekt på, om ein målte dette mellomspelet i tid.

Det er da naturlig at stortingsvalet først og fremst blir sett på som eit nederlag for Arbeidarpartiet. Men det hadde alt fått eit alvorlig tilbakeslag fire år tidligare, ved stortingsvalet i 1961, da det mista stortingsfleirtalet som det hadde vunne i 1945. Det som hendte ved valet i 1965, var at dei meir eller mindre sosialistiske parti – Arbeidarpartiet og Sosialistisk folkeparti – samanlagt kom i mindretal i Stortinget. Dei måtte nøye seg med 70 av dei 150 mandat i Stortinget, medan dei ikkje-sosialistiske – eller om ein heller vil: dei borgarlige – parti fekk 80 mandat og dermed klart svar på tilbodet sitt til veljarane om å overta landsstyret.

Stortingsvalet i 1965 var altså eit nederlag for dei sosialistiske parti under eitt. Nå var det slutt på at Arbeidarpartiet kunne halde fram med å regjere landet mest som ingen ting skulle ha hendt i 1961, takk være den støtten det for det meste fekk frå Sosialistisk Folkeparti.

Eller for å seie det på ein annen måte: Arbeidarpartiet tapte valet i 1961, dei fire ikkj-sosialistike samarbeidspartia – Høgre, Venstre, Senterpartiet og Kristelig folkeparti – vann valet i 1965. Tida mellom desse to stortingsval er utan samanlikning den mest dramatiske i det politiske livet i Norge etter siste storkrigen.

UVENTA STORT TAP FOR ARBEIDARPARTIET

Få eller ingen drömte om at stortingsvalet denne gangen skulle gi så kraftig utslag. Det var nok ikkje få i Arbeidarpartiet som skjönte at det bar mot nederlag, og på den andre kanten fans det og dei som kjente seg visse

på at det ville bli fleirtal for samarbeidspartia i det nye Stortinget. Men det var like uventa for begge partar at Arbeidarpartiet skulle miste heile 6 av sine 74 mandat, utan at Sosialistisk folkeparti for sin part greidde å ta eit einaste av dei og som för vart ståande på 2 mandat.

Offisielt var målet til Arbeidarpartiet å vinne tilbake stortingsfleirtalet. Det var det ingen som tok alvorlig utanfor partiet. Men på den borgarlige sida rekna ein med at det i beste fall ville bli eit knapt ikkje-sosialistisk fleirtal i Stortinget. Ein av dei fremste politikarane på den kanten, lagtingspresident Bent Röiseland (v), gav offentlig uttrykk for at han var redd stillinga i det nye Stortinget ville bli 75–75, og peikte på dei store problem ein slik situasjon ville före med seg.

Ute mellom folk var det vanlig å höre at Arbeidarpartiet greidde seg nok denne gongen og. På bakgrunn av meiningsmålingane dei siste par åra var det underlig tale. Desse meiningsmålingane viste klart og tydelig at Arbeidarpartiet hadde dårligare tak på veljarane enn för. Når dette ikkje skapte den store optimismen på borgarlig side som ein kunne ha venta, har det klar samanheng med dei mange vonbrot for opposisjonspartia under arbeidarparti-regimet.

Ikkje ved noe av dei fem stortingsval etter frigjöringa mönstra partiet halvparten av veljarane, men ved dei fire vala fra 1945 til 1957 fekk det likevel fleirtal i Stortinget, og da så atterslaget kom i 1961, dukka Sosialistisk folkeparti opp som troll av eske og sikra seg dei mandat som måtte til for å hindre eit maktskifte.

Når ein så legg til at vi hadde eit kommuneval i 1963, som kom til å forme seg som eit rikspolitisk oppgjör for eller imot Regjeringa Gerhardsen, med klar bakgrunn i Kings Bay-krisa noen månader tidligare, og at dette valet vart ein uomtvistelig siger for Arbeidarpartiet, er det ikkje underlig at det var langt imellom dei verkelige optimistane på den borgarlige sida. Om ikkje anna så prövde folk å innbille seg sjölv at dei var pessimistar, så eit nytt nederlag ikkje skulle svi altfor hardt.

DET NYE STORTINGET

Den mandatfordeling stortingsvalet gav til resultat, er det enkelt nok å gjöre greie for:

	Mandat	
Arbeidarpartiet	68	÷ 6
Sosialistisk folkeparti	2	som för
Kommunistane	0	som för
Högre	31	+ 2
Venstre	18	+ 4
Senterpartiet	18	+ 2
Kristelig folkeparti	13	÷ 2
	150	

Men straks vi så går over til å sjå på fordelinga av röstene på partia, blir det vanskeligare. For det förste har det i etterkrigstida vore ein del felleslister mellom borgarlige parti. Dersom ein ikkje fordeler dei röstene som er gitt på slike felleslister, på partia som er med i samarbeidet, vil ein sjölvsagt få eit skeivt bilde av styrkeforholdet mellom dei. Dessutan har det ved dei to siste stortingsval vore ein del »negativt valsamarbeid«, det vil seie at nærståande parti gjör avtale om å ikkje komme i vegen for kvarandre med vallister som ein veit det ikkje er tale om å vinne noe mandat på. Den overflytting av röster mellom partia som dette kan före med seg, er det og rimelig å ta omsyn til.

Når det går for seg samarbeid av dette slaget mellom politiske parti i Norge, har det samanheng med at den norske valordninga langt ifrå bygger på prinsippet om ei matematisk rettferdig fordeling av stortingsmandata på partia etter röstetalet.

For det förste blir det lagt sterk vekt på at dei distrikt som ligg langt frå det administrative sentret i landet, skal få vederlag for dette i form av större representasjon i Stortinget enn folketalet gir grunnlag for. Dette har fört til at Oslo og to fylke(amt)nærast ved hovudstaden, Akershus og Östfold, samanlagt har 28 representantar i Stortinget, men skulle hatt 39 etter folketalet. Resten av landet har dermed fått ein overrepresentasjon på 11 mandat. 9 fylke har fått 1 mandat for mye, det store Nordland fylke 2, medan 7 fylke ikkje er overrepresenterte i Stortinget.

Oslo skulle med matematisk rett fordeling hatt 20 stortingsmandat, men har bare 13. Resultatet er at det bak kvar Oslo-representant nå står 26.824 veljarar. Det er meir enn dobbelt så mange som stortingsrepresentantane frå 7 fylke i andre landsdelar kan vise til. I Finnmark er det bare 10.815 veljarar bak kvar av dei fire stortingsrepresentantane fylket har.

For det andre blir mandata i kvart fylke fordelt på dei politiske parti etter Sainte-Laguës metode, utan at det fins tilleggsmandat til å jamne ut skeiv fordeling med. Rett nok bruker ein (som i Danmark og Sverige) 1.4 som divisor ved förste divisjon av röstetalet til dei enkelte parti (deretter på vanlig måte 3, 5, 7 osv.). Men resultatet er likevel at store parti vanlig blir overrepresentert, og at dette går aller mest ut over dei minste parti.

»STYRINGSTILLEGGET« TIL ARBEIDARPARTIET

I lange tider har Abeidarpartiet vore det einaste store partiet i Norge, og valordninga har derfor einsidig vore til vinning for det. For å motverke dette innförte dei borgarlige parti i mellomkrigstida, da dei ennå hadde stortingsfleirtalet, ordninga med listesamband. Det vil seie at röster som eit parti ikkje kunne gjöre seg nytte av ved mandatfordelinga, kom eit anna, nær-

stående parti til gode. Ein risikerte altså ikkje at röster skulle bli bortkasta, som vart gitt på eit parti utan sjanse til å få noe mandat i eit visst fylke.

Da Arbeidarpartiet hadde fått fleirtal i Stortinget, gjorde det slutt på ordninga med listesamband under sterk protest frå den borgarlige sida. Mottrekket var altså å gå saman om felles vallister. I 1961 var det 6 slike, dels mellom Senterpartiet og Venstre, dels mellom Högre og Kristelig folkeparti. Men felleslisterne var alt i alt eit vonbrot. Dei samla ikkje så mange röster som dei samarbeidande partia för hadde hatt kvar for seg i dei fylke der felleslistene vart stilt, og gav derfor lita vinning i form av mandat.

Oppstillinga her nedanfor fortel meir enn lange utleggingar om korleis den norske valordninga verkar i praksis. I förste linje er oppfört det mandattalet Arbeidarpartiet faktisk har fått ved dei seks stortingsval etter siste krigen, i andre line det mandattalet partiet hadde krav på etter ei fordeling på grunnlag av stemmeprosenten:

	1945	1949	1953	1957	1961	1965
Mandat til Arb.p.	76	85	77	78	74	68
Partiet skulle hatt	62	69	70	72	70	65

Heller ikkje etter nederlaget ved dei to siste stortingsval har altså Arbeidarpartiet mått gi frå seg overrepresentasjonen sin i Stortinget. Det har si særlige interesse å notere dette, fordi Arbeidarpartiet har hevda at det var viktig at ein hadde eit sterkt regjeringsparti, og at valordninga derfor burde gi dette partiet eit »styringstillegg« av stortingsmandat. Resonnementet bygger på at det alltid skulle være det störste partiet som sit med regjeringsmakta. Nå er dette partiet gått over i opposisjonen, og det blir da meiningslaust å tale om »styringstillegg« for det.

Men denne gangen har ikkje dei borgarlige parti fått lide fordi Arbeidarpartiet er overrepresentert i Stortinget. Når dei samanlagt fekk 80 mandat, er det på grunn av ein overrepresentasjon som ingen hadde rekna med på förehand. Trass i klar framgang har dei fire regjeringspartia ikkje fleirtalet av veljarane bak seg og har samanlagt fått 6 mandat meir enn ei matematisk rettferdig valordning ville gitt dei.

Det er dei to minste partia dette har gått ut over. Sosialistisk folkeparti og Kommunistpartiet skulle etter röstetalet sitt samanlagt hat 11 representantar i Stortinget. Sosialistisk folkeparti har 2, Kommunistpartiet ingen.

Det var bare to borgarlige felleslister ved dette valet, den eine mellom Senterpartiet og Venstre i Östfold, den andre mellom Högre og Kristelig folkeparti i Bergen. Tilsvarande felleslister var det ikkje ved stortingsvalet i 1957, og på grunnlag av röstetala til dei enkelte partia den gangen kan ein tilnærma rett fordele dei 37.500 röstene som ved dette valet fall på felleslistene.

OPPTELLINGSRESULTAT

frå stortingsvalet ser slikt ut:

	Röster i 1965	Fram eller tilbake frå 1961	Prosentfordeling 1965	Prosentfordeling 1961
Arbeidarpartiet	883320	+ 22794	43.14	46.76
Kommunistpartiet	27996	− 25682	1.37	2.91
Sosialistisk folkeparti	122721	+ 78725	5.99	2.39
Högre	415612	+ 61243	20.30	19.26
Venstre	207834	+ 75405	10.15	7.20
Senterpartiet	191702	+ 66059	9.37	6.83
Kristelig folkeparti	160331	− 11120	7.83	9.32
Borgarlige felleslister	37513	− 57718	1.83	5.17
Andre lister	365	− 2537	0.02	0.16
I alt	2047394	+207169		

Resultatet blir at Högres prosentdel av röstetalet i heile landet går opp frå 20.3 til 21.0 prosent. Venstres frå 10.15 til 10.45 prosent, Senterpartiets frå 9.37 til 10.10 prosent og Kristelig folkepartis prosentdel frå 7.83 til 7.93 prosent.

Det negative valsamarbeidet gjekk for seg mellom Kristelig folkeparti og Senterpartiet. Kristelig folkeparti stilte ikkje liste i tre fylke der Senterpartiet trengte hjelp for å trygge sine mandat, og på si side stilte Senterpartiet ikkje liste i to fylke for å stötte Kristelig folkeparti.

Nå har ein sjölvsagt ingen garanti for at veljarane til dei to parti retta seg etter denne avtalen og gav si röst til det andre partiet der det eigne partiet ikkje stilte liste til valet. Men det er i allfall på det reine at det var Kristelig folkeparti som ofra mest på det negative samarbeidet. Det gav avkall på vel 9000 röster meir enn Senterpartiet gjorde. Sluttresultatet for desse to parti skulle da bli at det rette uttrykket for styrkeforholde er at Senterpartiet har omkring 9.75 prosent av röstene i heile landet, Kristelig folkeparti omkring 8.3 prosent.

Större interesse enn dette forsöket på å yte dei enkelte borgarlige parti full rettferd har det å sjå på utviklinga i styrkeforholdet mellom dei sosialistiske og dei borgarlige parti. Ved stortingsvalet i 1961 fekk den förste gruppa 52.06 prosent av röstene, men denne gangen bare 50.50 prosent. Dei hadde altså ein tilbakegang på samanlagt 1.56 prosent av alle röster i landet. Eller sagt på ein annen måte: Så mye större var tilbakegangen for Arbeidarpartiet og Kommunistpartiet enn den framgangen Sosialistisk folkeparti hadde.

På si side gjekk dei ikkje-sosialistiske parti samanlagt fram med 1.70 prosent av alle röster. Differansen på 0.14 prosent skriv seg frå tilbakegangen for det statistikken kallar »Andre lister«. I Norge blir det ikkje stilt krav om at det skal stå eit visst minstetal av veljarar bak eit nytt parti.

Men på den andre sida har smågrupper som nyttar seg av dette, ingen sjanse til å vinne mandat.

TILBAKESLAGET FOR ARBEIDARPARTIET

Som för nemnt var det nå andre gangen på rad at Arbeidarpartiet gjekk tilbake ved stortingsvalet. I 1957 nådde det toppen med 48.3 prosent av alle röster. Dei 43.14 prosent partiet oppnådde i år, er det dårligaste resultatet sia 1945.

Tilbakeslaget var naturlig nok ikkje like stort alle stader. Störst var det i byane, minst ute på landsbygda. Ved stortingsvalet i 1961 nådde Arbeidarpartiet opp i 48 prosent av röstene i byane under eitt. Denne gangen fekk partiet bare vel 43 prosent av röstene her. Det hadde med andre ord eit röstetap på over 10 prosent. I Oslo fekk det bare 40 prosent av röstene. I tettgrendene (industristader, forstader til byane osv.) var det ein nedgang fra 47.3 prosent av röstene sist til vel 43 prosent nå, og på landsbygda ein nedgang frå 45.7 prosent til vel 43 prosent.

Som ein ser, ligg Arbeidarpartiet sin del av röstene ved stortingsvalet i år på litt over 43 prosent i alle dei tre kategoriane av kommunar – byar, tettgrender og landsbygd. Dette bör ein ikkje legge for stor vekt på. Alt ved valet for fire år sidan var det ein klar tendens til at partiet greidde seg mye betre ute i bygdene enn i dei tettbygde område, sikkert fordi det ennå var nytt land å vinne i det förstnemnte området. Skulle tilbakegangen for Arbeidarpartiet vare ved, kan ein derfor vente at det i framtida vil få sin störste prosentdel av röstene ute på landsbygda.

Elles er det ei farlig forenkling å bruke tal som viser stillinga for Arbeidarpartiet på landsbygda under eitt. I fleire fylke på Austlandet og i Finnmark har det vel halvparten av alle röster, og i somme kommunar står det mye sterkare enn desse gjennomsnittstala tyder på. I Vest-Agder fylke på Sørlandet og i alle fylke på Vestlandet så nær som Bergen by måtte partiet derimot nøye seg med frå 31 til 33 prosent av røstene.

STORE TAP FOR KOMMUNISTPARTIET

Kommunistpartiet hadde ei kortvarig stortid etter frigjöringa. Det fekk ikkje mindre enn 11 mandat ved stortingsvalet i 1945, men mista det siste av dei i 1961. Det er ikkje langt frå at röstetalet til partiet har vorte halvert frå det eine stortingsvalet til det neste. I år samla partiet kreftene sine om ein framstöyt som særlig tok sikte på å få den tidligare partiformannen, småbrukar (husmann) Emil Lövlien, valt inn att i Stortinget frå Hedmark – ein gang kalla »det raude fylket«. Men dette mislykkas fullstendig. Sosialistisk folkeparti stilte i år liste i Hedmark for förste gang og

fekk fleire röster på den enn Kommunistpartiet på si. Samanlagt ville dei så vidt tatt eitt mandat.

Denne gangen greidde Kommunistpartiet heller ikkje å samle stort meir enn halvparten av röstene frå siste stortingsvalet, og det har nå ikkje att meir enn tiandeparten av rösteprosenten sin frå 1945 (11.9). Alt tyder på at dei vel 25.000 veljarane som svikta partiet i år, enten rösta med Sosialistisk folkeparti eller sat heime.

KLAR FRAMGANG FOR SF

Når ein skal vurdere den uomtvistelige framgangen Sosialistisk folkeparti hadde ved stortingsvalet, må ein være klar over at det var eit heilt nytt parti i 1961 og den gangen bare stilte liste i 6 fylke, med eit samla röstetal på litt under 800.000. Det vil seie at partiet fekk 5.5 prosent av dei röstene det var med og konkurrerte om. Det er derfor sterkt misvisande, når den offisielle statistikken fortel at partiet i 1961 fekk 2.39 prosent av röstene i heile landet. Det seier ikkje noe om den reelle styrken til partiet der det gjorde seg gjeldande i valkampen.

I år stilte Sosialistisk folkeparti liste i alle fylke, og det var ikkje langt ifrå at det tredobla röstetalet sitt. Det meste av framgangen var dei nye listene å takke, men det gjekk og fram der det alt var med i valkampen i 1961. Alt i alt fekk det 6 prosent av röstene. Högast opp nådde det i det sterkt industrialiserte Telemark fylke. Der tok det vel 9 prosent av röstene. Nesten like hög vart partiet sin rösteprosent i Nordland, og på tredjeplassen kom Oslo med 7.8 prosent SF-röster. Det var i Oslo og Nordland partiet fekk sine to mandat nå som i 1961.

STÖRRE FART I HÖGRE-FRAMGANGEN

Når ein tar med i rekninga dei röstene som högre-veljarar har gitt på borgarlige felleslister ved stortingsvala etter siste krigen, viser det seg at partiet hadde liten framgang til og med stortingsvalet i 1957. Det auka bare rösteprosenten sin med noen tiandedelar frå det eine valet til det neste. Men både ved valet i 1961 og ved valet i år har partiet lagt ein heil prosent av röstene til sin vekst, så det nå er kome opp i 21 prosent av röstene. Det har med andre ord hatt ein framgang på nokså nöye 5 prosent ved begge dei siste vala.

Högre er det mest typiske by-partiet i Norge og får meir enn halvparten av röstene sine der. Hakk i hæl följgjer Sosialistisk folkeparti med 50 prosent by-röster. Det var og i byane Högre styrkte stillinga si mest ved valet i år. Men i særklasse står likevel det som hendte i eit fylke utan ein einaste by, i Hordaland, som er bygdelaga omkring Bergen. Her auka partiet röstetalet

sitt med 57 prosent og vann dermed eit mandat frå Arbeidarpartiet. Dette resultatet kan partiet i første rekke takke den kandidaten for som på denne måten vart valt inn på Stortinget. Det er direktör Kaare Meland, industriminister John Lyngs regjering dei fire vekene den fekk sitte i 1963.

STERKT OMSLAG FOR VENSTRE

I mellomkrigstida mista Venstre ein stor del av veljarane sine til to nye parti, Bondepartiet (i dag Senterpartiet) og Kristelig folkeparti. Etter siste krigen heldt tilbakegangen fram, og ved valet i 1961 fekk Venstre bare 8.8 prosent av röstene, ikkje stort over halvparten så mange som ved det siste valet i mellomkrigstida. Venstre var nå blitt det minste av dei tre mellompartia (Senterpartiet, Kristelig folkeparti og Venstre), enda om avstanden mellom dei var liten.

Det var likevel tegn til at tilbakegangen var i ferd med å stanse opp, og dei fleste rekna med at partiet i år skulle greie å stabilisere stillinga. Det som skjedde, var at partiet auka röstetalet sitt meir enn noe anna borgarlig parti. Bare Sosialistisk folkeparti hadde större framgang i röstetal. Samanlikna med 1961 styrkte Venstre stillinga si med 19 prosent.

Den uventa store framgangen gav Venstre eit come back på Austlandet. Der mista partiet det siste stortingsmandatet sitt i 1961, da redaktör Helge Seip i Dagbladet vart slått ut av kandidaten til Sosialistisk folkeparti, redaktör Finn Gustavsen. Nå vann Seip mandatet tilbake – rett nok såleis at han slo ut redaktör Egil Aarvik, Kristelig folkeparti, som i dag er hans kollega i Regjeringa Borten.

Men den store sensasjonen ikkje bare for Venstre men i heile stortingsvalet opplevde ein like utanfor Oslos grenser, i Akershus. Her hadde ein populær kringkastingsmann og forfattar av morosame historier på dialekt frå heimbygda si på Toten, Halfdan Hegtun, gått med på å la seg stille. Det meste ein kunne vente seg, var at han skulle greie å auke Venstres röstetal i fylket så mye at ein neste gang kunne ta sikte på å vinne eit mandat. Men Hegtun sette alt inn på å vinne valet denne gangen. I tre månader var han på farten seint og tidlig, gjekk rundt på husbesök, talte på möte av alle slag og hadde eit par telefonar heime, som var i bruk dagen lang. Han skal ha drukke kaffikoppar i titusenvis i denne valkampanjen som er utan norsk sidestykke, og fekk som ingen annen veljarane i tale utan omsyn til parti.

I pressa til konkurrerande parti vart det lagt fram grundige utrekningar som viste svart på kvitt at det var uråd for Venstre å få Hegtun inn på Stortinget. Men særlig i forstadene til Oslo vart det ei oppslutning om venstrelista som ingen hadde drömt om. Det var ikke langt ifrå at partiet fordobla röstetalet sitt i Akershus, og Hegtun vart vald med stort overskot av röster.

SENTERPARTIET ER STADIG BYGDEPARTIET

Bondepartiet stod veikt etter frigjöringa, men gjekk sterkt fram ved valet i 1953 og fekk fleire röster enn Venstre i 1961. I mellomtida hadde det skifta namn til Senterpartiet, men det hadde liten framgang med vallistene sine i byane og er utan samanlikning det partiet som mest einsidig hentar veljarane sine frå bygdene – over 70 prosent. I byane fekk det denne gangen snaue 3 prosent av röstene, men det er rett nok mest dobbelt så mange som sist. I Oslo har partiet til nå bare stilt liste til kommunevalet.

Enda om ein tar omsyn til det negative valsamarbeidet med Kristelig folkeparti, blir resultatet at Senterpartiet hadde ein god del meir framgang ved valet i år enn ved stortingsvalet i 1957 og 1961.

ALVORLIG FOR KRISTELIG FOLKEPARTI

Kristelig folkeparti gjorde seg ikkje gjeldande i landsmålestokk för i etterkrigstida. Det nådde störste röstetalet sitt i 1953, men har seinare vore i tilbakegang. Störst var tilbakegangen i år, omkring 13.5 prosent. Og da er det enda tatt omsyn til röstetap på grunn av negativt valsamarbeid. För stortingsvalet i haust var Kristelig folkeparti det störste av dei tre mellompartia, nå er det avgjort det minste og er tilbake til den prosentdelen av röstene som det hadde nådd opp til i 1949.

Det er klart at stillinga for partiet er alvorlig. Eit stortingsval til av same slaget som det vi har hatt i år, vil före til at Kristelig folkeparti byter plass med Sosialistisk folkeparti og blir det minste partiet i Stortinget.

NORSK FRAMMÖTEREKORD

Mandatfordelinga i det nye Stortinget er resultatet av den störste veljar-oppmarsjen Norge har opplevd. I seg sjölv er frammötet av veljarar langt frå imponerande. Det var 85.4 prosent som rösta, og i andre land ville ein synas at det helst var lite. Men dei store avstandane og den dårlige utbygginga av samferdsla i mange avsides bygdelag gjör at det i Norge er svært stor skilnad på frammöteprosenten i byane og tettbygdene på den eine sida og ute på landsbygda på den andre sida.

Ved stortingsvalet i 1961 var frammöteprosenten i byane 82.6, utanfor byane 77.2. I det siste talet er tettbygdene og med. Det fortel derfor meir om kor ulikt frammötet kan være, når vi nemner at frammöteprosenten i det tettfolka Östfold var 85 i 1961 – rekord for heile landet, Oslo medrekna – men i Troms i Nord-Norge bare 66.6 prosent.

Det kan ikkje undre noen at det særlig er kvinnene som sviktar ved valet ute i bygdene. I 1961 var frammöteprosenten for menn i norske bygder nokså nöye 80, for kvinner bare 74.5. Når frammöteprosenten for heile landet steig fra 79.07 i 1961 til 85.4 i år, er det da naturlig at det först og fremst er kvinnene å takke. Frammöteprosenten for kvinner gjekk opp med ikkje mindre enn 6.8, til 84.1, og dei har dermed halt sterkt inn på mennene, som hadde ein frammöteprosent på 86.8.

Interessa for stortingsvalet i år viste seg i det store talet på veljarar som rösta på förehand, slik det er höve til i Norge når ein blir bortreist valdagen. Talet på förehandsröster kom opp i 114.000, mest ein halv gang til så mange som ved stortingsvalet i 1961.

STRID OM TO DAGARS VAL

Elles må ein tru at det har hjelpt på frammöteprosenten at det i år for förste gang var höve til å halde val i to dagar. Stortings- og kommuneval har til nå alltid gått for seg ein måndag. I år kunne det og være val om ettermiddagen dagen för, altså söndag.

Det stod strid om denne endringa av valloven. Dei borgarlige parti ville at den enkelte kommunen skulle avgjöre om ein også skulle ha söndagsval. Med stötte av Sosialistisk folkeparti dreiv Arbeidarpartiet igjennom at bare kommunar som fekk dispensasjon, skulle sleppe å ha söndagsval. Det vart overlate til eit folkevalt organ i kvart fylke (fylkesutvalet) å avgjöre dispensasjonssöknadene. Svært ofte gjekk det da slik at dei fylkesutval der Arbeidarpartiet har fleirtalet, så nei til alle som ville ha dispensasjon, medan resultatet i andre fylke vart det stikk motsette.

Det vart halde val i to dagar i kommunar som samanlagt hadde 53 prosent av veljarane i landet, og i desse kommunane mötte 35.8 prosent av dei som rösta, fram alt söndagen. Högast var prosenten i Hedmark – 48.6. Ein stor del av dei som rösta söndag, var nok folk som arbeider utanfor heimekommunen sin, og som derfor ville være hindra i å röste måndagen.

Det ligg nær å tru at Arbeidarpartiet var så interessert i to dagars val, fordi partiet rekna med å få betre tid til å mobilisere alle reservar mellom veljarane sine på denne måten. Men så vidt ein kan vurdere det i dag, vart ikkje to dagars valet til vinning for Arbeidarpartiet. Det er lagt fram ei utrekning som viser at Arbeidarpartiet gjekk tilbake med 4.4 prosent av alle röster i kommunar med val i to dagar, men bare med 2.9 prosent av röstene der det var eindagsval som för i tida.

Dette styrker inntrykket av at dei borgarlige parti fekk fram fleire reservar enn Arbeidarpartiet ved stortingsvalet i år, og at det alt i alt var dei som tente på at frammöteprosenten vart så stor.

BAKGRUNNEN FOR NEDERLAGET

Med det klarsyn som etterpåklokskap gir, er det ikkje vanskelig nå etter det politiske maktskiftet i Norge å peike på kva som til slutt kom til å bryte maktmonopolet til Arbeidarpartiet.

Tilbakeslaget ved stortingsvalet i 1961 kom heilt uventa for toppleiarane i partiet. Like før valet avfeide statsminister Einar Gerhardsen på ein pressekonferanse den tanken at Sosialistisk folkeparti skulle kunne bli representert på Stortinget. Utan tvil kom det som eit sjokk både for han og mange andre at det bare var med støtte frå dette utbrytarpartiet regjeringa hans kunne hevde seg overfor den ikkje-sosialistiske opposisjonen, som nå var blitt like sterk i Stortinget som Arbeidarpartiet.

Det vart sagt ein god del etter nederlaget om at Arbeidarpartiet ville ta heile stillinga si opp til grundig gjennomdrøfting. Men det er uvisst om det vart sett verkelig kraft inn på ein sjølvkritisk analyse, og i alle fall kom det snart til å hende ting som fekk alt slikt til å gå i stå. Det gjorde nok sitt til dette at ein innanfor Arbeidarpartiet meinte at den uventa framgangen for Sosialistisk folkeparti kom av at partiet var blitt bore fram på ei stemningsbølgje av pasifisme og redsel for den store atom-katastrofen. Den sukksess partiet hadde ved stortingsvalet i 1961, var altså eit eingangsfenomen som det ikkje var grunn til å ta med i vurderinga av den politiske utviklinga i tida framover.

Det er heilt i samsvar med eit slikt syn, når statsminister Gerhardsen etter valet søkte kontakt med den ikkje-sosialistiske opposisjonen og ikkje med Sosialistisk folkeparti. Arbeidarpartiet og opposisjonen møttes i dette at ingen av dei ville at Sosialistisk folkeparti skulle bli tungen på vektskåla i Stortinget. Dette gav grunnlaget for ein meir eller mindre uformell avtale om »borgfred«, som først og fremst skulle sikre at ein kunne halde statsbudsjettet innanfor ei forsvarlig ramme. Opposisjonen skulle altså ikkje by over regjeringa t. d. når det galdt midlar til vegbygging, alle endringar i dei enkelte budsjettpostane skulle ein forhandle seg fram til underhand.

Frå først av var borgfredsavtalen svært effektiv. Stort sett gjekk alt som om Arbeidarpartiet framleis skulle ha fleirtal i Stortinget. Det støtta seg til dei ikkje-sosialistiske parti i budsjettsaker og til Sosialistisk folkeparti i spørsmål der det var prinsipielle motsetningar mellom det og opposisjonen. På si side meinte nok opposisjonen at Arbeidarpartiet måtte ha plikt til å moderere seg i viktige spørsmål – som t. d. i spørsmålet om å gi regjeringa fullmakt til å regulere den private kredittgivinga frå bankar og andre kredittinstitusjonar. Men det gjekk ei tid før opposisjonen fekk alvorlig grunn til misnøye i slike saker.

Likevel visste alle at første gang det oppstod ein politisk situasjon, kunne Regjeringa Gerhardsen komme i faresonen. Den umåtelig tilspissa politiske

krisa landet vart kasta ut i sommaren 1963, kom derfor i og for seg slett ikkje uventa. Det var dramatikken i hendingane som reint tok pusten både frå politikarar og vanlige folk, og som med eitt slag gjorde dagelange fjernsynsoverføringar frå Stortinget til meir populære programpostar rundt i landet enn sjølve »Helgenen«.

DOBBELT REGJERINGSSKIFTE

Det var eit sjokk for alle å få vite at ein offisiell granskingskommisjon hadde mye å kritisere i statens gruvedrift i Ny Ålesund (Kings Bay) på Svalbard, der ein ny eksplosjon hadde kravt mange dødsoffer og gjorde det nødvendig å stanse drifta. I tillegg kom det fram opplysningar om veldig overskriding på Norsk Koksverk i Mo i Rana, der Industridepartementet hadde engasjert seg sterkt i planlegginga.

Alle var forlikte om at det var mangt som fortente kritikk i begge desse sakene. Men Arbeidarpartiet hevda at opposisjonen gjorde regjeringa ansvarlig for det andre med rette skulle ha kritikken for. Særlig vart det lagt sterk vekt på at opposisjonen – som det vart sagt – »ville felle regjeringa på ei arbeidsulykke«. På si side avviske opposisjonen blankt at regjeringsstormen ikkje hadde eit saklig grunnlag. Slik låste posisjonane på begge sider seg. Den hyggelige tonen i Stortinget var brått som blåst bort, og ei stund var det knapt nok at folk frå dei to flokkane helste på kvarandre.

Det var dei to representantane for Sosialistisk folkeparti som ville komme til å avgjøre saka. Dei var lenge i tvil, men det endte med at dei sa seg einig i den sterke kritikken av regjeringa, og dermed vart Regjeringa Gerhardsen felt.

Samhaldet mellom dei fire ikkje-sosialistiske parti vart nå sett på den hardaste prøven. Men etter ein del taudraging om statsministeren vart det til at Høgres parlamentariske førar John Lyng kom til å danne den nye regjeringa, og den la fram i Stortinget ei erklæring som dei mest konservative på den borgarlige sida hadde større grunn til å mislike enn Arbeidarpartiet.

Det taktiske opplegget frå den nye regjeringa var klart. Det ein tok sikte på, var ein tilsvarande situasjon som den vi hadde hatt frå stortingsvalet i 1961 fram til Kings Bay-krisa, bare at Arbeidarpartiet skulle støtte Regjeringa Lyng på same måten som dei ikkje-sosialistiske parti hadde hjelpt Regjeringa Gerhardsen når det var fare på ferde.

Det har vore hevda frå fleire kantar at det klokaste Arbeidarpartiet kunne ha gjort i denne situasjonen, var å gå med på dette rollebyttet og la Regjeringa Lyng leve ei tid. Det er ein påstand som får stå for sitt verd. Arbeidarpartiet valte iallfall ein annen taktikk. I Stortinget la Einar Gerhardsen fram ei moterklæring på vegner av sitt parti, som på fleire punkt gjekk ut over det programmet partiet hadde gått til val på i 1961, og som

syntes varsle ei radikalisering av politikken til partiet.

Denne moterklæringa fall i god jord hos Sosialistisk folkeparti, som ironisk slo fast at Arbeidarpartiet hadde nødlanda på SF's program, og dermed kom ikkje Regjeringa Lyng til å overleve sitt første møte med Stortinget. Den nye regjeringskrisa kom bare fire veker etter den første. Einar Gerhardsen vart på nytt norsk statsminister, og på sett og vis var alt igjen ved det gamle.

OPPREISING ETTER NEDERLAG

Fjernsynet hadde vist seg svært avslørande i det harde politiske oppgjøret ut over sommaren 1963, og ingen kunne være i tvil om at det som hadde hendt, var gått hardt inn på statsminister Einar Gerhardsen. I tida omkring den dobbelte regjeringskrisa slo det ei bølgje av sympati som er utan sidestykke i norsk etterkrigspolitikk, imot han frå alle som hadde rot i arbeidarrørsla. Harmen vendte seg mot dei som hadde gjort den fremste tillitsmannen til arbeidarane så mye vondt.

Snart bydde det seg eit høve til å vise denne sympatien i gjerning. Det skulle være kommuneval i landet, og det var lett å skjønne at det måtte bli eit rikspolitisk val, slik den politiske situasjonen var. Dei ikkje-sosialistiske parti venta at kommunevalet skulle vise framgang for dei. Det hadde kome for dagen ting som syntes å underbygge kravet om eit regimeskifte, og ein meinte og at veljarane måtte reagere mot at Regjeringa Lyng ikkje fekk den minste sjanse til å vise i gjerning kva dei ikkje-sosialistiske parti kunne utrette.

Ingen ting av dette slo til. Kommunevalet viste stor framgang for Arbeidarpartiet og måtte bli tolka som ei tillitserklæring til regjeringa og ikkje minst til statsminister Einar Gerhardsen personlig. Det låg nær å ta utfallet av valet til inntekt for det synet at tilbakeslaget ved stortingsvalet to år för var eit eingangsfenomen som nå hörte historia til.

Sanninga er nok at kommunevalet kom för veljarane for alvor tok til å reagere politisk på Kings Bay-krisa. Når valet dertil vart ei einestående stor-mönstring av alle som på noen måte sokna til Arbeidarpartiet, måtte det bli dette partiet som gjekk av med sigeren. Men at den ikkje var noe å bygge framtida på, låg nokså klart i dagen, og det vart snart stadfesta av dei politiske meiningsmålingane.

MEININGSMÅLING VEKKER OPPSIKT

Norsk Gallup Institutt hadde lenge gjort ei slik meiningsmåling kvar månad etter oppdrag frå somme av dei politiske parti. Resultatet vart ikkje offentliggjort av oppdragsgivarane, men det vart snart kjent i »politiske

krinsar« kva tala frå siste meiningsmåling viste, og stundom fann desse opplysningane vegen til aviser som stod utanfor partia.

Interessa for meiningsmålingane hadde likevel ikkje vore særlig stor tidligare. Dei fortalte ofte om svingingar i oppslutninga om dei enkelte parti, som det var vanskelig å finne ei rimelig forklaring på, og som derfor vart tillagt lita vekt. Men etter kommunevalet hausten 1963 vart det snart ei heilt uvant interesse for meiningsmålingane.

Grunnen var at dei tok til å vise ein klar tendens for Arbeidarpartiet sin del. Frå månad til månad gjekk partiet sin prosentdel av veljarane ned med ein eller eit par tiandedelar, og sommaren 1965 var denne prosentdelen komen ned i 42.9, medan Arbeidarpartiet hadde fått 46.8 prosent av röstene ved stortingsvalet i 1961. To ganger vart det ein stans i den jamne nedgangen som meiningsmålingane fortalte om, men kvar gang vart det ny nedgang neste månad, og ikkje ein einaste gang hadde meiningsmålarane registrert oppgang for Arbeidarpartiet.

Det er lett å skjönne at denne utrulig jamne tendensen skapte sterk optimisme innanfor opposisjonspartia. Dei kom snart til at aldri hadde dei hatt ein slik sjanse til å vinne stortingsfleritalet, og gjorde kvar for seg eit kraftak for å nå eit så godt valresultat som råd var. Men det same gjorde Arbeidarpartiet. Avisene kunne fortelle at det var mobilisert 25.000 tillitsmenn rundt i landet, på arbeidsplassar osv., og at partiet dessutan hadde mange fleire kontaktar. Det var tydelig at målet var å få stor-mönstringa frå kommunevalet i 1963 om att.

Viljen til å ta kampen opp med opposisjonen var det ingen ting i vegen med. På store arbeidsplassar i Oslo vart det sett opp »kampgrupper« som skulle sikre full oppslutning om Arbeidarpartiet. Det var ventelig eit spontant tiltak frå dei interesserte, og eksemplet smitta, så det snart fans slike grupper vidt omkring.

ARBEIDARPARTIET – SF

Den sterke innsatsen på arbeidsplassane hang saman med at det tidlig vart klart at kampen mot »partisplittelsen« måtte bli ei hovudoppgave for Arbeidarpartiet i valstriden. Var det fare for at partiet skulle miste ein del av taket sitt på funksjonærane og andre mellomklassegrupper som i denne avgjörande styrkepröven sökte til dei ikkje-sosialistiske parti, så var det dess viktigare at det kunne få full oppslutning frå arbeidarklassen.

Kommunistpartiet prövde i denne situasjonen å få til eit samarbeid som kunne hjelpe det til å bli representert i Stortinget. Men Arbeidarpartiet heldt fast på si gamle lære om at arbeidarsamlinga måtte gå for seg gjennem oppslutning om Arbeidarpartiet, og ville ikkje samarbeid verken med Kommunistpartiet eller Sosialistisk folkeparti.

Det einaste konkrete som vart oppnådd, var at det lokale kommunistpartiet i Bergen let være å stille liste til stortingsvalet for å stötte Arbeidarpartiet, og at noen kjente kommunistar i Telemark stötta Arbeidarpartiet framfor valet. Dei er nå sette utanfor partiet sitt.

Det var Sosialistisk folkeparti som var den farlige konkurrenten for Arbeidarpartiet, og det var mot dette partiet det særlig vendte våpna sine. Spenninga mellom dei to partia steig gjennom heile valkampen. Det er rimelig at Arbeidarpartiet med samlingsappellane sine greidde å vinne tilbake ein del arbeidarar som för hadde stötta Sosialistisk folkeparti. Men det kunne likevel ikkje hindre at mange fleire veljarar denne gangen gjekk frå Arbeidarpartiet til Sosialistisk folkeparti.

Sjölv hevda Sosialistisk folkeparti at det kunne berge det »arbeidarfleirtalet« i Stortinget som Arbeidarpartiet ikkje kunne makte å mobilisere aleine, og at det derfor var rett at det stilte liste i alle fylke. Når partiet ikkje vann eit einaste nytt mandat, kan det med god grunn legge skulda for dette på den valordninga Arbeidarpartiet har ansvaret for. Men Arbeidarpartiet og Sosialistisk folkeparti fekk heller ikkje fleirtalet av veljarane med seg og ville altså ikkje i noe fall ha krav på å bli sittande med det stortingsfleirtalet dei hadde frå 1961 til 1965.

NY REGJERING

Det er for lenge sidan blitt kjent at når John Lyng vart statsminister i 1963, var det fordi mellompartia ikkje kunne bli forlikte om kven av dei som skulle ha statsministeren, og så löyste floken med å overlate dette oppdraget til Högre. Som ein kunne vente, var eit av dei store propagandanummer Arbeidarpartiet kjörte med i valkampen i år, at ei ny borgarlig regjering ville bli dirigert av Högre. Det var derfor tidlig klart at denne gangen skulle statsministeren kome frå mellompartia.

Det kom til å stå mellom Per Borten, formann i Senterpartiet og parlamentarisk förar for partiet i Stortinget, og Bent Röiseland, parlamentarisk förar for Venstre. Senterpartiet og Venstre er jamsterke i Stortinget, og det vart dei to andre koalisjonspartia som måtte avgjöre personvalet. Dermed vart det fleirtal for Borten, blant anna fordi han står meir sentralt innanfor regjeringskoalisjonen enn Röiseland, enda om Röiseland hörer til på den moderate flöyen i Venstre.

Regjeringa Borten la fram eit arbeidsprogram som var like lite utfordrande som den erklæring Regjeringa Lyng kom med i 1963. Erklæringa er eit nytt vitnemål om at dei politiske motsetningane i Norge er mindre enn noen gang, når ein ser bort frå særstandpunkta til Kommunistpartiet og Sosialistisk folkeparti.

Arbeidarpartiet har lova å före ein saklig opposisjon, og det vil i tida

framover være sterkt opptatt med ei kritisk gransking av sin eigen politiske innsats for å finne fram til grunnane for nederlaget ved dei to siste stortingsvala. Partiet vil og få problem med omstillinga til å drive opposisjonspolitikk.

Dette kunne tyde på at den politiske högspenninga frå dei siste åra vil minke etter som vi får stortingsvalet 1965 på avstand. Men regjeringspartia vil utan tvil få mange problem med samarbeidet seg imellom. Somme har sett dei siste hendingane i norsk politikk som uttrykk for at vi er på veg mot to-partisystemet. Det er det liten grunn til å tru. I dag er iallfall dei fire regjeringspartia sterkt interesserte i å understreke at dei ikkje har gitt opp sitt eige program. Utgangspunktet for regjeringssamarbeidet var at dei alle meinte det nå var nödvendig å få eit regjeringsskifte, og at dei var villige til i fellesskap å ta konsekvensen av det.

Samarbeidet i regjeringa kan sjölvsagt kome til å före dei fire koalisjonspartia nærare saman. Men det kan og bli ein overgang til samarbeid av anna slag – mellom dei tre mellomparti som stort sett svarer til det gamle Venstre og nå har tredjeparten av mandata i Stortinget, eller mellom eitt eller fleire av mellompartia og Arbeidarpartiet. Det siste alternativet ville være eit som danskar lett drar kjensel på.

I förste omgang har i alle fall Regjeringa Borten fast tak på situasjonen. Så får det vise seg etter kvart kva lei utviklinga går i.

VESTTYSKLAND EFTER VALGET

Af ADOLPH RASTÉN

En uafbrudt fremgang og ekspansion på alle samfundslivets økonomiske og materielle områder – det er den linje, som på mest iøjnefaldende måde har kendetegnet Vesttysklands udvikling fra forbundsrepublikkens grundlæggelse i september 1949 og frem til det femte forbundsdagsvalg i september 1965. Og alt tyder på, at den økonomiske fremgangslinje vil fortsætte i den kommende tid. Af det tyske riges og Hitler-Tysklands statslige rester er der i vest opstået et samfund, hvis materielle genrejsning har virket imponerende over alt i verden. »Det tyske økonomiske mirakel« er blevet et ordsprog – og en myte!

Thi nok er det rigtigt, at den vesttyske befolkning med egne hænder i de forløbne 16 år har skabt beundringsværdige resultater, men mange tyskere glemmer, at det var de allierede vestmagter og frem for alt USA, som gav det slagne Tyskland i vest selve initialtændingen til »det økonomiske mirakel«. Det var den af de allierede indførte pengereform i juni 1948, som udløste mulighederne for landets samfundsøkonomiske genopbygning. »Det økonomiske mirakel« begyndte et helt år før den officielle og formelle proklamering af den tyske forbundsrepublik. Pengereformen var det værktøj, som vestmagterne gav tyskerne i hænde til at grundlægge og bygge det nye samfund.

Pengereformen, Marshall-hjælpen og de allieredes beslutninger om at standse den første efterkrigstids industri-demontage i Vesttyskland og at se bort fra tyske krigsskadeserstatninger var tilsammen udtryk for en politik, som stod i radikal modsætning til vestmagternes behandling af Tyskland efter den første verdenskrig. Denne nye politik havde selvsagt sin baggrund i den storpolitiske konstellation mellem de tre vestlige okkupationsmagter på den ene side og Sovjetunionen på den anden. Den kolde krigs grundlæggende periode – det vil sige årene fra 1945 til 1948 – var initialtændingen til vestmagternes samarbejdspolitik over for det vestlige Tyskland. Stalintidens sovjetiske ekspansionspolitik i Østeuropa og Moskvas beslutning om at skabe et socialistisk og kommunistisk samfund i Tysklands østlige del fremskyndede den omlægning af vestmagternes Tysklandspolitik, som kom til udtryk i tilnærmelsen til Tysklands vestlige del. Over for den formentlige sovjetiske trussel mod Vesteuropa oprettedes under amerikansk ledelse en psykologisk,

materiel og senere militær barrière, hvori det vestlige Tyskland udgjorde den strategisk vigtigste bastion. Pengereformen i juni 1948 betød, at USA havde vundet »kampen om de tyske sjæle« i Vesttyskland, og den derpå følgende grundlæggelse af den vesttyske forbundsrepublik var den politisk-logiske udvikling af de vestlige okkupationszoner til statslig selvstændighed og denne stats indkorporering i vestmagternes militære alliance.

Længe før »den amerikanske atomparaply« blev et politisk-strategisk begreb i diskussionen om Vesteuropas og NATO's sikkerhed havde amerikanerne opslået deres beskyttende paraply over Vesttyskland og sammen med England og Frankrig givet vesttyskerne en eminent hjælp til selvhjælp.

Befolkningen i forbundsrepublikken har på fremragende måde udnyttet denne hjælp, og konjunkturerne har på alle måder været gunstige for den vesttyske materielle genrejsning. D-marken – denne tyske halvgud, som befolkningen uden konfessionelle fordomme bøjer sig for i ligeligt fordelt ærbødighed – er den stærkeste valuta i verden næst efter den amerikanske dollar og den schweiziske franc. Vesttyskland er den største industristat i Europa og den tredjestørste i verden efter USA og Sovjetunionen. Landets beholdninger af guld og udenlandske valutareserver beløber sig til godt 23 milliarder D-mark. Arbejdssituationen i forbundsrepublikken er bedre end nogen sinde i Tysklands historie. Der har i mange år praktisk talt ikke eksisteret nogen arbejdsløshed, når man ser bort fra sæson-ledighed i visse fag, mens der i industrien råder mangel på arbejdskraft. Vesttyskland har måttet importere mere end én million udenlandske arbejdere fra Italien, Grækenland, Spanien, Tyrkiet og andre lande, som har overflod af ledige hænder.

Efterkrigstidens industri-demontage ophørte straks efter forbundsrepublikkens grundlæggelse og har givet plads for en industriel ekspansion uden sidestykke. Demonteringen af de store industri- og finanskoncerner er afløst af en industriel og økonomisk magtkoncentration, som langt overgår den, de allierede ville slå i stykker efter Hitler-Tysklands nederlag. Tilstrømningen af ti–tolv millioner tyske flygtninge fra de tabte landområder i øst (Oder-Neisse-provinserne) og fra Sudetlandet i Tjekoslovakiet har forlængst kunnet absorberes af et vesttysk samfund i materiel opblomstring. Det sociale boligbyggeri og den gunstige beskæftigelsessituation har sammen med en prisudvikling, som i en længere årrække kunne holdes relativt under nogenlunde kontrol, givet fagforeningernes medlemmer reale forbedringer. Naturligvis har den inflationistiske løn-, pris- og forbrugsspiral også ramt Vesttyskland, og problemet i den økonomiske og finansielle politik har været og er og vil i den kommende tid være at holde måde og forsøge at begrænse forbruget. Betalingsbalancen i udenrigshandelen er begyndt at vise negative træk som følge af øget importforbrug. Men enhver kan se og bogstaveligt føle fremgangslinjen i materiel henseende, og selv om prisfordyrelser

også gnaver af D-markens købekraft, udstråler den vesttyske valuta fremdeles en sundhed og glans og tillid, som ikke står tilbage for den professionelle optimisme, der udgår fra Mr. D-mark himself, Vesttysklands mangeårige økonomi-minister, nu forbundskansler Ludwig Erhard.

Det kan da på denne baggrund af uafladelig økonomisk og materiel fremgang ikke undre, at det blev det kristelig-demokratiske parti, som under Ludwig Erhards ledelse på ny vandt en stor sejr ved forbundsdagsvalget den 19. september 1965 og fastslog sin position som Vesttysklands største parti. Valget var et »velstandsvalg«. Professor Erhard erklærede da også, at han betragtede valgresultatet som »en personlig sejr« for sin politik og sin embedsførelse – en udtalelse, som imidlertid også rummer en anden forhistorie. Thi forbundsdagsvalget 1965 var det første parlamentsvalg med Ludwig Erhard som de kristelige demokraters forbundskansler. Det var første gang, at professor Erhard i egenskab af regeringschef skulle lede sit parti i en valgkamp mod det socialdemokratiske oppositionsparti – dette SPD, som efter en grundig programrevision og en næsten revolutionær omlægning af hele sin politik og taktik havde taget kampen op for at besejre CDU eller i hvert fald blive jævnbyrdigt med det. Og desuden var det første gang, at Ludwig Erhard partipolitisk set stod på egne ben over for den vesttyske offentlighed i en afværgekamp mod de personer og grupper i hans eget parti, som både før og efter hans tiltræden som kansler i oktober 1963 har gjort ham livet surt og forsøgt at ombringe ham politisk.

Hvilket bringer os tilbage i den politiske kronologi og konfronterer os med den vesttyske situation i 1959, ti år efter statens grundlæggelse. Året 1959 er på flere måder bemærkelsesværdigt i tysk politik. På den udenrigspolitiske front stod Bonn-regeringen da over for Berlinkrisen, som var fremkaldt af daværende ministerpræsident Krustjovs tilsyneladende ultimative krav om en forandring af Vestberlins status fra at være en firemagts-stad til at være en såkaldt afmilitariseret fristad. Samtidig befandt forbundsrepublikken sig over for en række problemer i den atlantiske politik, specielt med henblik på forholdet til Frankrig og spørgsmålet om oprettelsen af en multilaterial NATO-atomstyrke, hvis første antydninger fremkom på dette tidspunkt.

Indadtil fortsatte den økonomiske genrejsning sin støtte gang, men i den kristelig-demokratiske union var der opstået et alvorligt og dybtgående skisma omkring den gamle forbundskansler Konrad Adenauer, som i ti år havde hersket og regeret med uindskrænket myndighed og under udfoldelsen af et autoritativt enevælde. Mange behjertede mænd i CDU's øverste partiledelse fandt det på tide at indskrænke Adenauers magtposition og finde veje til en mere fleksibel udenrigspolitik i samklang med det tilløb til sameksistens, som var opstået i forholdet mellem De forenede Stater og Sovjetunionen. Det så også ud til, at Adenauer var til sinds at give efter for

disse overtalelsesforsøg, og der herskede jubel blandt partiets topledere, da den gamle kansler traf beslutning om at lade sig opstille som kandidat til posten som forbundspræsident efter udløbet af Theodor Heuss's 10 årsperiode i sommeren 1959.

Men ak, en måned før præsidentvalget svingede Adenauer om, og årsagerne hertil var to. Han havde ved nærmere granskning opdaget, at hans magt som forbundspræsident ville blive betydeligt mere indskrænket, end han brød sig om – og han kunne ikke affinde sig med den kansler-efterfølger, som CDU's parlamentsgruppe énstemmigt havde udpeget, nemlig økonomiminister Ludwig Erhard. Skønt de kristelige demokraters fremgangsbølge fra valg til valg hovedsagelig skyldtes Adenauers heldige udenrigspolitiske hånd og Erhards økonomiske »trolddomskunster«, modsatte den gamle kansler sig at godkende Erhard som kansler-kronprins og besluttede at beholde kanslerposten selv og give afkald på præsidentembedet. Han motiverede dette med, at han ikke havde tillid til Erhard, fordi økonomiministeren trods al sin økonomiske kunnen var »en svag politiker« og ikke havde evner til at lede en regering.

Sandheden er nok den, at Adenauer med sit eneherskertemperament aldrig har kunnet fordrage sin nærmeste medarbejder og vågede skinsygt over, at den populære Erhard – »det økonomiske mirakels fader«, som han kaldtes – ikke fortrængte ham på magtens kommandopost. At Erhard senere, da han efter voldsomme interne partikampe blev kansler, har skuffet mange og ikke opfyldt de forventninger, man nærede til ham, er så en anden sag. I 1959 medførte Adenauers omsving en så dramatisk strid i det kristelig-demokratiske parti, at ti års mytedannelse om partiets enhed og indre sammenhold brød sammen. Også myten om Adenauers beslutsomhed og retlinethed led et alvorligt knæk. Dramaet mellem Adenauer og Erhard afslørede med ét hele dybden af de personlige og politiske magtkampe inden for partiet, magtkampe, som siden da i fuld offentlighed har bølget frem og tilbage hos de kristelige demokrater og fik et nyt og opsigtsvækkende højdepunkt under og efter valgkampen til det seneste forbundsdagsvalg.

Adenauer beholdt kanslerposten, og Erhard måtte i sommeren 1959 opgive sin drøm om at blive kansler. Men nemesis ramte Konrad Adenauer ved det følgende forbundsdagsvalg i 1961. Dette valg foregik på baggrund af Berlin-murens oprettelse en måned i forvejen. De østlige magthaveres anlæggelse af pigtråds- og betonmuren mellem Øst- og Vestberlin betegnede på én gang en tilstramning og en afspænding i Berlinkrisen. Krustjov havde indset, at han ikke kunne tvinge vestmagterne ud af Vestberlin uden at risikere en konflikt, som kunne fremkalde et militært sammenstød. Vestmagterne var klar over, at Sovjetunionen og Ulbricht-regeringen følte sig nødsaget til at tage drastiske skridt til at standse masseflugten

fra Østtyskland til Vesttyskland via Vestberlin. Dette drastiske skridt var muren, og herover for kunne de allierede ikke reagere på anden måde end ved at fremsætte verbale protester. Hindre eller fjerne muren kunne de ikke. Berlins deling fremstod endnu en gang og i skærpet belysning som notorisk og uoprettelig, og vestmagterne var ude af stand til at gribe ind.

Var muren en østtysk og sovjetisk indrømmelse af afmagt over for flygtningestrømmen så var de allieredes tvungne tilbageholdenhed en indrømmelse af afmagt over for de østlige positioner i den tyske demokratiske republik og i Østberlin. Og denne afmagt slog tilbage på Konrad Adenauers politiske prestige, thi muren sønderrev kanslerens årelange påstande om en »stærk« udenrigs- og militærpolitik som den sikreste vej til Tysklands genforening og om de allieredes garantiforpligtelser som en borgen for, at Moskva og Østberlin ikke kunne antaste firemagtsaftalerne i Berlin.

Kanslerdramaet og Berlinkrisen var de to omstændigheder, som fik hundrede tusinder af vælgere til at vende sig bort fra CDU. Præsentationen af Vestberlins overborgmester Willy Brandt som socialdemokraternes kanslerkandidat var den tredje omstændighed, der ved forbundsdagsvalget i september 1961 resulterede i en kraftig tilbagegang for CDU og en betydelig fremgang for SPD, dog stadig med de kristelige demokrater som det største parti.

En fjerde betydningsfuld faktor var holdningen hos Adenauers koalitionspartner, det frie demokratiske parti, som har navn af at være Vesttysklands liberale. De frie demokrater (FDP) havde lagt deres valgkamp an som en protestbevægelse imod Konrad Adenauers regeringsledelse, og de politisk-psykologiske omstændigheder viste sig at være så positive for FDP's parole om »Med CDU men uden Adenauer«, at partiet gjorde et ganske kraftigt indhug på de kristelige demokraters stemmer. Det gik frem fra 7,7 pct. til 12,8 pct. og fremhævede dermed sin stilling som tungen på vægtskålen såvel i parlamentet som ved dannelsen af den nye koalitionsregering.

Men trods sit personlige nederlag viste Adenauer sig at være fuldt på højde med sit ry som en taktisk begavelse, og det lykkedes ham ved dristige manøvrer og kraftige pressioner at bebeholde kanslerposten endnu en gang. De frie demokrater måtte svigte deres egen valgparole og gå ind i en koalitionsregering under Adenauers ledelse – dog med skriftligt tilsagn fra Adenauer om at træde tilbage senest ved »halvlegen« af den fireårige regeringsperiode, det vil sige i oktober 1963. Adenauer holdt sit løfte, omend det smertede ham dybt at måtte overdrage magten til Ludwig Erhard, den mand, som de frie demokrater havde betinget sig som efterfølger på kanslerposten for at gå med ind i koalitionsregeringen. På denne måde blev Mr. D-mark langt om længe Vesttysklands regeringschef, men under omstændigheder, der næppe kunne forekomme ham særligt flatterende. Han blev kansler efter en kamp, som andre havde vundet for ham.

Men da var Konrad Adenauers prestige næsten totalt ødelagt. Thi inden han i henhold til koalitions-aftalen afdankede fra kanslerposten, var der indtruffet en politisk foreteelse, som udgør den hidtil største skandale i Vesttysklands historie, og hvis følgevirkninger rækker frem til denne dag og endnu længe vil beskæftige sindene og influere på vesttysk politik.

Forbundsrepublikken har i sin korte tid oplevet et utal af politiske skandaler og affærer. De fleste af dem har stået i forbindelse med genanvendelsen af tidligere ledende eller fremtrædende nazister på fremskudte stillinger i samfundslivet, i særdeleshed forbundsværnets generalitet og justitsvæsnet. En række af afsløringerne er kommet fra den østtyske regering, som råder over en betydelig del af de dokumenter fra Hitler-tiden, der efter krigen blev fundet af de allierede. Andre afsløringer er fremkommet i forbindelse med nogle af de krigsforbryder-processer, der fra slutningen af 50'erne begyndte at versere ved vesttyske domstole. Også en del af den vesttyske presse har søgelyset rettet mod den nazistiske overvintring inden for politi, domstole, skolevæsen, universiteter og andre offentlige institutioner samt inden for det politiske liv. Men ingen skandale har rystet Vesttyskland så meget som Strauss-affæren i slutningen af 1962.

Også i udlandet vil Strauss-affæren endnu være i erindring i sine hovedtræk. Dens oprindelse var en artikel i det politiske ugemagasin »Der Spiegel«, som i en analyse af vesttyske NATO-manøvrer i efteråret 1962 fremførte en kritik af visse organisatoriske og våbenmæssige forhold i forbundsværnet. Virkningen var den, at forsvarsminister Franz Josef Strauss om natten den 27. oktober (på Cubakrisens højdepunkt) lod gennemføre en storstilet politiaktion mod bladets redaktions- og trykkeribygning i Hamborg og foranledigede, at en række af »Spiegel«s ledende redaktører og journalister blev arresteret. Ud over dette gennemførte Strauss på egen hånd, at artiklens forfatter, bladets militærsagkyndige skribent Conrad Ahlers, som var på ferie i Spanien, blev arresteret af det spanske politi.

Hele aktionen havde karakter af en politisk magtanvendelse efter diktaturstatens forbillede – og af en personlig hævnakt fra Strauss, som havde følt sig forfulgt af nærgående kritik mod sin person og embedsførelse i »Der Spiegel«. Motiveringen for Strauss' indgreb var beskyldningen mod »Spiegel« for at have begået landsforræderi ved afsløringen af »militære hemmeligheder«. Affæren fremkaldte en moralsk og politisk storm i hele landet, men fra forbundsdagens talerstol kom Adenauer sin forsvarsminister til undsætning og erklærede, at »Spiegel«s artikel afslørede »en afgrund af landsforræderi«. Skandalen udviklede sig til et politisk dilemma af første rang, og de frie demokrater erklærede deres udtræden af koalitionsregeringen for at gennemtvinge Strauss' fjernelse fra posten som forsvarsminister.

Under debatten i parlamentet blev Strauss afsløret som løgner, idet

han måtte indrømme, at han i sin første forklaring i forbundsdagen havde ført denne bag lyset om sin rolle som den, der havde dirigeret aktionen mod »Spiegel« og specielt arrestationen af Spiegel-medarbejderen i Spanien. Konrad Adenauer var tvunget til at give Strauss løbepas, og langt ind i de kristelige demokraters rækker herskede oprørthed over de politistats-metoder, som affæren havde bragt for dagen. Det var under denne debat, at indenrigsminister Herman Höcherl gjorde sig berømt ved sin kommenterende bemærkning om, at Spiegel-aktionen havde »ligget noget uden for legaliteten«, men ikke burde være noget minus for en ellers dygtig forsvarsminister. Nogle måneder senere var alle de arresterede igen sat på fri fod, og af hele den bombastiske forræderianklage er intet tilbage. Statsadvokaten fandt intet grundlag for at rejse sag, og »Spiegel« kræver nu 2 millioner D-mark i erstatning af staten.

Mens regeringskrisen mellem CDU og FDP stod på, indtraf det indenrigspolitisk besynderlige, at Konrad Adenauer lod optage kontakt med det socialdemokratiske parti om mulighederne for en regeringskoalition mellem de kristelige demokrater og SPD. Den gamle kansler, som fra første stund havde bekæmpet socialdemokraterne og sidestillet dem med kommunisterne og betegnet SPD som »Sovjetunionens trojanske hest«, forsøgte i sin kvide at redde sig ud af regeringskrisen ved at række følere frem til »ærkefjenden«.

Dette var en betydningsfuld oprejsning for socialdemokraterne, og selv om Strauss' fjernelse muliggjorde en genoptagelse af koalitionen mellem CDU og FDP, indtager kontakten mellem Konrad Adenauer og SPD en ikke uvæsentlig plads i den politiske kronologi.

Hvilket atter leder os tilbage til det mærkelige år 1959. Thi i november dette år gennemførte Tysklands socialdemokratiske parti en række vigtige beslutninger på sin partikongres i Bad Godesberg – beslutninger, som omkalfatrede SPD's partiprogram og totalt ændrede partiledelsens strategi og taktik i kampen for at blive Vesttysklands store folkeparti og komme til magten i Bonn.

Den kristelig-demokratiske union og dens bayerske søsterparti »den kristelig-sociale union« har aldrig været noget parti i programmatisk eller ideologisk betydning. Unionspartiet, som det kaldes, er i virkeligheden en folkeligt-politisk samlingsbevægelse, en sammenslutning af forskellige grupperinger omfattende befolkningskredse af såvel katolsk som protestantisk konfession og med tilhængere blandt både bønderne og arbejderne, forretningslivet og »flipproletariatet«, industrikredse og universitetskredse, kort sagt en samlingsbevægelse repræsenterende alle dele af den sociale lagdeling.

Man kan også kort sige, at CDU/CSU's »program« begrænser sig til den politiske og økonomiske og nationale genrejsning i bred almindelighed,

og at partiets ledende rolle i politik og samfundsliv har været dybt forbundet med personen Adenauer og dennes politiske evner og resultater og med personen Erhard og dennes mytiske ledelse af landets økonomi. Det er denne bredt anlagte appel til alle samfundsklasser og den eminente personlighedsdyrkelse omkring Adenauer og Erhard, som i forbindelse med Vesttysklands materielle genrejsning har gjort CDU til det hidtil uovervindelige masseparti. CDU har også i sine paroler om Tysklands nationale genforening lagt an på at appellere til millionskaren af flygtninge fra Oder-Neisse-provinserne og anvendt sig af en ofte tilspidset national og nationalistisk tone, som finder klangbund i millioner af tyske hjerter.

Mod denne konkurrence kunne socialdemokraterne ikke stille noget tilsvarende op – indtil partiets programrevision i november 1959. Trods Kurt Schumachers forsøg på at gøre SPD til det store folkeparti umiddelbart efter krigen var socialdemokraterne omgivet af mistro og reservation i netop de samfundslag, til hvilke de måtte trænge frem for at opnå de stemmereserver, som skulle gøre SPD til det store brede folkeparti. Konrad Adenauer kunne med held og ganske uden skrupler spille på den socialistforskrækkelse, som er så indgroet hos middelstanden i Vesttyskland for ikke at tale om de højere samfundslag. Og hertil kom den psykologisk vigtige faktor, at Adenauer, i takt med landets materielle fremgang, også kunne fremvise store udenrigspolitiske resultater. Det gik jo godt for Vesttyskland i den kolde krig. Landets optagelse i NATO var det afgørende vendepunkt i statusforandringen fra et nederlagets land til en selvstændig og suveræn nation, som ombejledes af stormagterne. Med skabelsen af det europæiske fællesmarked fik forbundsrepublikken mulighed for at gøre sig gældende i udformningen af en kontinental politik – sådan så det i hvert fald ud. Solen skinnede på Adenauer og hans alliancepolitik over for USA, den skinnede på hans forsoningspolitik over for Frankrig, og den skinnede på hans korstogs-politik over for Sovjetunionen og de europæiske østbloklande.

Den socialdemokratiske oppositionspolitik indsnævrede på denne baggrund partiets muligheder for at få de brede masser i tale uden for den arbejderklasse, som af tradition fra den før-nazistiske tid sluttede sig til SPD. Tre valgnederlag – i 1949, 1953 og 1957 – tvang SPD's partiledelse til at foretage en omvurdering. Og omvurderingen resulterede i Bad Godesberg-programmet 1959 og det store omsving i partiets politik og taktik.

SPD afskrev en række væsentlige principielle krav, herunder nationaliseringen af sværindustrien. Det accepterede Erhards »sociale markedspolitik« og gav plads for erhvervslivets frie initiativ. Det opgav sit nej til Vesttysklands genoprustning, til værnepligten og til landets medlemsskab af NATO og deklarerede i stedet sit »ja til forsvaret«. Det opgav sin modstand mod princip-beslutningen om forbundsværnets udrustning med atomvåben og gik på linje med CDU-regeringen ind for vesttysk medbestemmelsesret

over atomvåbnet i form af en multilateral NATO-atomstyrke. Det afskrev sin tidligere praktiserede kritiske holdning over for kirken og sluttede fred med både den katolske og den protestantiske kirkeledelse.

Det ændrede også signaler i den nationale politik, idet SPD-førerne på næsten samme måde som CDU og CSU og FDP slog an til appel til flygtningeorganisationerne og påstandene om tysk selvbestemmelsesret og hjemstavnsret vedrørende genoprettelse af det tyske riges grænser af 1937 – hvilket i politisk konsekvens vil sige revision af Oder-Neisse-grænsen. Det undtog ikke Sudetlandet i Tjekoslovakiet fra »selvbestemmelses- og hjemstavnsretten«.

SPD reviderede også sin holdning i spørgsmålet om Vesttysklands forhold til den tyske demokratiske republik. Mens partiet så sent som i foråret 1959 havde lanceret en Tysklandsplan, som anbefalede oprettelsen af fælles østtyske og vesttyske regeringskommissioner til drøftelse af tekniske, lovgivningsmæssige, kulturelle og menneskelige tilnærmelser, så lagde SPD nu milevid afstand mellem sig selv og dette i og for sig behjertede og fornuftige forsøg på at nedbryde nogle af murværkerne i bastionerne mellem de to tyske stater.

Var denne ligefrem revolutionære programmatiske og politiske revision en nødvendighed? For partiledelsens vedkommende herskede der ingen tvivl om, at dette spørgsmål måtte besvares med et ja – dersom de store brede lag blandt partifunktionærerne og SPD's vælgere erkendte, at socialdemokratiets hovedmål var at bryde CDU's magtmonopol og selv opnå regeringsmagten i Bonn. For dette fagre måls skyld gik partiledelsen så vidt som til praktisk talt at opgive det tyske socialdemokratis identitet, som det kendtes gennem det meste af 100 års politisk historie.

Blandt mange partimedlemmer og i funktionærernes rækker herskede til at begynde med en kraftig modstand mod såvel program-revisionen som den forandrede taktik. Adskillige fandt, at SPD-ledelsen gik for langt i kapitulation for tidsånden i Vesttyskland, som den var skabt af tre regeringsperioders kristelig-demokratisk dominans. Enkelte gjorde sammenligninger med socialdemokratiets kapitulation for den kejserlige regerings krigspolitik i august 1914, og mange betvivlede, at Bad Godesberg-»revolutionen« ville indbringe partiet de tilsigtede resultater. Oppositionen mod partiledelsen fik udtryk hos ungsocialisterne og blandt mangeårige ideologisk fremtrædende kredse, men partiets nye triumvirat – formanden Willy Brandt og de to viceformænd Herbert Wehner og Fritz Erler – var i stand til at dæmpe kritikken, tildels ved at ekskludere en række af de mest uforfærdede kættere fra partiet. Det nye socialdemokratiske eksperiment kunne gå sin gang.

Var eksperimentet nødvendigt og anbefalelsesværdigt ud fra den betragtning, at SPD derved prisgav rollen som demokratisk oppositionsparti?

Thi den reviderede holdning indebar ikke alene, at socialdemokratiet forandrede sit nej til et ja, når det drejede sig om en række af de mest betydningsfulde spørgsmål i vesttysk udenrigs- og militærpolitik. Revisionen indebar, at SPD også på adskillige indenrigs- og økonomisk-politiske områder, hvor opposition og uforbeholden kritik var nødvendig, nu dæmpede tonen ned og frembød skuet af et parti, som af opportunitetsgrunde behandlede regeringen lempeligere, end det ville og burde have gjort, dersom det helt skulle udfylde sin rolle som politisk og parlamentarisk alternativ til CDU. Der indtraf det, at alternativets klarhed for en stor del forsvandt i vesttysk politik.

Taktisk var dette en indlysende fordel for SPD-ledelsen, som i mange vælgeres øjne kunne genvinde noget af den tillid, det havde sat overstyr ved sin »nej-politik«. Det var selvsagt også en fordel, at CDU ikke længere med samme virkning som tidligere kunne diskriminere socialdemokratiet som de »vaterlandslose Gesellen«s parti. Den nye socialdemokratiske omfavnelses- og omklamringstaktik var i stand til at svække den kristelig-demokratiske socialistforskrækkelse, og især på baggrund af Berlinkrisen og »muren« før valget i 1961 var det af en vis ubestridelig virkning, at Willy Brandt og hans medarbejdere kunne appellere til den nationale enighed og til samling af kræfterne om en ny og bedre Tysklands-politik.

Men denne omfavnelses- og omklamringstaktik måtte uundgåeligt samtidig virke fremmedartet og negativ på mange kræfter, som netop i SPD's oppositionspolitik havde set et alternativ til det kristelig-demokratiske regime og den af Adenauer restaurerede øvrighedsstat. I disse kræfters opfattelse fremstod SPD pludselig som et parti, der havde opgivet sig selv og antaget farve og skikkelse efter rivalen. Partiledelsen bekræftede for så vidt selv denne opfattelse ved at erklære, at SPD ikke stræbte efter at gøre tingene anderledes end CDU, men kun ville gøre dem bedre end de kristelige demokrater. Det vil sige, at selve argumentet om en regeringsforandring for regeringsforandringens og demokratiets funktionsdueligheds skyld blev det bærende og afgørende i SPD's valgpolitiske stormløb, mens der ikke for vælgerne fremstod nogen påfaldende forskel mellem CDU og socialdemokratiet, som kunne bestyrke argumentets politiske værdi.

Det valgpolitiske resultat viste sig første gang ved valget til Bonn-parlamentet i september 1961, idet SPD som nævnt satte stemmetallet smukt i vejret (fra 31,8 til 36,2 pct.), men dette resultat må ses på baggrund af tillidskrisen omkring Konrad Adenauer og de kristelige demokraters tilbagegang, som kom både koalitionspartneren FDP og socialdemokratiet til gode. Fremgangen i 1961 må også i første række ses som resultatet af den gamle, nu mindre heldige kanslers konfrontation med den betydeligt yngre og vitalere Willy Brandt, thi det socialdemokratiske omsving havde endnu ikke kunnet nå at få den gennemgribende virkning. Det skulle

den, mente parti-strategerne, for alvor få ved forbundsdagsvalget fire år senere, når omklamrings- og omfavnelsestaktikken over for og meningsstridighederne inden for CDU havde haft bedre tid til at bundfælde sig hos vælgerne.

Og der var da også visse ting, som i månederne før parlamentsvalget den 19. september 1965 talte for en stor socialdemokratisk fremgang, omend skeptikerne måtte betvivle, at partiets håb om at blive det største parti ville gå i opfyldelse. De vigtigste af de foreteelser, som aftegnede et negativt barometeromsving for det kristelig-demokratiske regeringsparti, udspillede sig på det udenrigspolitiske felt. Selv om SPD i det store og hele havde sluttet op om CDU's udenrigskurs, var og er situationen dog den, at socialdemokratiet repræsenterer tendensen til en større politisk fleksibilitet over for udviklingen i både vest og øst. Og dette socialdemokratiske ønske om større nuancering i Vesttysklands udenrigspolitik og Tysklandspolitik syntes at have en bedre ræsonnans i selve den storpolitiske udvikling og en bedre appel til mange vesttyske befolkningskredse end 16 års kristelig-demokratiske regime med udpræget slagside til udenrigspolitisk »krigsførelse« i den kolde krigs stivnede ideologi. I flere henseender herskede større overensstemmelse mellem SPD's udenrigspolitik og den liberale CDU-fløj end mellem den sidstnævnte og CDU's kolde krigere.

Tesen om Tysklands genforening er dogme nummer ét i forbundsrepublikkens udenrigspolitik. Af denne tese udleder samtlige partier det dogme, at den tyske demokratiske republik »ikke eksisterer«, idet DDR's regerings- og magtsystem ikke er udgået af befolkningen i Østtyskland, men alene opretholdes i kraft af Sovjetunionens magtpolitiske diktat. Det spiller overhovedet ingen rolle for de vesttyske partier og politikere ved denne betragtningsmåde, at forbundsrepublikken lige siden 1949 – ja før – selv opretholder udstrakte officielle handelsforbindelser med Østtyskland og i året 1964 nåede op på en samhandel med det »ikke-eksisterende« DDR på 2,3 milliarder D-mark. Bonn-regeringen og partierne hævder, at denne samhandel ikke foregår med Ulbricht-staten, men med de tyske landsmænd i »Sovjetzonen«, som man kalder den tyske demokratiske republik. Den opretholdes i den hensigt at komme de betrængte østtyskere til hjælp (Vesttysklands udførsel til Østtyskland omfatter hovedsagelig maskiner og industrivarer) og for at danne en slags »klemme« på den østtyske regering med henblik på at holde forbindelsesvejene til og fra Vestberlin åbne for den civile og kommercielle vesttyske trafik og for de hundrede tusinder, ja millioner, af vesttyskere, som årligt besøger den tidligere tyske rigshovedstad. Den vesttyske samhandel med Østtyskland motiveres som »et indre tysk anliggende«, men må dog i realiteten siges at undergrave Bonn-republikkens politiske påstand om den tyske demokratiske republiks ikke-eksistens.

Den vesttyske tese om genforeningen rummer imidlertid også det dogme,

at det tyske rige ikke er ophørt at eksistere trods Tysklands militære nederlag og betingelsesløse kapitulation i maj 1945. Heraf udledes, at det tyske riges grænser af 1937 – det vil sige Hitlertysklands grænser inden nazisens magt- og erobringspolitik i Europa – har folkeretslig gyldighed den dag i dag, og at fordrivelsen af tyskerne fra Pommern, Preussen og Schlesien (Oder-Neisse-provinserne) dels er i strid med folkeretten og dels ikke er noget kriterium for grænseforandringens gyldighed. Vesttyskland afviser således de krigsførende sejrsmagters beslutninger på Yalta- og Potsdamkonferencerne i 1945 om at forandre den tysk-polske grænse og overdrage provinserne Pommern og Schlesien og den sydlige halvdel af Preussen til – som det hedder i Potsdam-deklarationen – »midlertidig polsk administration«.

Kort og godt: den tyske forbundsrepublik nægter at anerkende landafståelserne og Oder-Neisse-grænsen som politiske realiteter og hævder »det tyske folks selvbestemmelsesret og hjemstavnsret« til at bestemme et genforenet Tysklands grænser. I princippet hævder Bonn-republikken, at genforeningen må omfatte ikke kun de to nuværende tyske stater, men også de tidligere tyske provinser Pommern, Preussen og Schlesien. Der er tilmed vesttyske politikere, som støtter sudettyske flygtningeorganisationers krav om »hjemstavnsret« til Sudetlandet, og blandt disse er den mangeårige trafikminister Hans Christoph Seebohm, som ved flere lejligheder i offentlige taler har erklæret, at Sudetlandet er »frarøvet« tyskerne, og at disse har ret til at få »det stjålne land« tilbage.

»Det stjålne land« er som bekendt det grænseland i Tjekoslovakiet, som ved München-overenskomsten mellem Hitler, Mussolini og Frankrig og England i 1938 blev frataget tjekoslovakerne og indlemmet i »det stortyske rige«, og som efter verdenskrigen er kommet tilbage til det land, hvor det hører hjemme. Minister Seebohm og de sudettyske flygtningeorganisationer gør gældende, at München-overenskomsten stadig har folkeretlig gyldighed, og forbundskansler Erhards regering har nok taget reservation over for Seebohms udtalelser om »det stjålne land«, men har ikke kunnet gå med til at erklære München-aftalen for ugyldig. Bonn-regeringen nøjes med at sige, at Vesttyskland ikke gør territorielle krav gældende over for Tjekoslovakiet, hvilket naturligvis ikke er nok til at kunne berolige dette land. Dog, frem for alt er det Oder-Neisse-problemet, som indtager en dominerende plads i hele den vesttyske politiks holdning over for Polen og de øvrige østeuropæiske stater. Og det er i overvejende grad dette problem, som vil komme til at spille en rolle i den fremtidige vesttyske politik og i forbundsrepublikkens forhold til både de vestlige og østeuropæiske lande. »Oder-Neisse« er et nøgleord, når det gælder spørgsmålet om Vesttysklands tilpasning til udviklingen i Europa og relationerne mellem øst og vest.

Ministre, politikere, partier og flygtningeorganisationernes funktionærer

er naturligvis inderst inde fuldstændig klar over, at der med Oder-Neissegrænsen er skabt en magtpolitisk realitet, som ikke lader sig ændre af nok så hede anråbelser om den tyske genforening. Udvidelsen af de polske landområder mod vest i 1945 var en dobbelt kompensation for de lidelser og ødelæggelser, Hitler-Tyskland havde pådraget Polen i verdenskrigen, og for de polske landafståelser til Sovjetunionen i øst. Sovjetunionens garantierklæringer for Oder-Neissegrænsen er flerdimensionale, og venskabs-, bistands- og fredspagten mellem Polen og Østtyskland, som jo er de stater, der direkte berøres af grænsen, repræsenterer kendsgerninger, som ikke mindskes af den omstændighed, at Potsdam-aftalen betegner den polske administration over disse landområder som »midlertidig«. I praktisk politik har da også alle lande i verden, med undtagelse af Vesttyskland, anerkendt »midlertidigheden« som en permanent og uforanderlig og ukrænkelig tilstand, og ingen magt på jorden drømmer om at røre en finger for at bistå vesttyske tanker om en revision af denne grænse.

Uanset deres indre erkendelse af tingenes tilstand har de vesttyske politikere dog ikke været i stand til åbent at give udtryk for, at landet ligger, som det ligger. Dels fordi man af hensyn til den folkeretslige politiske konstruktion om »det tyske rige«s grænser ikke kan give afkald på postulaterne om Oder-Neisse-grænsen (man mener at have noget at »handle med« ved en eventuel tysk fredstraktat) – og dels fordi partierne i deres indbyrdes kappestrid ikke kan afstå fra at appellere til vælgermasserne om genforeningen af hele det tyske rige. »Dreigeteilt? Niemals!«. Sådan lyder den enstemmige proklamation om dette tema. Og sådan lyder det i den vesttyske appel til verdensoffentligheden om genforeningen af Forbundsrepublikken, Midttyskland, som man kalder den tyske demokratiske republik, og »Østtyskland«, der i Bonns opfattelse udgøres af Oder-Neisse-landene.

Problemets stridbarhed fik en kraftig understregning, da den tyske protestantiske kirkes synode i oktober offentliggjorde et memorandum, som i realiteten opfordrer regering, politikere og befolkning i forbundsrepublikken til at affinde sig med Oder-Neisse-grænsen. Kirken erklærer, at de polske landudvidelser mod vest er et eksistensvilkår for den polske stat efter krigen. Det kirkelige memorandum fremkaldte et ramaskrig fra flygtningeorganisationerne, og både CDU og regeringen, deriblandt udenrigsminister Schröder, afviste kirkens ret til at blande sig i politik. Flere protestantiske kirkeledere blev udsat for mordtrusler, og andre, der støtter kirkens opfordring til besindelse, var genstand for ildpåsættelser i deres hjem. Virkningen af kirkens behjertede ord var således en ny opblussen af nationalistiske reaktioner fra soldaterforeninger, flygtningeorganisationer og tilsvarende samfundsgrupper. Foreløbig har den katolske kirke holdt sig på den »nationale« linje i spørgsmålet om Oder-Neisse-grænsen.

Det er i denne forbindelse, at man også må betragte Hallsteindoktrinen

– denne berømte vesttyske udenrigspolitiske doktrin, som markerer, at forbundsrepublikken ikke kun ikke anerkender Østtyskland, men også nægter at give diplomatisk anerkendelse til tredjelande, som plejer diplomatiske forbindelser med den tyske demokratiske republik.

Men begge dele – ikke-anerkendelsen af Oder-Neisse-grænsen og Hallstein-doktrinen – har i de senere år vist sig at være en stadigt stigende belastning for Bonn-regeringens egen udenrigspolitik. Især er Hallstein-doktrinen blevet en snare, som har fanget Vesttyskland i immobilisme og forårsaget vanskeligheder og kriser i forholdet til en række neutrale lande, først og fremmest de arabiske stater. Hallstein-doktrinens virkninger som en boomerang blev særskilt iøjnefaldende under trekant-dramaet Bonn-Jerusalem-Cairo i begyndelsen af 1965. Indtil dette tidspunkt havde Vesttyskland vægret sig ved at optage diplomatiske forbindelser med Israel for ikke at risikere, at Ægypten og andre arabiske lande skulle »hævne sig« ved at anerkende Østtyskland. I stedet forsøgte Bonn-regeringen at holde Israel skadesløs med erstatninger og udvidede under Adenauers ledelse denne politik til at omfatte en hemmelig aftale om vesttysk våbenhjælp til den israelske stat. Den var dog ikke mere »hemmelig«, end at Cairo udmærket vidste besked om den. Nu kom Walter Ulbricht med sit fremstød til Ægypten, hvilket syntes at skulle resultere i direkte diplomatiske forbindelser mellem Nasser og Østberlin. Over for denne trussel reagerede Bonn ved at true med at standse sin u-landshjælp til Ægypten. Og da Ulbricht-besøget i Cairo alligevel ikke blev indstillet, måtte Ludwig Erhard gøre alvor af sine ord i en sådan grad, at resultatet blev optagelsen af diplomatiske forbindelser mellem Bonn og Israel. Hvilket nu fik ti af den arabiske ligas tretten lande til at hjemkalde deres ambassadører fra Bonn og halvvejs afbryde den diplomatiske forbindelse med Vesttyskland. Hallstein-doktrinen havde lidt sit største nederlag. Det var omtrent på samme tidspunkt, at Bonn-parlamentet, trods modstand i befolkningen og hos de frie demokrater og mange CDU-folk, men hårdt trængt af den udenlandske opinion, vedtog fem års forlængelse af forældelsesfristen for de tyske forbrydelser i nazitidens udryddelseslejre.

Krigsforbryderprocesserne kom først rigtigt i gang i 1958 og er ikke »populære« hos menigmand. CDU's appel til masserne har i høj grad bidraget til, at vesttyskerne afviser »opgøret med fortiden«, og Hallstein-doktrinen underbygger de nationalistiske stemninger og korstogs-ideologien over for de østeuropæiske lande.

I virkeligheden har Erhard-regeringen med udenrigsminister Gerhard Schröder som initiativtageren selv undermineret Hallstein-doktrinen. Man er klar over, at den står i vejen for den vesttyske østpolitik. Man har i tiden fra 1963 sluttet aftale med Polen, Ungarn, Rumænien og Bulgarien om oprettelse af handelsmissioner i disse lande og i Bonn, hvilket er et reelt

skridt til omgåelse af Hallstein-doktrinen og forbedring af Vesttysklands forhold til disse lande. Det har endda været på tale som prøve-eksempel at optage diplomatisk forbindelse med Rumænien, idet man gør gældende, at de østeuropæiske lande i grunden »ikke kan gøre for«, at de har været nødsaget til at anerkende Østtyskland og ikke bør behandles anderledes end Sovjetunionen, med hvem Bonn-regeringen jo har diplomatisk forbindelse siden 1955. En sen erkendelse af Hallstein-doktrinens tvangsmæssige binding af en mere nuanceret vesttysk øst-politik.

Men det er en erkendelse, som modarbejdes energisk af »de vesttyske gaullister« i Ludwig Erhards eget parti, og også i den vestlige politik møder Erhard og Schröder kraftig modstand hos »gaullisterne« i Bonn. Adenauers forsoning med Frankrig kronedes af den tysk-franske separat-aftale i januar 1963, få uger før de Gaulles veto mod Englands optagelse i fællesmarkedet. Siden da er der i Vesttyskland foregået en tovtrækning mellem på den ene side Adenauer-gruppen, til hvilken frem for alt hører Franz Josef Strauss, der i sin egenskab af formand for den bayerske kristelig-sociale union fremdeles udøver en stor indflydelse i vesttysk politik, og på den anden side den såkaldte atlantiske gruppe omkring Erhard og Schröder. »Gaullisterne« kræver et intimere samarbejde med general de Gaulle, skønt denne med sin politik i Europaspørgsmålet, med sin afvisning af en overnational politisk Europa-organisation, med sit ubetingede nej til vesttysk medbestemmelsesret over atomvåbnet, med sine krav om en NATO-reform og med sin godkendelse af Oder-Neise-grænsen selv har bidraget til at lægge kølig luft mellem Paris og Bonn. Senest har generalens ultimative fordringer til fællesmarkedet i spørgsmålet om en fælles landbrugspolitik og om en skarp begrænsning af EEC-kommissionens politiske beføjelser uddybet konflikten med Vesttyskland, som går ind for den størst mulige europæiske integration – og som i sin NATO-politik forlanger medbestemmelsesret over atom-magternes strategi.

Udviklingen inden for fællesmarkedet har således været et alvorligt bagslag for Erhards politik og skærpet skismaet mellem kansleren og de CDU-kræfter, som under Adenauers ledelse bekæmper ham og Schröder. I mindst lige så høj grad og måske i sine konsekvenser af mere vidtrækkende betydning er det skisma, som er opstået omkring den amerikanske plan vedrørende oprettelsen af en multilateral atomslagstyrke – MLF – med vesttysk deltagelse. Siden projektets første fremsættelse under Eisenhower-regeringen i 1960 har Bonn-republikken sat sit håb til MLF som en vej til at blive en slags associeret medlem af atomklubben. Traktaten af 1954 om forbundsrepublikkens optagelse i NATO forbyder Vesttyskland at fremstille atomvåben (samt bakteriologiske og kemiske våben) på »dets eget territorium«. Bonn-regeringen har benægtet, at den nærer ønske om et nationalt tysk atomvåben, men den gør gældende, at Vesttysklands strategiske betyd-

ning er så omfattende, at landet må have politisk og militær medindflydelse på atomvåbnet og dets eventuelle anvendelse.

Efter Cuba-krisens afvikling og den påbegyndte tilnærmelse mellem Washington og Moskva synes der imidlertid at være indtruffet en omtænkning i de amerikanske planer, og på NATO's ministerråds-møde i Paris i december 1964 så det ud til, at præsident Johnson var villig til at afskrive eller i hvert fald ændre MLF-projektet. Dette skyldtes i speciel grad Frankrigs kategoriske afvisning af vesttysk indflydelse på atomvåbnet, samt også betænkeligheder hos den nye britiske regering, der har fremlagt en alternativ plan om en såkaldt atlantisk atomstyrke (ANF), som skulle mindske Vesttysklands mulighed for at få »en finger på aftrækkeren« sammenlignet med de tyske muligheder i MLF-projektet.

Og til dette kommer så forhandlingerne i eftersommeren 1965 om en udvidelse af den amerikansk-sovjetisk-britiske atomstop-aftale, som kom i stand mellem Kennedy, Krustjov og Macmillan to år tidligere – samt drøftelserne på nedrustningskonferencen i Genève om et forbud mod udbredelsen af atomvåbnet. Den sidstnævnte mulighed har i britisk og delvis også i amerikansk politik fået en så fremtrædende opmærksomhed, at der i skrivende stund tales om en skrinlæggelse af de hidtidige multilaterale atomprojekter til fordel for en aftale med Sovjetunionen om standsningen af a-våbnets udbredelse og måske en sikkerhedsordning i Europa på basis af den tyske status quo, altså Tysklands deling.

En sådan udvikling vil selvsagt komme de vesttyske egeninteresser på tværs, og det hævdes i den tyske argumentation, at forbundsrepublikken vil synke ned til at blive en andenklasses, diskrimineret nation. Skarpest har Adenauer under valgkampen i september 1965 udtrykt modstanden ved at anklage amerikanerne for at ville »udlevere Tyskland og hele Europa« til russerne. Franz Josef Strauss vakte international opmærksomhed ved sin udtalelse om, at dersom Vesttyskland ikke får medbestemmelsesret over atomvåbnet, så kan man ikke udelukke, at der før eller senere vil opstå en ny tysk »Führer«, som vil skaffe Tyskland atomvåben på den ene eller anden måde. Og også udenrigsminister Schröder har i presse- og radio-interviews, endda under forhandlingerne om dannelsen af den nye vesttyske regering, fraveget sin tidligere mere nuancerede linje og forlangt »vesttysk indflydelse på et atomvåben-system«, hvilket vil sige adgang til at blive medejer af en atomstyrke.

Såvel i øst som i vest står da Vesttyskland over for vanskeligheder og problemer, som stiller store krav til den nye regering i Bonn. Og det var disse udenrigspolitiske vanskeligheder og bagslag, som tillige med den socialdemokratiske aftvætnings- og omklamrings- og omfavnelsestaktik gav SPD-ledelsen forhåbninger om at opnå den helt store valgsejr i september 1965 – i hvert fald så stor en valgsejr, at partiet kunne komme på tale som

koalitionspartner i en regering sammen med den kristelig-demokratiske union. Også hos CDU var der kredse, som gerne så »en stor koalition« – dels for at have nogen at dele ansvaret med ved de upopulære og vanskelige beslutninger og erkendelser, som forestår i vesttysk politik 20 år efter krigens afslutning, og dels for at kunne udmanøvrere Ludwig Erhard, som forekommer dem for viljesvag og evnesvag på posten som forbundskansler. Karakteriseringen af Erhard som »der Gummilöwe« har på mange måder vist sig at være berettiget. Den sidstnævnte motivering hænger dog i særlig grad sammen med den personlige magtkamp inden for CDU og med Franz Josef Strauss' ambitioner om et politisk come back til en indflydelsesrig ministerpost i Bonn.

Formodningerne om et »hoved ved hoved kapløb« mellem CDU og SPD skyldtes især en række opinionsundersøgelser foretaget af et par af de mest fremtrædende tyske »Gallup«-institutter, hvis påstande fik SPD til at proklamere sejren på forhånd.

Men valget forløb ganske anderledes. Det var til de flestes overraskelse Ludwig Erhard og hans CDU, som gik frem og generobrede de stemmer, som partiet havde tabt under Adenauers ledelse i 1961, og endda mere til. De kristelige demokrater satte stemmetallet op fra 45,3 pct. til 47,6 pct., Erhard var urørlig, planerne om at udskifte ham ved dannelsen af »den store koalition« gik i vasken. For nok gik også socialdemokraterne frem, fra 36,2 til 39,3 pct., men dette var langt mindre, end partiet havde håbet på. Det lykkedes end ikke SPD at komme over 40 pct.-grænsen, som var deres minimums-beregning. Opinionsundersøgelserne havde været ganske fejlagtige og vildledende. Men de fik den virkning, at CDU kunne mobilisere hundrede tusinder af tøvende vælgere, der var bange for en socialdemokratisk valgsejr.

En medvirkende årsag til SPD's politiske nederlag var den smudskampagne, som i en årrække har været ført imod Willy Brandt, og som på en infam måde insinuerer, at han har begået unationale handlinger ved at emigrere fra Tyskland i Hitlertiden og blive norsk statsborger samt ved at lade sig udnævne til norsk presseattaché i Berlin efter krigen og »optræde i norsk uniform«. Denne smædekampagne mod Willy Brandt fik et nyt og rabiat opkog under valgkampen i månederne før 19. september 1965, og selv Ludwig Erhard undslog sig ikke for at lægge navn til insinuationerne.

Men især skyldtes det socialdemokratiske nederlag, at mange vælgere til syvende og sidst ikke rigtigt vidste, om de skulle stemme på SPD, når socialdemokraterne alligevel førte den samme politik som CDU. De foretrak at genvælge originalen i stedet for at stemme på kopien, og selv om SPD erobrede næsten halvanden million nye vælgere og især gik frem blandt funktionær- og arbejderbefolkningen i Ruhrdistriktet, syntes mange venstreorienterede partifunktionærer og SDP-medlemmer at have fået ret i deres prog-

nose om det urigtige og nytteløse i at lægge sig så tæt op ad CDU, at vælgerne praktisk talt ikke kunne se forskel. Willy Brandt drog med det samme den konsekvens af nederlaget, at han afstod fra at være SPD's kanslerkandidat ved næste valg og gav afkald på det forbundsdagsmandat, som han havde vundet på landslisten i Nordrhein-Westfalen. Der var allerede få uger efter valget tegn på et opgør inden for SPD om den førte politik efter programrevisionen i 1959 og især om den taktik, som nok havde undermineret en del af socialistforskrækkelsen, men samtidig skabt afstand mellem SPD og de tyske fagforeningers hovedsageligt socialdemokratiske leder- og medlemskredse og også fremkaldt kritik hos en del af ungdommen.

Stor var også bestyrtelsen i det frie demokratiske parti, som var gået til valg på parolen »Med CDU, men uden Strauss« og mistede en fjerdedel af sine vælgere. Partiets stemmeandel mindskedes fra de 12,8 til 9,5 pct. Valget havde imidlertid peget på en fortsættelse af koalitionen mellem CDU /CSU og FDP, men regeringsforhandlingerne blev usædvanligt vanskelige. Først forsøgte Adenauer-Strauss-gruppen at tvinge Gerhard Schröder bort fra udenrigsminister-posten – reelt af personlige hævnmotiver (Schröder bidrog til at styrte Strauss under Spiegelaffæren i 1962), formelt med den påstand, at det var Schröder, som havde forskyldt forværringen af det tysk-franske forhold og forårsaget en »indkredsning og isolering « af Vesttyskland fra øst og vest.

Som medgarant for Schröders udenrigspolitik var Ludwig Erhard dog tvunget til at fastholde sin udenrigsminister – hvorpå Adenauer-Strauss-falangen gik løs på det næste offer, de frie demokraters partiformand, Erich Mende, som jo ikke kun havde tvunget Adenauer bort i 1963, men også forinden været en af hovedaktørerne ved Strauss' fjernelse fra regeringen. Også her var motiverne altså personlige, men dækket til med påstandene om, at Erich Mende i sin egenskab af vicekansler og minister for fællestyske anliggender (det vesttyske »genforenings-ministerium«) i ledtog med Schröder havde ført en alt for undvigende politik over for det østtyske kommunistregime og bragt de vesttyske positioner i fare. Erich Mende og de frie demokrater har været talsmænd for en fleksibel Tysklandspolitik og ikke været bange for at give DDR visse formelle, men i praksis lidet betydningsfulde indrømmelser for at opnå ordninger om tilladelse for befolkningen i Vestberlin til at besøge slægtninge og venner i Østberlin ved årets store højtider, den såkaldte passérseddel-ordning.

FDP har også gjort sig bemærket ved forslag om oprettelse af øst–vesttyske kommissioner, som skulle forhandle om lempelser i de nuværende rejse- og kultur-restriktioner mellem de to lande. Partiet mener, at det er vigtigere at opnå små fremskridt end slet ingen fremskridt, hvilket ligger på linje med Brandts tilskyndelser til ved en nuanceret Tysklandspolitik at fremkalde »forandringer gennem tilnærmelser«. Begge partier antyder tilmed, at det

kunne være nyttigt at optage direkte vesttyske forhandlinger med Sovjetunionen om muligheder for Tysklands genforening, forhandlinger, som dog måtte koordineres med vestmagterne. Begge partier kræver »et nyt initiativ« i genforeningsspørgsmålet og mener, at CDU's politik er stagnation.

Også Adenauer-Strauss-fløjens kampagne mod Erich Mende brød imidlertid sammen, og efter flere ugers dramatiske koalitionsforhandlinger lykkedes det endelig i sidste øjeblik før den nyvalgte forbundsdags åbningsmøde at få en regeringsaftale i stand mellem CDU/CSU og de frie demokrater. Den nye regering under Ludwig Erhards ledelse råder over 294 mandater med socialdemokraternes 202 – i den forrige forbundsdag var stillingen henholdsvis 309 og 190.

Skønt Erhard–Mende-koalitionen således er i besiddelse af en stærk majoritet, er det på grund af FDP's tilbagegang og CDU's indre splittelse en svækket koalitionsregering, som nu skal føre vesttysk politik. I sin udenrigspolitik må regeringen arrangere sig på en måde, som ikke skærper modsætningerne mellem dens egne »atlantikere« og »gaullister«. Dette har allerede medført, at Schröder og Mende af hensyn til Adenauer-Strauss-fløjen var nødsaget til at nedtone deres tidligere udtalelser om en mere udoktrinær politik over for østlandene og den tyske demokratiske republik. Erhard risikerer imidlertid på denne måde at køre fast på en ubevægelighedens politik, som også i fremtiden stiller sig på tværs af bevægeligheden i udviklingen mellem øst og vest i Europa.

På det indenrigspolitiske område må Ludwig Erhard regne med omend ikke et nyt om- eller tilbagesving hos socialdemokraterne så dog en klarere formuleret oppositionspolitik, som især kan komme til udtryk, når forbundsdagen i sin nye samling skal tage stilling til regeringens lovforslag om grundlovsændringer i forbindelse med indførelsen af fuldmagtslovene, de såkaldte Notstandsgesetze. Socialdemokraterne havde i den forrige parlamentssamling erklæret sig principielt villige til at medvirke ved en sådan lovgivning, som vil give staten meget udstrakte og delvis autoritære fuldmagter i situationer, der indebærer »indre eller ydre farer«. Når fuldmagtslovene ikke gennemførtes, skyldtes det især, at fagforeningerne rejste energiske protester mod dette vældige lovkompleks, som i sin hidtil foreliggende form vil kunne anvendes til indgreb mod strejkeretten samt forsamlingsfriheden og til indskrænkning af arbejdernes frie bevægelighed og presse- og ytringsfriheden. LO's protester fik socialdemokraterne til at melde fra, men regeringens lovforslag vil komme igen i den nye samling. Da gennemførelsen kræver to tredjedels flertal, afhænger det af socialdemokraterne, hvorledes lovene kommer til at se ud i deres endelige formulering.

Et andet vigtigt indenrigspolitisk problem er spørgsmålet om udvidelsen af arbejdernes og fagforeningernes medbestemmelsesret i industrien. LO's krav går ud på, at den nugældende lov skal udvides til også at omfatte de

produktionsmæssige og finansielle forhold inden for hele storindustrien, et krav som kategorisk afvises af industriforbundet og af Erhard og størstedelen af CDU samt hele FDP. Eftersom regeringens nye arbejds- og socialminister Hans Katzer kommer fra CDU's venstrefløj, kan der ventes interne vanskeligheder ved den kommende sociale lovgivning.

En af de nyudnævnelser, som har fremkaldt størst opmærksomhed og kritik, er udnævnelsen af CSU-manden Richard Jaeger til justitsminister. Jaeger er en af landets mest profilerede kommunistjægere og har i mange år plæderet for genindførelse af dødsstraffen. Han er en erklæret beundrer af Franco og Salazar og har placeret sig på den kristelig-demokratiske unions allerydeste højrefløj. Hans tese er, at verden består af to halvdele, som regeres af henholdsvis »gentlemen« og »banditter«, og at staten må gribe til midler uden om grundloven for at bekæmpe »den uhyre farlige og subversive bolchevisme«. Richard Jaegers politiske hovedopgave bliver at udarbejde lovforslag om en reform af den vesttyske straffelov, som stammer fra Bismarck-tiden.

Socialdemokratiets rolle i vesttysk politik er ikke blevet mindre betydningsfuld, men snarere mere betydningsfuld efter forbundsdagsvalget den 19. september. De indre modsætninger mellem regeringskoalitionens partnere og mellem de stridende grupperinger i Erhards eget parti giver koalitionsregeringen en svag start og vil efter al sandsynlighed hænge som en trussel over kanslerens og regeringens skæbne.

I den økonomiske politik står Erhard over for betydelige vanskeligheder. Den »velstandspolitik«, på hvilken han sejrede, viste sig efter valget at være i fare for at blive angrebet af »inflationens sygdomme«. I månederne før forbundsdagsvalget havde regeringspartierne, smukt støttet af SPD, rundhåndet bevilget en række renteforhøjelser og andre sociale ydelser. I sin regeringserklæring i november måtte Erhard selv tage gassen af denne valgpolitik ved at bebude nedskæringer på statsbudgettet og forhøjelse af skatter og afgifter. Han gik så vidt som at forlange en forøgelse af arbejdstiden med en time om ugen til imødegåelse af merforbrugets stigende valutafølger, som i 1964 for første gang viser underskud på landets betalingsbalance.

Udenrigspolitisk var regeringserklæringen i realiteten en bekendelse til uforanderligheden i Bonn-republikkens kurs over for Sovjetunionen, Polen og de øvrige østeuropæiske lande. Erhard stiller de samme betingelser som Adenauer for vesttysk medvirken til afspænding i Europa: genforening og afvisning af Oder-Neisse-grænsen samt krav om vesttysk medlemskab i en atomslagstyrke. Vesttyskland fortsætter i det store og hele sin Adenauervej uden Adenauer. Og det sidste ord er endnu ikke sagt om »den store koalition« mellem socialdemokrater og de kristelige demokrater.

Fem valg til forbundsdagen i Bonn

1949 (402 mandater)

	Stemmer	%	Mandater
Kristelige demokrater (CDU/CSU)	7.359.084	31	139
Socialdemokrater (SPD)	6.934.975	29.2	131
Det frie demokrat. parti (FDP)	2.829.920	11.9	52
Det tyske parti (konservativt)	939.934	4.0	17
Centrumpartiet (katolsk)	727.505	3.1	10
Bayernpartiet (katolsk-konservativt)	986.478	4.2	17
Sydslesvigsk Vælgerforening (det dansksindede mindretals parti)	75.388	0.3	1
Kommunistpartiet	1.361.706	5.7	15
Det økonom. genrejsningsparti (bayersk separatparti)	946.730	4.0	12
Det tyske rigsparti (neonazist.)	429.031	1.8	5
Andre	1.141.647	4.8	3

1953 (487 mandater)

	Stemmer	%	Mandater
CDU/SCU	12.443.981	45.2	243
SPD	7.944.943	28.8	151
FDP	2.629.163	9.5	48
Det tyske parti (DP)[1]	896.128	3.3	15
Flygtningepartiet	1.616.953	5.9	27
Centrumpartiet	217.078	0.8	3
Det tyske rigsparti	295.739	1.1	
Bayernpartiet	465.641	1.7	
Sydslesvigsk Vælgerforening	44.585	0,2	
Kommunistpartiet	607.860	2.2	
Det fællestyske folkeparti	318.575	1.2	
Andre	70.726	0.3	

1957 (497 mandater)

	Stemmer	%	Mandater
CDU/CSU	14.998.754	50.2	270
SPD	9.490.726	31.8	169
FDP	2.304.846	7.7	41
Det tyske parti[1])	1.006.350	3.4	17
Flygtningepartiet	1.373.001	4.6	
Det tyske rigsparti	307.310	1.0	
Den føderalistiske union	254.071	0.9	
Sydslesvigsk Vælgerforening	32.260	0.1	
Andre	118.628	0.4	

[1]) Ved afgivelsen fra CDU af »sikre valgkredse« til koalitionspartneren DP er dette kommet uden om om valglovens 5 % spærreklausul, som indførtes ved valget i 1953.

1961 (499 mandater)

	Stemmer	%	Mandater
CDU/CSU	14.298.372	45.3	242
SPD	11.427.355	36.2	190
FDP	4.028.766	12.8	66
DP og Flygtningepartiet (sammensluttet som GDP)	870.756	2.8	
Det tyske rigsparti	262.977	0.8	
Den tyske fredsunion (DFU)	609.918	1.9	
Sydslesvigsk Vælgerforening	25.449	0.1	
Andre	27.308	0.1	

1965 (496 mandater)

	Stemmer	%	Mandater
CDU/CSU	15.392.973	47.6	245
SPD	12.711.726	39.3	202
FDP	3.062.948	9.5	49
Det nationaldemokratiske parti (efterfølger af DRP, neonazistisk)	658.250	2.0	
Den tyske fredsunion	432.221	1.3	
Andre	88.317	0.3	

FORTEGNELSE OVER LITTERATURANSKAFFELSER OMHANDLENDE MODERNE HISTORIE OG STATSKUNDSKAB

Udarbejdet af konsulent ved Det Kongelige Bibliotek
cand. mag. KNUD VOHN

FORKORTELSER:

AmL:	The American Library, American Embassy, København.
ArA:	Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, København.
ArS:	Arbejds- og Socialministeriets Bibliotek, København.
Fo:	Folketingets Bibliotek.
KB:	Det kongelige Bibliotek, København.
KG:	Det Kongelige Garnisons Bibliotek, København.
MaB:	Marinens Bibliotek, København.
UDm:	Udenrigsministeriets Bibliotek, København.
UB[1]:	Universitetsbibliotekets I. afdeling, København.
UnSa:	Institut for Samtidshistorie og Statskundskab, København.
A:	Statsbiblioteket, Århus.
AU:	Institut for Statskundskab, Århus Universitet, Århus.

Hvor ingen signatur er anført, er bogen accessioneret af Det kongelige Bibliotek.

1. BIBLIOGRAFI

Auswahlbibliographie zur europäischen Integration. 2. Aufl. Stand: 1. Febr. 1963. (Schriftenreihe z. europäischen Integration. Sonderheft. 5). Hamburg 1963.

David, René, Bibliographie du droit français 1945–1960. Maison des Sciences de l'Homme. Publications Série A. Haag 1964.

Die Geschichte des Aussenpolitik der Deutschen Demokratischen Republik. Thesen, Teil 1: 1945–1955. Potsdam-Babelsberg 1964.

Gjupanovich, Franz & Alexander Adamovitch, Legal Sources and Bibliography of Yugoslavia. London 1964.

Gsovski, Vladimir (ed.), Legal Sources and Bibliography of the Baltic States (Estonia, Latvia, Lithuania) by Johannes Klesment, Domas Krivickas, Vaino Riismandel & Armins Rusis. London 1963.

Hammond, Thomas T. (ed.), Soviet Foreign Relations and World Communism. A Selected, Annotated Bibliography of 7,000 Books in 30 Languages. Princeton 1964. 1200 s.

Hazlewood, Arthur, The Economics of Development. An Annotated List of Books and Articles Published 1958–1962. London 1964.

Horecky, Poul L. & Robert G. Carlton (comp.), The USSR and Eastern Europe. Periodicals in Western Languages. Washington 1964.

Liu, Chun-Jo, Controversies in Modern Chinese Intellectual History. An Ana-

lytical Bibliography ... Cambridge, Mass., 1964.

Livneh, Ernst, Israel Legal Bibliography in European Languages. Jerusalem 1963.

Paulus, Wolfgang & Ulrich Fanger, Lateinamerika. Bibliographie zum Studium lateinamerikanischer Entwicklungsprobleme. Freiburg 1961. 98 s.

Read Your Way to World Understanding. A Selected Annotated Reading Guide of Books about the United Nations and the World in Which It Works for Peace and Human Welfare. By the American Association for the United Nations. New York 1963.

Siekanowicz, Peter, Legal Sources and Bibliography of Poland. London 1964.

Soviet Writing on Africa, 1959–1961. An Annotated Bibliography. London 1962.

Stoicoiu, Virgiliu, Legal Sources and Bibliography of Rumania. London 1964.

2. STATS- OG SAMFUNDSKUNDSKAB

Albertini, Mario, Il federalismo e lo Stato federale. Antologia e definizione. Milano 1963. XII + 205.

Baade, Hans W. (ed.), Jurimetrics. New York 1964.

Back, Pär-Erik (red.), Modern Demokrati. Stockholm 1963.

Barnard, Chester, Functions of the Executive. Cambridge, Mass., 1964 (1938).

Bell, Wendell, Richard J. Hill & Charles R. Wright, Public Leadership. San Francisco 1961. 250 s.

Bergstraesser, Arnold et al., Der Einzelne und die Gemeinschaft. (Freiburger Dies Universitatis, 10). Freiburg 1963.

Bergstraesser, Arnold, Führung in der modernen Welt. Freiburg ²1963. 56 s.

Boalt, Gunnar, Grupper, Medlemmer och lederare. Stockholm ²1964.

Bohannan, Paul, Social Anthropology. New York 1963. VIII + 421 s., UB¹.

Boulding, Kenneth E., The Meaning of the Twentieth Century. The Great Transition. (World Perspectives, Vol. 34). New York 1964. XVI + 199 s.

Braybrooke, David (ed.), Philosophical Problems of the Social Sciences. New York 1965.

Cahnman, Werner J. & Alvin Boskoff (eds.), Sociology and History. Theory and Research. London 1964. XIX + 596 s.

Caude, R. & A. Moles, Méthodologie, vers une science de l'action. Paris 1964.

Chruschtschow, N. S., Über die revolutionäre arbeiter- und kommunistische Bewegung. Moskau 1963.

Cohen, Arthur R., Attitude Change and Social Influence. New York 1964.

Cohen, Carl, Communism, Fascism, and Democracy. The Theoretical Foundations. New York 1962. 704 s. ÅU.

Coser, Lewis A. & Bernard Rosenberg (eds.), Sociological Theory. A Book of Readings. New York ²1964. XV + 618 s.

Davies, James C., Human Nature in Politics. New York 1963. 403 s.

Deutsch, Karl W. et al., The Integration of Political Communities. Philadelphia, Pa., 1964. 220 s.

Doob, Leonard W., Patriotism and Nationalism. Their Psychological Foundations. New Haven 1964.

Downie, R. S., Government Action and Morality. Some Principles and Concepts of Liberal-Democracy. London 1964. X + 149 s.

Duverger, Maurice, Introduction à la politique. Paris 1964. ÅU.

Duverger, Maurice, Political Parties. Their Organization and Activity in the Modern State. New York ²1964. XXXVII + 439 s. ÅU.

Duverger, Maurice, Constitutions et documents politiques. Paris ³1964.

Dux, Dieter, Ideology in Conflict—Communist Political Theory. Princeton, N. J., 1963. 198 s.

Eisenstadt, S. N. (ed.), Comparative Social Problems. New York 1964.

Elliot, William Y., Western Political Heritage. New York ³1963.

Emerson, Rupert, Political Modernization: The Single-Party System. (The Social

Science Foundation and Department of International Relations Monograph Series in World Affairs, No. 1). University of Denver 1963. 30 s.

Faris, Robert E. L., Handbook of Modern Sociology. Chicago 1964.

Foster, Michael B., W. T. Jones & Lane W. Lancaster, Masters of Political Thought. Vols. 1–3. Boston 1963.

Freedman, R. (ed.), Population: The Vital Revolution. Garden City 1964. 274 s.

Fried, Albert & Ronald Sanders (eds.), Socialist Thought. Garden City, N. Y., 1964. X + 544 s. ÅU.

Friedrich, Carl J., Die Staatsräson im Verfassungsstaat. Freiburg 1961. 150 s.

Giarizzo, Giuseppe, David Hume. Politico e Storico. Turin 1962.

Gould, Julius & William L. Kolb (eds.), A Dictionary of the Social Sciences. New York 1964.

Hammond, Philip E. (ed.), Sociologists at Work. New York 1964.

Hobhouse, L. T., Liberalism. New York 1964. 130 s. ÅU.

Hofer, Walther (hrsg.), Wissenschaft im totalen Staat. München 1964. 232 s.

Huber, Ernst Rudolf, Nationalstaat und Verfassungsstaat. Studien zur Geschichte der modernen Staatsidee. Stuttgart 1965. 293 s.

Isichei, Elizabeth Allo, Political Thinking and Social Experience. Christchurch 1964. 132 s. UB[1].

Jacobs, Dan N. (ed.), The New Communist Manifesto and Related Documents. Evanston, Ill., [2]1962. 250 s. ÅU.

Jackson, William Arthur Douglas, Politics and Geographic Relationships. Readings on the Nature of Political Geography. Englewood Cliffs, N. J., 1964. XII + 411 s.

Jacobsen, Walter (ed.), Politische Psychologie als Aufgabe unserer Zeit. (Politische Psychologie, Bd. 1). Frankfurt a. M., 1963. 108 s.

Kariel, Henry S., Sources in Twentieth-Century Political Thought. (Sources in Western Political Thought, Vol V). London 1964. 308 s.

Kerlinger, Fred N., Foundations of Behavioral Research. Educational, Psychological, and Sociological Inquiry. New York 1964.

Kindermann, Gottfried-Karl, Konfuzianismus, Sunyatsenismus und chinesischer Kommunismus. Dokumente zur Begründung und Selbstdarstellung des chinesischen Nationalismus. Freiburg 1963. 284 s.

Kirchheimer, Otto, Politik und Verfassung. Frankfurt am Main 1964. 185 s.

Kriele, M., Kriterien der Gerechtigkeit. Zum Problem des Rechtsphilosophischen und politischen Relativismus. Berlin 1963.

Lacharriére, Rene de, Études sur la théorie démocratique. Spinoza, Rousseau, Hegel, Marx. Paris 1963. 224 s.

Lipson, Leslie, The Democratic Civilization. New York 1964. XIII + 614 s.

Litterer, Joseph A. (ed.), Organizations. Structure and Behavior. New York 1963. 418 s. ÅU.

Lloyd, Dennis, The Idea of Law. Baltimore 1964. 363 s.

Mackenzie, W. J. M., Theories of Local Government. 1964 ÅU.

Mackinnon, Victor S., Comparative Federalism. A Study in Judicial Interpretation. Hague 1964.

McNeil, Elton B. (ed.), The Nature of Human Conflict. Englewood Cliffs, N. J., 1965.

Matson, Floyd W., The Broken Image: Man, Science and Society. New York 1964. 355 s.

Mayer, Frank S. (ed.), What is Conservatism? New York 1964. XI + 242 s. ÅU.

Mayer-Tasch, Peter Cornelius, Thomas Hobbes und das Widerstandsrecht. Tübingen 1965, VIII + 131 s.

Meissner, Hans-Otto, Völker, Länder und Regenten. Giessen 1962.

Miller, Susanne, Das Problem der Freiheit in Sozialismus. Freiheit, Staat und Revolution in der Programmatik der Sozialdemokratie von Lassalle bis zum

Revisionismusstreit. Frankfurt a. M. 1964. 346 s.

Montagu, Ashley (ed.), The Concept of Race. London 1964. 270 s.

Mouchez, Philippe, Démographie. Paris 1964.

Murphy, Walter F., Elements of Judicial Strategy. Chicago 1964.

Peabody, Robert L., Organizational Authority. New York 1964.

Petersen, William (ed.), The Realities of World Communism. Englewood Cliffs, N. J., 1963. 222 s. ÅU.

Riker, William H., Federalism: Origin, Operation, Significance. Boston 1964. 169 s.

Rogow, Arnold A. & Harold D. Lasswell, Power, Corruption and Rectitude. Englewood Cliffs, N. J., 1963. 138 s. ÅU.

Romero, Francisco, Theory of Man. Transl. by Wil. F. Cooper with and Introd. by Wil. J. Kilgore. Berkeley 1964.

Roucek, Joseph S. (ed.), Classics in Political Science. New York 1963. 378 s.

Russett, B. M. et al. (eds.), World Handbook of Political and Social Indicators. New Haven 1964.

Schmandt, Henry G. & *Paul G. Steinbicker*, Fundamentals of Government. Wisconsin ²1963. 444 s.

Schmandt, Henry J., A History of Political Philosophy. Milwaukee 1960.

Schoenfeld, Clarence A., Publicity Media and Methods. Their Role in Modern Public Relations. Nw York 1963. X + 371 s.

Shwayder, D. S., The Stratification of Behavior. A System of Definitions Propounded and Defended. London 1965.

Siebel, Wigand, Die Logik des Experiments in den Sozialwissenschaften. (Soziologische Schriften, Hft. 2). Berlin 1965.

Snyder, Louis L. (ed.), The Dynamics of Nationalism. Princeton, N. J., 1964. XVIII + 382 s. ÅU.

Sontheimer, Kurt, Politische Wissenschaft und Staatslehre. Freiburg 1963. 53 s.

Strother, George B. (ed.), Social Science Approaches to Business Behavior. Evanston, Ill., 1962.

Uledow, A. K., Die öffentliche Meinung. Berlin 1964.

Warrender, H., The Study of Politics. Belfast 1963. 29 s.

Watkins, J. W. N., Hobbes's System of Ideas. A Study in the Political Significance of Philosophical Theories. London 1965.

Wilenius, Reijo, The Social And Political Theory of Francisco Suàrez. 1963. ÅU.

Winters, Peter Jochen, Die »Politik« des Johannes Althusius und ihre zeitgenössischen Quellen. Zur Grundlegung der politischen Wissenschaft im 16. und im beginnenden 17. Jahrhundert. Freiburg 1963. 292 s.

3. FORVALTNING

Garner, J. F., Administrative Law. London 1963.

Gore, William J., Administrative Decision-Making: A Heuristic Model. New York 1964. 191 s.

Gross, Bertram M., The Managing of Organizations. I/II. London 1964.

Heady, Ferrel & *Sybil L. Stokes* (eds.), Papers in Comparative Public Administration. Ann Arbor 1962. VII + 243 s. ÅU.

Jecht, Hans, Die öffentliche Anstalt. 1963. ÅU.

Klaus, Georg, Kybernetik und Gesellschaft. Berlin 1964.

Lachèze-Pasquet, Pierre, L'Administration de l'hôpital. 1963. ÅU.

Riggs, Fred W., Administration in Developing Countries. The Theory of Prismatic Society. Boston 1964. 478 s.

Sawer, Geoffrey, Ombudsman. Melbourne 1964.

Stone, Donald C., Education in Public Administration. 1963. ÅU.

Treves, Guiseppino, Government Organization for Economic Development. 1963. ÅU.

Vrancken, Fernand, Technical Assistance in Public Administration. 1963. ÅU.

Wickwar, W. Hardy, The Modernization of Administration in the Near East. Beirut 1963. 201 s.

4. INTERNATIONAL POLITIK

Bell, Coral, The Debatable Alliance. An Essay in Anglo-American Relations. (Chatham House Essays: 3). London 1964. 130 s. ÅU.

Boasson, Charles, Approaches to the Study of International Relations. (Polemologische Studjën, No. 2). Assen, 1963. 100 s. KB & UnSa.

Boyd, Andrew, An Atlas of World Affairs. New York ⁴1962. 160 s.

Cohen, Saul Bernard, Geography and Politics in a World Divided. New York 1963. XXIV + 347 s.

Coombs, Philip H., The Fourth Dimension of Foreign Policy: Educational and Cultural Affairs. New York 1964. XVI + 158 s.

Dia, Mamadou, Nations africaines et solidarité mondiale. Paris 1963. 174 s.

Goldsen, Joseph M., Outer Space in World Politics. London 1963. 180 s.

Haas, Ernst B., Beyond the Nation-State. Functionalism and International Organization. Stanford, Calif., 1964. XII + 595 s.

Haensch, Günther (comp.), Dictionary of International Relations and Politics. Systematic and Alphabetical in Four Languages: German – English/American – French – Spanish. Amsterdam 1965. XV + 638 s.

Hamrell, Sven & Carl Gösta Widstrand (eds.), The Soviet Bloc, China and Africa. Uppsala 1964.

Harrison, Horace V. (ed.), The Role of Theory in International Relations. Princeton, N. J., 1964. VII + 118 s. ÅU.

Hartmann, Frederick H. (ed.), World in Crisis. New York ²1962. 398 s. ÅU.

Hekhuis, Dale J., Charles G. McClintock & Arthur L. Burnes (eds.), International Stability: Military, Economic and Political Dimensions. New York 1964. 296 s.

Henderson, J. L. (ed.), World Questions: A Study Guide. London 1963. 256 s.

Johnson, E. A. J. (ed.), The Dimensions of Diplomacy. Baltimore 1964.

Kulski, W. W., International Politics in a Revolutionary Age. Philadelphia 1964. 650 s.

Merle, Marcel, La vie internationale. Paris 1963. 304 s.

Power, Paul F. (ed.), Neutralism and Disengagement. New York 1964. 192 s.

Renouvin, Pierre & J.-B. Duroselle, Introduction à l'histoire des relations internationales. Paris 1964. KB; UnSa; ÅU.

Rosenau, James N. (ed.), International Aspects of Civil Strife. Princeton 1964. 372. s.

Syed, Anwar, Walter Lippmann's Philosophy of International Politics. Philadelphia (1964).

Volfers, Arnold (ed.), Changing East-West Relations and the Unity of the West. Baltimore 1964.

4.1. *International organisation:*

Bloomfield, Lincoln P., International Military Forces. The Question of Peacekeeping in an Armed and Disarming World. Boston & Toronto 1964. 296 s.

Kaser, Michael, Comecon. Integration Problems of the Planned Economics. London 1965.

McWhinney, Edward (ed.), Law, Foreign Policy, and the East-West Détente. Toronto 1964. VI + 123 s.

Munk, Frank, Atlantic Dilemma: Partnership or Community? Dobbs, N. Y., 1964. 177 s.

Romulo, Carlos P., Contemporary Nationalism and the World Order. Azad Memorial Lectures, 1964. London 1964. 92 s.

Sathyamurthy, T. V., The Politics of International Cooperation. Contrasting Conceptions of UNESCO. (Travaux de droit, d'économie, de sociologie et de sciences politiques. 20). Genève 1964.

Wainhouse, David W., Remnants of Empire: The United Nations and the End

of Colonialism. New York 1964. X + 153 s.

4.1.1. *Europæisk integration:*

Catalano, Nicola, Manuel de droit des communautés européennes. (Eurolibri, 9). Paris 1962. 455 s.

Clere, François, Le Marché Commun agricole. 1964. AU.

Gollwitzer, Heinz, Europabild und Europagedanke. Beiträge zur deutschen Geistesgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts. München ²1964. XI + 395 s.

Hallstein, Walter, The True Problems of European Integration. Kiel 1965.

Krause, Lawrence B. (ed.), The Common Market: Progress and Controversy. Englewood Cliffs, N. J., 1964.

Maignial, Charles, L'Europe commencée. 1964. AU.

Meade, James E., Grossbritanien als Partner der EWG, Commonwealth and Commonmarket. Frankfurt a. Main 1962.

Ten Years of Seven-Power Europe. Paris 1964.

Valentine, D. C., The Court of Justice of the European Communities. Vols 1–2. London 1965.

Wassermann, Max J. et al., The Common Market and American Business. New York 1964.

Willis, F. Roy, France, Germany and the New Europe, 1945–1963. Stanford, Calif., 1964. XIV + 397 s.

4.2. *Krig og krigsførelse:*

Buchan, Alastair & Philip Windsor, Eine Strategie für Europa. Bericht über eine britisch-französisch-deutsche Untersuchung der Rüstungspolitik und Stabilität in Europa. (Rüstungsbeschränkung und Sicherheit. Bd. 6). Frankfurt am Main 1963.

Fieser, Max E., Economic Policy and War Potential. Washington 1964.

Hook, Sidney, The Fail-Safe Fallacy. New York 1963. 32 s.

Kingston-McCloughry, E. J., The Spectrum of Strategy. London 1964. 223 s.

Singh, Nagendra, The Defence Mechanism of the Modern State. A Study of the Politico-Military Set-up of National and International Organizations with Special Reference to the Chiefs of Staff Committee. New York 1964. XV + 479 s.

Thayer, Charles W., Guerrilla. London 1963. 221 s.

4.3. *Fredsbevarelse:*

Etzioni, A., Winning Without War. Garden City, N. Y., 1964. 271 s.

Henkin, Louis, Disarmament: Background Papers and Proceedings of the Fourth Hammarskjöld Forum. Dobbs Ferry, N. Y., 1964. 98 s.

Key to Disarmament, The. Prepared by and issued by her Majesty's Government, Foreign Office. London 1964. 71 s.

Kimminich, O., Rüstung und Politische Spannung. Studien zum Probleme der internationalen Sicherheit. Gütersloh 1964. 320 s.

Milis, Walter & James Real, The Abolition of War. New York 1963. 217 s.

Mulley, Frederick W., Der Stand der europäischen Sicherheit. Ein Beitrag zur Verteidigungspolitik des Westens. (Rüstungsbeschränkung u. Sicherheit. 4, I–II). Frankfurt am Main 1962–63.

Ossenbeck, Frederick J. & Patricia C. Kroeck (eds.), Open Space and Peace. A Symposium on Effects of Observation. Stanford, Calif., 1964.

Thant, U., Toward World Peace. Addresses and Public Statements, 1957–1963. Selected by Jacob Baal-Teshuva. New York 1964. 404 s.

4.4. *Udviklingslandene:*

Austruy, Jacques, Le Scandale du developpement. Bilans de la connaissance économique, 8. Paris 1965.

Bauer, P. T., The Study of Underdeveloped Economics. London 1963.

Behrendt, R. F., Soziale Strategie für Entwicklungsländer. 1965.

Bonnefous, Edouard, Les milliards qui s'envolent. L'aide aux pays sous-développés. Paris 1963. 296 s.

Carlsson, Sune, Development Economics and Administration. Stockholm 1964.

Development of the Emerging Countries. An Agenda for Research. Washington, D. C., 1962. 239 s.

Fourastie, Jean; P. Roux, A. Pages et al., Economie et développement. Paris 1963.

Fritz, Gerhard, F. Kopp & K.-H. Bilke, Organisation der Entwicklungspolitik. International-National. Bonn 1963.

Furtado, Celso, Development and Underdevelopment. Berkeley 1964.

Gendarme, René, La pauvreté des nations. Paris 1963.

Hallowell, John H. (ed.), Development: for What? Durham 1964.

Maud, John, Aid for Developing Countries. London 1964.

Emerging World, The. Jawaharlal Nehru Memorial Volume. London 1964. XLI + 268 s.

Nwogugu, E. I., The Legal Problem of Foreign Investment in Developing Countries. Manchester 1965.

Tripathy, Ram N., Public Finance in Underdeveloped Countries. Calcutta 1964.

5. MODERNE HISTORIE

Ambrosi, Ch. & M. Tacel, Histoire économique des grandes puissances à l'époque contemporaine 1850–1958. Paris 1963. 772 s.

Baron, Salo W., History and Jewish Historians. Essays and Addresses. In Honor of the Seventieth Birthday of Prof. Emeritus of Jew History Salo Wittmayer Baron. Philadelphia 1964.

Beutin, Ludwig, Gesammelte Schriften zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Köln 1963. 372 s.

Dutt, R. Palme, The Internationale. London 1964. 418 s.

Esposito, Vincent J. (ed.), A Concise History of World War I. London 1964. XIV + 414 s.

Esposito, Vincent J. (ed.), A Concise History of World War II. London 1964. XIV + 434 s.

Falls, Cyril, Armageddon, 1918. Philadelphia 1964.

Faust, Fritz, Das Potsdamer Abkommen und seine völkerrechtliche Bedeutung. Frankfurt a. Main 1964. 262 s.

Granatstein, Yehiel & M. Kahanovich, Biographical Dictionary of Jewish Resistance. Vol. I. Jerusalem 1965.

Handlin, Oscar & John Burchard, The Historian and the City. Cambridge 1963.

Harris, Brice jr., The United States and the Italo-Ethiopian Crisis. Stanford 1964. VI + 187 s.

Herzfeld, Hans, Ausgewählte Aufsätze. Berlin 1962. 460 s.

Hölzle, Erwin, Die Revolution der zweigeteilten Welt. Eine Geschichte der Mächte 1905–1929. Hamburg 1963. 159 s.

James, Robert Rhodes, Gallipoli. London 1965. XI + 384 s.

Jones, A. M., Africa and Indonesia. Leiden 1964.

Klafkowski, Alfons, L'accord de Potsdam du 2 août 1945. Warszawa 1964.

Kluke, Paul, Selbstbestimmung. Vom Weg einer Idee durch die Geschichte. Frankfurt 1963. 166 s.

Perkins, Bradford, Castlereagh and Adams. England and the United States, 1812–1823. Berkeley 1964. VIII + 364 s.

Perroux, François, L'économie du XX siècle. Paris ²1964.

Williams, Eric, Capitalism and Slavery. London 1964. 285 s.

6. EUROPA

Bjerve, Petter J., La planification en cinq pays de l'Europe occidentale et orientale. 1962. ÅU.

Clark, Alan, Barbarossa. The Russian-German Conflict 1941–1945. London 1965. XXII + 444 s.

Collins, Irene, The Age of Progress. A

Survey of European History from 1789–1870. London 1964. X + 467 s.

Esposito, Vincent J. & John Robert Elting, A Military History and Atlas of the Napoleonic Wars. London 1964.

Geiss, Imanuel (ed.), Julikrise und Kriegsausbruch 1914. Eine Dokumentensammlung. Teil. 1. Hannover 1963.

Heer, Friedrich, Europa: Mutter der Revolutionen. Stuttgart 1964. 1028 s. KB; UB[1].

Kaltenbach, Anneliese, Ludwig Haeusser. Historien et patriote, 1818–1867. Contribution à l'étude de l'histoire politique et culturelle franco-allemande au XIX[2] siècle. (Travaux et mémoires des Instituts Français en Allemagne, Tome IX). Paris 1965, XVI + 458 s.

Laqueur, Walter, Russia and Germany. A Century of Conflict. London 1965. 367 s.

Markert, Werner, Deutsch-russische Beziehungen von Bismarck bis zum Gegenwart. 1964. AU.

Rees, Graham L., Britain and the Postwar European Payments System. Cardiff 1963.

Winckler, Martin, Bismarcks Bündnispolitik und das europäische Gleichgewicht. Stuttgart 1964. 47 s.

6.1. *England, Skotland og Irland:*

Abraham, L. A. & S. C. Hawtrey, A Parliamentary Dictionary. London [2]1964.

Adburgham, Alison, Shops and Shopping, 1800–1914. Where, and in What Manner the Well-Dressed Englishwoman Bought Her Clothes. London 1964. XX + 304 s.

Barker, T. C. & Michael Robbins, A History of London Transport. Vol. I: The Nineteenth Century. London 1963. XXX + 412 s.

Benemy F. W. G., The Elected Monarch. The Development of the Power of the Prime Minister. London 1965. XII + 272 s.

Birch, A. H., Representative and Responsible Government. An Essay on the British Constitution. London 1963. 252 s.

Birnie, Arthur, An Economic History of the British Isles. London 1961. X + 374 s.

Bridges, Edward E., The Treasury. (The New Whitehall, No. 12). London 1964. 248 s. AU.

Broad, Lewis, Winston Churchill. The Years of Achievement. A Biography. London 1964. 608 s.

Carter, Violet Bonham, Winston Churchill as I Knew Him. London 1965. 496 s.

Churchill, Randolph S., The Fight for the Tory Leadership. A Contemporary Chronicle. London 1964. 154 s.

Cocks, Barnett (ed.), Erskine May's Parlimentary Practice. London [7]1964.

Cole, J. A., Lord Haw-Haw—and William Joyce. The Full Story. London 1964. 316 s.

Coupland, Regunald, The British Anti-Slavery Movement. London [2]1964. 256 s.

Crossman, R. H. S., Planning for Freedom. London 1965. XI + 252 s.

Eden, Anthony, The Eden Memoirs. Facing the Dictators. London 1962. 659 s.

Edwards, J. Ll. J., The Law Officers of the Crown. London 1964.

Epstein, Leon D., British Politics in the Suez Crisis. Urbana 1964. 220 s.

Fetter, Frank Whitson, Development of British Monetary Orthodoxy, 1797–1875. Cambridge, Mass., 1965. IX + 296 s.

The Economics of Collective Bargaining. Oxford [2]1964. X + 141 s.

Gardner, Brian, Allenby. London 1965. XX + 314 s.

Gowing, Margaret, Britain and Atomic Energy 1939–1945. London 1964. XVI + 464 s.

Gregge, Pauline, A Social and Economic History of Britain 1760–1963. London [5]1965. 623 s.

Groetschin, Pierre, L'évolution de marché monétaire à Londres (1931–1952). (Travaux de droit, d'économic et de sociologie, I). Genève 1963.

Harrison, Wilfrid, Conflict and Compromise. History of British Political Thought, 1593–1900. (History of Western Political Thought, Vol. 4). New York.

Headrick, T. E., The Town Clerk in English Local Government. Toronto 1962. 223 s. ÅU.

Jackson, W. Eric, The Structure of Local Government in England and Wales. London 1963. 253 s.

Jansson, Heribert, Drottning Victoria. Stockholm 1963.

Klein Josephine, Samples from English Cultures. 2 vols. London 1965.

Le May, G. H. L., British Government, 1914–1953. Select Documents. London ²1964.

Luvaas, Jay, The Education of an Army. British Military Thought, 1815–1940. London 1964. XI + 454 s.

Manners, Gerald (ed.), South Wales in the Sixties. Studies in Industrial Geography. London 1964.

Marshall-Cornwall, James, Marshall Massena. London 1965. XI + 319 s.

Miliband, Ralph, Parliamentary Socialism. A Study in the Politics of Labour. New York 1964. 356 s. ÅU.

Minney, R. J., The Edwardian Age. London 1964. 224 s.

Paton, Alan, Hofmeyr. London 1964. VIII + 545 s.

Petrie, Charles, The Modern British Monarchy. London 1961. 224 s.

Reagan, Michael D., The Managed Economy. New York 1963. IX + 288 s. ÅU.

Rolo, P. J. V., George Canning. Three Biographical Studies. London 1965. IX + 276 s.

Rowse, A. L., A Cornishman at Oxford. London 1965.

Sampson, Anthony, Anatomy of Britain Today. London ²1965. XVI + 720 s.

Smellie, K. B., A History of Local Government. 1963. ÅU.

Smith, S. A. de, The New Commonwealth and Its Constitution. London 1964. XVI + 312 s. ÅU.

Stewart, Michael, The British Approach to Politics. London ¹³1963.

Terraine, John, Douglas Haig. The Educated Soldier. London 1963. XVIII + 508 s.

Trenaman, Joseph & Denis McQail, Television and the Political Image. London 1961. 288 s.

Veitch, George Stead, The Genesis of Parliamentary Reform. London 1964. XXXV + 397 s.

Watson, Bernard, A Hundred Years' War. The Salvation Army: 1865–1965. London 1964.

Wilson, Harold, The New Britain. Labour's Plan Outlines by,—. London 1964. ÅU.

6.2. *Tyskland, Østrig og Schweiz:*

Brüggemann, Dieter, Die rechtsprechende Gewalt. Wegmarken des Rechtsstaates in Deutschland. Berlin 1962.

Buchheim, Karl, Ultramontanismus und Demokratie. Der Weg der deutschen Katholiken im 19. Jahrhunders. München 1963. 546 s.

Buchheit, Gert, Ludwig Beck. Ein preussischer General. München 1964. 388 s.

Doernberg, Stefan, Kurze Geschichte der D. D. R. Berlin 1964.

Domes, Jürgen, Mehrheitsfraktion und Bundesregierung. 1964. ÅU.

Eyck, Erich, Auf Deutschlands politischen Forum. 1963. 188 s.

Forster, Thomas M., NVA. Die Armee der Sowjetzone. Köln 1965.

Hans, J., Zum Waffenstillstand von Villa Giusti 1918. Erlebnisse und Forschungen. Klagenfurt 1964.

Hantsch, Hugo, Leopold Graf Berchtold. Graz 1963. 896 s. KB; UB¹.

Hasson, J. A., The Economics of Nuclear Power. London 1965.

Hausenstein, Wilhelm, Pariser Erinnerungen. München 1961.

Heberle, Rudolf, Landbevölkerung und Nationalsozialismus. Eine Soziologische Untersuchung der politischen Willensbildung in Schleswig-Holstein, 1918–

1932. (Schriftenreihe der Virteljahrshefte für Zeitgeschichte, Nr. 6). Stuttgart 1963. 171 s. KB; ÅU.

Kantorowicz, Alfred, Deutsche Schicksale. Intellektuelle unter Hitler und Stalin. Zürich 1964.

Kralweski, Wolfgang & *Karlheinz Neunreither,* Oppositionelles Verhalten im Ersten Deutschen Bundestag, 1949–1953. 1963. ÅU.

Luther, Hans, Vor den Abgrund, 1930–1933. Reichsbankpräsident in Krisenzeiten. Berlin 1964. 316 s.

McWhinney, Edward, Constitutionalism in Germany and the Federal Constitutional Court. Leyden 1962. 71 s.

Manvell, Roger & *Heinrich Fraenkel,* Heinrich Himmler. London 1965, XVII + 285 s.

Morgan, Roger, The German Social Democrats and the First International 1864–1872. Cambridge 1965.

Naumann, Friedrich, Werke. Band I. Köln 1964. XXXI + 959 s.

Osterroth, Franz & *Dieter Schuster,* Chronik der deutschen Sozialdemokratie. Hamburg 1963. 672 s.

Pirker, Theo, Die SPD nach Hitler. Eine Analyse mit Dokumenten. München 1965. 336 s.

Rathenau, Walther, Schriften und Reden. Auswahl und Nachwort. Hans Werner Richter. Frankfurt a. Main 1964.

Scheffler, Wolfgang, Judenverfolgung im Dritten Reich. (Zur Politik und Zeitgeschichte Heft 4/5). Berlin 1964.

Scheurig, Bodo (hrsg.), Verrat hinter Stacheldratht? Das Nationalkomitee »Freies Deutschland« und der Bund Deutscher Offiziere in der Sowjetunion 1943–1945. (dtv Dokumente, 270). München 1965. 285 s.

Varain, Heins Josef, Parteien und Verbände. Eine Studie über ihren Aufbau, ihre Verflechtung u. ihre Wirken in Schleswig-Holstein, 1945–1958. (Staat und Politik. Bd. 7). Köln 1964.

Waldman, Eric, The Goose-Step is Verboten. The German Army Today. New York 1964. XV + 294 s.

Wells, Roger Hewes, The States in West Germany Federalism. A Study of Federal-State Relations 1949–1960. New York 1961.

Zwerschke, Manfred, Jugendverbänd und Sozialpolitik. Die Entwicklung des sozialpolitischen Willens in den deutschen Jugendverbänden. München 1962. Diss.

6.3. *Benelux:*

Lejeune, L., Recherches sur la resistance Belge 1940–1950 effectuees en Belgiwue au cours des annees 1945 à 1950. Amsterdam, u. å.

Wigny, Pierre, Propos constitutionnels, Bruxelles, 1963.

6.4. *Frankrig:*

Astier, Emannuel d', De la chute à la libération de Paris. 25 août 1944. Paris 1965. 397 s.

Binion, Rudolph, Defeated Leaders. The Political Fate of Caillaux, Jouvenel and Tardieu. New York 1963.

Blum, Léon, Oeuvre, 1934–37. Paris 1964. VIII + 510 s. UB[1].

Breton, Philippe (ed.). La libération de Paris. Paris 1964. 191 s.

De Tarr, Francis, The French Radical Party from Herriot to Mendès-France. London 1961.

Droz, Jacques, Histoire des doctrines politiques en France. (Que sais-je, no 304). Paris 1963. 128 s.

Eubank, Keith, Paul Cambon. Master Diplomatist. Norman 1961. 221 s.

Faucier, Nicolas, La presse quotidienne. Paris 1965.

Goguel, François & *Alfred Grosser,* La Politique en France. Paris 1964. ÅU.

Goodspeed, D. J., Bayonets at St. Cloud. The Story of the 18th Brumaire. London 1965. 192 s.

Grützner, Günter, Die Pariser Kommune. (Staat und Politik, Bd. 2). Köln 1963. 279 s.

Howarth, T. E. B., The Citizen-King. London 1961. 344 s.

Lefebvre, Henri, La proclamation de la Commune. 26 Mars 1871. Paris 1965. 488 s.

Livois, René de, Histoire de la presse française. T. I–II. Lausanne 1965.

Mayer, J. P., Political Thought in France. From the Revolution to the Fifth Republic. London ³1961.

Michel, Albin, L'oeuvre de Léon Blum. Paris 1963. 476 s.

Mohler, Armin, Die Fünfte Republik. Was steht hinter de Gaulle? München 1963. 331 s. ÅU.

Noguères, Louis, La haute cour de la libération, 1944–1949. (Grands documents, 19). Paris 1965. 298 s.

Pomeau, René, Politique de Voltaire. Paris 1963.

Williams, Philip M., Crisis and Compromise. Politics in the 4th Republic. Hamden, Conn., ³1964. X + 546 s.

6.5. *Italien, Spanien og Portugal:*

Bianchi, Gianfranco, Giancarlo Puecher. Verona 1965. XIV + 237 s.

Jackson, Gabriel, The Spanish Republic and the Civil War, 1931–1939. Princeton, N. J., 1965. XIII + 578 s.

Romano, S. F., Storia della Mafia. Milano 1964.

6.6. *Østeuropa og Balkan:*

Auty, Phyllis, Yugoslavia. London 1965. 251 s.

Dolezal, Jiri & Jan Kren, Czechoslovakia Fights. Documents of the Resistance Movement 1938–1945. Prag 1964.

Gutkind, E. A., Urban Development in Central Europe. (International History of City Development, Vol. 1). London 1964.

Kolaja, Jiri, Worker's Councils. The Yugoslav Experience. London 1965.

Korbonski, Andrzej, Politics of Socialist Agriculture in Poland: 1945–1960. New York 1965. XII + 330 s.

Kousoulas, D. G., Revolution and Defeat. The Story of the Greek Communist Party. London 1965. 320 s.

Linde, Gerd, Die deutsche Politik in Litauen im Ersten Weltkrieg. Wiesbaden 1965. XIII + 265 s.

Moskovits, Aron, Jewish Education in Hungary, 1848–1948. New York 1964.

Skilling, H. Gordon, Communism: National and International. Eastern Europe after Stalin. Toronto 1965. IX + 168 s.

Twenty Years of the Polish People's Republic. Warszawa 1964.

6.7. *Rusland:*

Baron, Salo W., The Russian Jew under Tsars and Soviets. New York 1964.

Fischer, Louis, The Life of Lenin. London 1964. IX + 703 s.

Goehrke, Carsten, Die Theorien über Entstehung und Entwicklung des »Mir«. Wiesbaden 1964.

Gorbatov, A. V., Years of My Life. The Memoires of a General of the Soviet Army. London 1964. 222 s.

Lampert, E., Sons against Fathers. Studies in Russian Radicalism and Revolution. Oxford 1965. X + 405 s.

Masaryk, Thomas G., Zur russischen Geschichts- und Religionsphilosophie. Bd. 1–2. Düsseldorf 1964.

Raupach, Hans, Geschichte der Sowjetwirtschaft. (Rowohlts Deutsche Enzyklopädie Band 203/204). Hamburg 1964.

Stoyanovitch, Konstantin, Le regime de la propriété en URSS. (Travaux et recherches de l'Institut de droit comparé, 21). Paris 1962.

Swearer, Howard R., The Politics of Succession in the U. S. S. R. Materials on Khruschchev's Rise to Leadership. Boston 1964. 320 s.

Swianiewicz, S., Forced Labour and Economic Development. An Enquiry Into the Experience of Soviet Industrialization. London 1965. IX + 321 s.

Meijer, Jan M. (ed.), The Trotsky Papers, 1917–1922. Haag 1964.

Nove, Alec, The Soviet Economy; an Introduction. New York 1963. 328 s.

Shulman, Marshall D., Stalin's Foreign Policy Reappraised. (Russian Research

Center Studies, 48). Cambridge, Mass., 1963. VI + 320 s. KB; ÅU.

Schulz, Heinrich E. & Stephen S. Taylor, Who's who in the USSR 1961/1962. 1962. ÅU.

Tucker, Robert S., The Soviet Political Mind. Studies in Stalinism and post-Stalin Change. New York 1963. XII + 238 s. ÅU.

Verbin, A., Soviet Trade-Unions Today. Moscow 1964.

Wheeler, Geoffrey, The Modern History of Soviet Central Asia. London 1964. XI + 272 s. KB, UB[1].

Wolfe, Thomas W., Soviet Strategy at the Crossroads. Cambridge, Mass., 1964. X + 342 s.

7. MELLEMØSTEN

Azeau, Henri, Le piège de Suez. 5 novembre 1956. Paris 1964. 409 s.

Bémont, Frédy, L'Iran devant le progrès. Paris 1964.

Binder, Leonard, The Ideological Revolution in the Middle East. New York 1964. 287 s.

Bousquet, Georges, Le droit Musulman. Paris 1963.

Cohen, Abner, Arab Border-Villages. A Study of Continuity and Change in Social Organization. Manchester 1965.

Cottam, Richard W., Nationalism in Iran. Pittsburgh 1964.

Ducruet, Jean, Les capitaux européens du Proche-Orient. Paris 1964.

Edelman, Maurice, Ben Gurion. A Political Biography. London 1964.

Freulich, Roman, Soldiers in Judea. New York 1964.

Gulbenkian, Nubar, Pantaraxia. The Autobiography of Nubar Gulbenkian. London 1965. 383 s.

Hill, Richard, Slatin Pasha. London 1965. VII + 163 s.

Hitti, Philip K., A Short History of Lebanon. London, Macmillan, 1965.

Kinnane, Derk, The Kurds and Kurdistan. London 1964.

Lewis, Geoffrey, Turkey. London [3]1965. XVI + 230 s.

Papadatos, Peter, The Eichmann Trial. London 1964.

Stirling, Paul, Turkish Village. London 1965.

Sykes, Christopher, Crossroads to Israel. London 1965.

8. ASIEN OG AUSTRALIEN

Allen, Richard C., Korea's Syngman Rhee. An Unauthorized Portrait. Rutland, Vt., 1961. 259 s.

Barnett, A. Doak (ed.), Communist Strategies in Asia. A Comparative Analysis of Government and Parties. (Praeger Publ. in Russian Hist. and World Communism, No. 132). New York 1963. IX + 293 s. ÅU.

Brackman, Arnold C., Indonesian Communism. A History. New York 1963. 336 s.

Cohen, Arthur A., The Communism of Mao Tse-Tung. Chicago & London 1964. 234 s.

Condliffe, J. B., The Development of Australia. New York 1964.

Coughlin, R. J., Duble Identity. The Chinese in Modern Thailand. London 1961. 238 s.

Dore, R. P., Education in Tokugawa Japan. Berkeley 1965.

Dutt, Vidya Prakash, China's Foreign Policy, 1958–62. London 1964. XII + 336 s.

Earl, David Magarey, Emperor and Nation in Japan: Political Thinkers of the Togugawa Period. Seattle 1964. 270 s.

Freidel, Frank, The Splendid Little War. London 1961.

Goodnow, Henry Frank, The Civil Service of Pakistan. New Haven & London 1964.

Harrison, Brian, South-East Asia. A Short History. London [2]1963. XI + 270 s.

Hickey, Gerald Cannon, Village in Vietnam. New Haven 1964.

Holt, Edgar, The Opium Wars in China. London 1964. 303 s.

Jaenicke, Wolfgang, Das Ringen um die Macht in Fernen Osten. Vorgeschichte des Chinesisch-Japanischen Krieges 1937 auf politischen und wirtschaftlischem Gebiet und Auswirkung auf die Gegenwart. Würzburg 1963. 194 s.

Jansen, Marius B. (ed.), Changing Japanese Attitudes Toward Modernization. (Studies in the Modernization of Japan, Vol I). Princeton, N. J., 1965. X + 546 s.

Karan, Pradyuma P. & William M. Jenkins, jr., The Himalaya Kingdoms Bhutan, Sikkim, and Nepal. Princeton, N. J., 1963. 247 s. UB[1].

Latourette, Kenneth Scott, The Chinese. Their History and Culture. New York 1964.

Liu, Ta-Chung & Kung-Chia Yeh, The Economy of the Chinese Mainland: National Income and Economic Development. Princeton, N. J., 1965.

Luthera, Ved Prakash, The Concept of the Secular State and India. London 1964. IX + 187 s.

Mitter, J. P, Betrayal of Tibet. Bombay 1964.

Nakamura, Kichisaburo, The Formation of Modern Japan. As Viewed from Legal History. Tokyo 1962. 127 s.

Nakayana, Ichiro, Industrialization of Japan. Tokyo 1964.

Nanporia, N. J., The Sino-Indian Dispute. Bombay 1963. 148 s. ÅU.

Naravane, V. S., Modern Indian Thought. London 1964.

Norman, Dorothy (ed.), Nehru. The First Sixty Years. Presenting in His own Words the Development of the Political Thought of Jawaharlal Nehru and the Background Against Which It Evolved. 2 vols. London 1954 XXVII + 698 s. & XI + 614 s.

Pensri, (Suvanij) Duke, Les rélations entre la France et la Thailande (Siam) au XIXe siècle, d'après les archives des affaires étrangères. Bangkok 1962.

Rac, R. P., Portuguese Rule in Goa, 1510–1961. London 1963.

Reischauer, Edwin O., The United States and Japan. Cambridge, Mass., [3]1965. XXV + 396 s.

Rühle von Lilienstern, Hans, Japan, Konkurrent oder Partner? Stuttgart 1963. 192 s.

Segal, R., The Crisis of India. London 1965. 320 s.

Soughall, Ivan, Indonesia, Face to Face. London 1965.

Spann, R. N. (ed.), Constitutionalism in Asia. London 1963. XII + 249 s.

Suda, Jyoti Prasad, Main Currents of Social and Political Thought in Modern India. Vol. I: The Liberal and National Traditions. Meerut 1963.

Tinker, Hugh, Ballot Box and Bayonet. People and Government in Emergent Asian Countries. London 1964. 126 s.

Tong, Te-kong, United States Diplomacy in China 1844–60. Washington 1964.

Varma, Baidya Nath (ed.), Contemporary India. London 1964. XVI + 362 s.

Wang, Gungwu (ed.), Malaysia. A Survey. London 1964.

Wasi, S. M., President Prasad. A Biography. Calcutta 1962.

Wilkes, J. (ed.). Forces in Australian Politics. London 1964. 216 s.

Wolseley, Roland E. (ed.). Journalism in Modern India. London [2]1964.

Zachariah, K. C., A Historical Study of Internal Migration in the Indian Sub-Continent, 1901–1931. (Demographic Training and Research Centre, Bombay. Research Monograph No. 1). New York 1964. XVI + 297 s.

9. AFRIKA

Adu, A. L., The Civil Service in New African States. London 1965. 242 s.

Cook, Arthur Norton, British Enterprise in Nigeria. London 1964.

Currie, David P. (ed.), Federalism and the New Nations of Africa. Chicago 1964. 440 s.

Curtin, Philip D., The Image of Africa. British Ideas and Action, 1780–1850. London 1965. XVII + 526 s.

Franck, Thomas M., East African Unity Through Law. New Haven, 1964. XI + 184 s.

Franklin, Harry, Unholy Wedlock. The Failure of the Central African Federation. London 1963. 239 s.

The Future of South Africa. A Study by British Christians. London 1965.

Hapgood, David, Africa: From Independence to Tomorrow. New York 1965. XIII + 221 s.

Heidermann, Horst & *Heinz Kühn* (hrsg.), Afrikas Gegenwart und Zukunft. Hannover 1964. 140 s.

Hoskyns, Catherine, The Congo Since Independence. January 1960–December 1961. London 1965. XII + 518 s.

Kitchen, Helen (ed.), A Handbook of African Affairs. New York 1964. XIII + 311 s.

Lipsky, George A., Ethiopia, Its People, its Society, its Culture. (Survey of World Cultures, 9). New Haven 1962.

McKay, Vernon, Afrika in World Politics. New York 1963, XII + 468 s.

Middleton, John & *Jane Campbell,* Zanzibar. Its Society and Its Politics. London 1965. VII + 71 s.

Munger, Edwin S., Bechuanaland. Pan-African Outpost or Bantu Homeland? London 1965.

Post, Ken, The New States of West Africa. Baltimore 1964. 206 s. AU.

Skinner, Eliott P., The Mossi of the Upper Volta. The Political Development of a Sudanese People. Stanford, Calif., 1964.

Taylor, J. Clagett, The Political Development of Tanganyika. Stanford 1963. VI + 254 s.

10. AMERIKA

10.1. *USA og Canada:*

Abrams, Richard M., Conservatism in a Progressive Era. Massachusetts Politics, 1900–1912. Cambridge, Mass., 1964.

Addams, Jane (ed. by Anne Firir Scott), Democracy and Social Ethics. Cambridge, Mass. ²1964. LXXVII + 281 s.

Agger, Robert E.; Daniel Goldrich & *Bert E. Swanson,* The Rulers and the Ruled. New York 1964. 789 s.

Arieli, Yehoshua, Individualism and Nationalism in American Ideology. Cambridge, Mass., 1964. XIII + 442 s.

Bailyn, Bernard (ed.), Pamphlets of the American Revolution, 1750–1776. Vol. I: 1750–1765. Cambridge, Mass., 1965. XXXII + 771 s.

Barber, James D., Political Leadership in American Government. Boston & Toronto 1964. 360 s.

Barck, Oscar Theodore, jr., & *Hugh Talmage Lefler,* Colonial America. London ⁵1965.

Barck, Oscar Theodore jr., & *Nelson Manfred Blake,* Since 1900: A History of the United States in Our Times. London 1964.

Barth, Gunther, Bitter Strength. History of the Chinese in the United States, 1850–1870. Cambridge, Mass., 1964. XI + 305 s.

Bendix, Reinhard, Nation-building and Citizenship. Studies of Our Changing Social Order. New York 1964. 320 s.

Bining, Arthur Cecil & *Thomas C. Cochran,* The Rise of American Economic Life. New York ⁴1964. XVI + 281 s.

Blair, George S., American Local Government. New York 1964. XII + 619 s. AU.

Blanchard, Raoul, Le Canada français. (Que sais-je? No. 1098). Paris 1964.

Bone, Hugh A. & *Austin Rannley,* Politics and Voters. New York 1964. 144 s.

Boskoff, Alvin & *Harmon Zeigler,* Voting Patterns in a Local Election. Philadelphia, Pa., 1964. 160 s.

Brodie, Fawn M., No Man Knows My History. The Life of Joseph Smith, the Mormon Prophet. London 1963. 512 s.

Brown, Robert Craig, Canada's National Policy 1883–1900. A Study of Candian-American Relations. Princeton 1964. 488 s.

Broyles, J. Allen, The John Birch Society. Boston 1964.

Burtt, Everett Johnson, Labor Markets,

Unions, and Government Policies. New York 1963. 454 s.

Caldwell, Lynton Keith, The Administrative Theories of Hamilton & Jefferson. Their Contribution to Thought on Public Administration. New York 1964.

Chambers, William Nisbet, The Democrats, 1789–1964. Princeton, N. J., 1964. 191 s. UB[1].

Cheit, Earl F. (ed.), The Business Establishment. New York 1964. 256 s.

Coleman, Peter J., The Transformation of Rhode Island, 1790–1860. Providence 1963. XI + 314 s.

Creighton, Donald, The Road to Confederation. The Emergence of Canada: 1863–1867. Toronto 1964. 489 s.

Crown, Janes Tracy, Introduction to American Government. Garden City, N. Y., 1963. 296 s.

Curti, Merle, The Growth of American Thought. New York [3]1964.

Dangerfield, George, The Awakening of American Nationalism, 1815–1828. New York. XIII + 331 s.

Eaton, H., Presidential Timber: A History of Nominating Conventions, 1868–1960. New York 1964. 528 s.

Fehrenbacher, Don E., A Basic History of California. Princeton, N. J., 1964, 191 s. UB[1].

Fein, Leonard J. (ed.), American Democracy: Essays on Image and Realities. New York 1964. 240 s.

Fogelman, Edwin (ed.), Hiroshima: The Decision of Use the A-Bomb. New York 1964. 144 s.

Frégault, Guy, Marcel Trudel & *Michel Brunet,* Histoire de Canada par les textes. T. 1–2. Paris 1963.

Goldwin, Robert A. (ed.), Political Parties, U. S. A. Chicago 1964. 158 s.

Goldwin, Robert A., America Armed: Essays on United States Military Policy. Chicago 1964. 140 s.

Goodman, William, The Two-Party System in the United States. Princeton, N. J., 1964. 762 s.

Griffith, Ernest S., The American System of Government. London [2]1963. VIII + 202 s.

Grob, Gerald N. & *Robert Nelson Beck* (eds.), American Ideas: Source Readings in the Intellectual History of the United States. Vol. I: Foundations (1629–1865). New York 1963. 462 s.

Handlin, Oscar, A Continuing Task. The American Jewish Joint Distribution Committee 1914–1964. New York 1964.

Hanna, William S., Benjamin Franklin and Pennsylvania Politics. Stanford, Calif., 1964. X + 239 s.

Hearings before the President's Commission on the Assasination of President Kennedy. I–XXVI. Washington 1965.

Hollingsworth, Joseph Rogers, The Whirligig of Politics. The Democracy of Cleveland and Bryan. Chicago 1963. XII + 263 s.

Humphrey, Hubert H., The Cause is Mankind. A Liberal Program for Modern America. London 1964. IX + 172 s.

Irish, Marian D., World Pressures on American Foreign Policy. Englewood Cliffs, N. J., 1964. 172 s.

Jennings, M. Kent, Community Influentials. The Elites of Atlanta. New York 1964.

Johnson, Lyndon B., A Time for Action. A Selection from the Speeches and Writings 1953–1964. Introduction by E. Stevenson. New York 1964. 191 s. UB[1].

Kaplan, Abraham, American Ethics and Public Policy. New York 1963. 116 s. AU.

Killian, Lewis & *Charles Grigg,* Racial Crisis in America. Leadership in Conflict. Englewood Cliffs, N. J., 1964.

Kinzer, Donald L., An Episode in Anti-Catholicism: The American Protective Association. Seattle 1964.

Lee, Robert, Religion and Leisure in America. Nashville, Tenn., 1964.

MacNeil, Neil, Forge of Democracy. The House of Representatives. New York 1964.

Murphy, Robert, Diplomat Among Warriors. London 1964.

Nossiter, Bernard D., The Mythmakers. An Essay on Power and Wealth. Boston 1964.

Owens, John R. & *P. J. Staudenraus,* The American Party System: A Book of Readings. New York 1965. 400 s.

Posner, Ernst, American State Archives. Chicago 1964. XIV + 397 s.

Pritchett, Charles Herman, American Constitutional Issues. New York 1963. 131 s.

Randel, Willian Peirce, The Ku Klux Klan. A Century of Infamy. Philadelphia 1965. XVII + 300 s.

Report of the President's Commission on the Assassination of President John F. Kennedy. Washington 1964.

Ries, John S., The Management of Defence. Organization and Control of the U. S. Armed Services. Baltimore 1964.

Roche, John P. & *Leonard W. Levy,* Parties and Pressure Groups. New York 1964. 239 s.

Sauvage, Léo, L'affaire Oswald. (Grand documents, 20). Pris 1965. 442 s.

Saveth, Edward N. (ed.), American History and the Social Sciences. New York 1964. VIII + 599 s.

Schubert, Glendon (ed.), Reapportionment. New York 1965. 288 s.

Scott, Andrew M. & *Raymond H. Dawson,* Readings in the Making of American Foreign Policy. New York 1965. VIII + 551 s.

Shapiro, M., Law and Politics in the Supreme Court: New Approaches to Political Jurisprudence. New York 1964. 364 s.

Shaw, Mark, The John F. Kennedys. New York 1964. 160 s. AmL.

Smith, Gene, When the Cheering Stopped. (The Extraordinary Story of Woodrow Wilson's Last Years in the White House, When the American People Were Without a President Able to Perform His Duties). London 1964. XIV + 307 s.

Smiht, John E., The Spirit of American Philosophy. Oxford 1963.

Sorauf, Frank J., Political Parties in the American System. Boston 1964. 194 s.

Thometz, Carol Estes, The Decision-Makers. The Power Structure of Dallas. Dallas 1963.

Wade, Richard C., Slavery in the Cities. The South 1820–1860. New York 1964. X + 340 s.

Williamson, Jeffrey G., American Growth and the Balance of Payments, 1820–1913. Chapel Hill, N. C., 1964.

Warner, Lloyd et al., The American Federal Executive. New Haven 1963.

10.2. *Latinamerika:*

Batista, Fulgencio, The Growth and Decline of the Cuban Republic. New York 1964.

Bell, Wendell & *Ivar Oxaal,* Decisions of Nationhood: Political and Social Development in the British Caribbean. (The Social Science Foundation and Department of International Relations. Monograph Series in World Affairs, No 3–4). University of Denver 1964. 99 s.

Carey, James C., Peru and the United States, 1900–1962. Notre Dame, Indiana, 1964. XIII + 243 s.

Gordon, S. et al., The Making of the West Indies. London 1964. 310 s.

Holt, Pat M., Colombia Today—and Tomorrow. London 1964. VIII + 209 s.

Horowitz, Irving Louis, Revolution in Brazil. New York 1964. 448 s.

Johnson, Haynes et al., The Bay of Pigs. The Invasion of Cuba by Brigade 2506. London 1964. 368 s.

Krauel, Wolfgang, Betrachtungen über geistige Strömmungen im modernen Brasilien. Hamburg 1962.

Lemery, Henry, Martinique, terre française. Le conflict des races et l'opinion métropolitaine. Paris 1962. 146 s.

Lieuwen, Edwin, Venezuela. London ²1965. XI + 211 s.

Maier, Joseph B. & *Richard W. Weatherhead* (eds.), Politics of Change in Latin America. New York 1964.

Needler, Martin C., Political Systems of

Latin America. Princeton, N. J., 1964. 550 s.

Poppino, Rollie E., International Communism in Latin America. A History of the Movement 1917–1963. London 1964. VIII + 247 s.

Szulc, Tad, The Winds of Revolution. Latin America Today—and Tomorrow. London 1963. VIII + 308 s.

Tannenbaum, Frank, Mexico. London 1965.

Wilgus, A. Curtis (ed.), The Caribbean: The Central American Area. Gainesville, Fl., 1961. 383 s.

DEN DANSKE ØKONOMISKE SITUATION

Ledigheden blandt de arbejdsløshedsforsikrede har frem til august været en del mindre end sidste år, men siden da har antallet af arbejdsløse i år været en smule større end i 1964. Ledighedsniveauet er fremdeles meget lavt, men der er næppe tvivl om, at den beskedne stigning, der har kunnet konstateres, er udtryk for, at stigningstakten i den økonomiske aktivitet nu er noget mindre end tidligere på året.

TABEL 1

Den gennemsnitlige ledighed efter de ugentlige opgørelser

	Arbejdsmænd		Byggefag		Andre mænd		Kvinder		I alt	
	1000 ledige	pct.	1000 ledige	pct.	1000 ledige	pct.	1000 ledige	pct.	1000 ledige	pct.
1. kvartal 1964	31.0	12.4	2.0	5.2	6.9	2.3	3.7	1.9	43.6	5.6
1. kvartal 1965	20.9	8.4	1.4	3.5	4.4	1.4	2.5	1.3	29.2	3.7
2. kvartal 1964	5.8	2.3	0.3	0.7	2.5	0.8	1.8	1.0	10.4	1.3
2. kvartal 1965	2.9	1.1	0.2	0.5	1.5	0.5	1.1	0.6	5.7	0.7
3. kvartal 1964	2.9	1.1	0.1	0.3	1.6	0.5	1.1	0.5	5.7	0.7
3. kvartal 1965	2.8	1.1	0.1	0.3	1.4	0.4	1.0	0.5	5.3	0.7

Som følge af den svagt stigende ledighed vokser også den samlede beskæftigelse langsommere end hidtil. For 1965 under ét vil tilvæksten i forhold til 1964 næppe blive mere end omkring 22.000 personer eller knapt 2,9 pct. mod ca. 3,1 pct. fra 1963 til 1964. Inden for byerhvervene vil stigningen dog blive lidt kraftigere, formentlig næsten 4 pct., svarende til ca. 29.000 personer. Af denne tilvækst skyldes omkring 80 pct. tilgangen til arbejdsstyrken, resten den reducerede ledighed.

TABEL 2

Gennemsnitlig beskæftigelse og ledighed 1. kvt. 1964–3. kvt. 1965

1000 personer	1. kvt. 1964	2. kvt. 1964	3. kvt. 1964	4. kvt. 1964	1. kvt. 1965	2. kvt. 1965	3. kvt. 1965
Antal arbejdsløshedsforsikrede	779	780	786	794	797	798	800
Antal ledige	44	10	6	15	29	6	5
Antal beskæftigede	735	770	780	779	768	792	795

Da de arbejdsløshedsforsikrede skønsmæssigt udgør omkring halvdelen af byerhvervenes samlede arbejdsstyrke, excl. selvstændige næringsdrivende

m. v., skulle tilvæksten inden for dette område blive hen ved 45.000 personer eller omtrent lige så stor som fra 1963 til 1964. Af denne tilgang skyldes ca. 20 pct. den fortsatte afvandring fra landbruget, hvis arbejdsstyrke (fast og løs medhjælp) ved februar-tællingen i år viste en nedgang på ca. 7.000 personer i forhold til sidste år, og ved juli-tællingen en nedgang på ca. 13.000 personer.

Industriens beskæftigelse synes at være steget relativt svagere end byerhvervenes samlede beskæftigelse, og stigningen har været stærkest i årets første måneder. Dette svarer til udviklingen i industriens omsætning af egne varer, der i 1. kvartal steg med ca. 18 pct. i forhold til 1964, medens stigningen for 2. kvartal kun var ca. 7. pct. Mængdeindekset for industrien, der ikke omfatter skibsværfterne, den grafiske industri samt forskellige andre, mindre industrier, steg fra 1. kvartal 1964 til 1. kvartal 1965 med ca. 15 pct., men for 2. kvartal udgjorde stigningen kun ca. 1 pct. Ved vurderingen heraf må det tages i betragtning, at den økonomiske vækst forøgedes stærkt gennem den første del af 1964, men selv med dette forbehold synes stigningstakten i industriproduktionen at være aftagende. Udviklingen var dog langt fra ens for de forskellige industrier. Således viste jern- og metalindustrien fremdeles en betydelig vækst. For 3. kvartal tyder konjunkturbarometerets oplysninger på, at afsætningsvilkårene har udviklet sig lidt mindre gunstigt end forventet, hvorfor der er sket en vis utilsigtet lageropbygning. Formentlig under indtryk heraf vurderes også udviklingen i den resterende del af 1965 med nogen forsigtighed, og dette gælder også afsætningsforholdene på hjemmemarkedet, der i årets første halvdel vurderedes – og blev – relativt gunstige. Det kan i denne forbindelse nævnes, at aktiekurserne siden maj har været faldende. En af det statistiske departement offentliggjort undersøgelse over investeringsplanerne for 1965 for virksomheder, der beskæftiger 20 arbejdere eller derover, viser, at investeringsniveauet i indeværende år kun forventes at ligge ca. 4 pct. højere end sidste år, mod en stigning fra 1963 til 1964 på ca. 18 pct. Fra 1962 til 1963 var der tale om en nedgang på ca. 10 pct., men i de to foregående år forøgedes investeringerne med 10 resp. 20 pct. For det samlede antal virksomheder, der har givet oplysning om deres investeringsplaner [1]), forventes en stigning i byggeinvesteringer m. v. på ca. 11 pct., i maskininvesteringerne på ca. 7 pct., medens der for andre investeringsformer forventes en ret betydelig nedgang sammenlignet med 1964. En kraftig investeringsstigning forventes navnlig inden for transportmiddelindustrien (36 pct.), træ- og møbelindustrien (22 pct.), papir- og grafisk industri (19 pct.) og jern- og metalindustrien (13 pct.). Inden for tekstilindustrien forventes investeringerne at falde med 22 pct. og inden for fodtøjs- og beklædningsindustrien med 38 pct.

[1]) Disse virksomheder beskæftiger tilsammen omtrent tre fjerdedele af industriens samlede arbejdsstyrke.

For byggeriets vedkommende foreligger indtil nu kun mere udførlige oplysninger for 1. halvår af 1965. I alt steg det begyndte etageareal med knapt 2 pct. i forhold til 1964, og denne stigning vedrørte alene boligbyggeriet samt opførelsen af fabrikker og værksteder.[1])

TABEL 3

Byggevirksomheden i 1. halvår. – Hele landet

1000 m²	Påbegyndelser		Fuldførelser		Igangværende ult. halvåret	
	1964	1965	1964	1965	1964	1965
Beboelsesejendomme	2290	2509	1739	1928	4127	4996
Erhvervsejendomme	1679	1565	1207	1338	2524	2691
Fabrikker m. v.	831	902	652	783	1497	1688
Avlsbygn. v. landbrug ...	359	285	149	203	289	219
Kontor- og butiksejend...	187	175	209	161	363	446
Andre erhvervsejend.	302	203	197	191	375	338
Ikke-erhvervsejendomme	357	325	190	218	1027	1183
Tilsammen	4326	4399	3136	3484	7678	8870

For andre kategorier af nybyggeri var der tale om større eller mindre nedgange – for landbrugsbyggeriet på ikke mindre end ca. 20 pct. Det samlede igangværende byggeri lå ved årets begyndelse ca. 23 pct. højere end ved begyndelsen af 1964, og trods en betydelig vækst i fuldførelserne i løbet af 1. halvår 1965, var det igangværende byggeri ved udgangen af juni måned dog ca. 15 pct. større end på samme tidspunkt sidste år. På baggrund af den fortsatte stigning i den effektive rente må den trods alt ikke helt ubetydelige stigning i det påbegyndte boligbyggeri forekomme overraskende. En opdeling af byggeriet efter finansieringsforholdene viser imidlertid en meget forskellig udvikling fra de enkelte byggekategorier. Inden for området »Byer m. v.«, der omfatter hovedstadsområdet, provinsbyerne med forstæder samt 76 landkommuner med bymæssig bebyggelse, steg antallet af påbegyndte lejligheder fra 1. halvår 1964 til 1. halvår 1965 med godt 9 pct. til ca. 18.600 lejligheder. For de sociale boligselskabers vedkommende var der imidlertid tale om en forøgelse på godt 43 pct. eller godt 1.600 lejligheder. Det private ustøttede byggeri steg derimod kun med godt 3 pct. – ca. 380 lejligheder – og denne stigning vedrørte alene parcelhusbyggeriet, idet igangsættelserne af nyt privat, ustøttet etagebyggeri faldt med ca. 24 pct. – ca. 550 lejligheder. Det kan formentlig med nogen ret hævdes, at kun denne sidste gruppe under de nuværende forhold fuldt ud vil være følsom over for en stigning i den effektive rente, idet de øvrige grupper gen-

[1]) En foreløbig opgørelse over byggevirksomheden i »Byer m. v.« viser en nedgang i det påbegyndte etageareal i 3. kvartal på ca. 16 pct. i forhold til sidste år. For fabrikker og værksteder var der tale om en stigning på ca. 15 pct., for de øvrige byggekategorier et større eller mindre fald – for boligbyggeriet under ét således på ca. 30 pct.

nem tilskud eller fradrag delvis kompenseres herfor. Med gennemførelsen af de vedtagne begrænsninger i realkreditinstitutternes långivning pr. 1. juli må man imidlertid forvente, at der også mere generelt vil blive tale om en vis nedgang i det påbegyndte byggeri.

TABEL 4

Boligbyggeriet i større byområder[1])

Antal lejligheder	Påbegyndt		Fuldført		Under opførelse ult. måneden	
	1964	1965	1964	1965	1964	1965
Januar	1120	853	1137	841	22.424	24.280
Februar	714	668	1156	964	21.980	23.981
Marts	2158	2572	1627	1840	22.491	24.656
April	1523	1540	883	1133	23.149	24.965
Maj	1181	928	730	1227	23.596	24.662
Juni	1486	3367	1799	1651	23.247	26.318
Juli	1149	862	1233	800	23.155	23.527
August	1465	936	1088	978	26.359	26.312
September	2087	1333	2353	2359	23.244	25.214

[1]) Hovedstatsområdet samt 18 provinsbyer med forstæder.

De foreliggende oplysninger om det påbegyndte boligbyggeri i de større byområder siden lånebegrænsningens ikrafttræden viser en betydelig nedgang sammenlignet med 1964. På den anden side har de registrerede påbegyndelser inden for dette område i de senere måneder vist så betydelige udsving, at en nærmere vurdering heraf næppe kan foretages.

TABEL 5

Indeks for detailomsætningen, 1961 = 100

	Nærings- og nydelsesmidler			Beklædning m. v.			Andre forbrugsvarer			I alt butikshandel		
	1964	1965	Stign. %	1964	1965	Stign. %	1964	1965	Stign. %	1964	1965	Stign. %
Løbende priser:												
Jan.-febr.	117	124	6.0	107	114	6.5	107	120	12.1	113	121	7.1
Marts-april	125	139	11.2	99	116	17.2	108	130	20.4	117	132	12.8
Maj-juni	130	144	10.8	124	135	8.9	116	132	13.8	127	140	10.2
Juli-august	134	149	11.2	116	128	10.3	127	144	13.4	129	144	11.6

Detailomsætningen har siden marts-april ligget 10–13 pct. højere end sidste år, målt i løbende priser, dog således at stigningen for såvel beklædningsvarer som for andre forbrugsvarer har været aftagende gennem året. Når hensyn tages til den indtrufne prisstigning kan det skønsmæssigt anslås, at den samlede omsætning siden de forcerede indkøb i begyndelsen af foråret i forbindelse med de indførte afgiftsforhøjelser næppe er blevet for-

øget med mere end 2–3 pct. Antallet af nyindregistrerede personbiler, der i 1. halvår lå på samme niveau som sidste år – omkring 52.500 stk. – har i 3. kvartal ligget ca. 34 pct. lavere end sidste år og godt 20 pct. lavere end i 1963. Alt i alt synes det samlede private forbrug i første halvdel af 1965 ikke at være blevet forøget med meget mere end 3–4 pct. målt i faste priser. Samtidig må pengeindkomsterne antages at være steget med omkring 15 pct. i forhold til 1964. Prisniveauet er skønsmæssigt steget med ca. 6 pct. Da den direkte beskatning næppe er forøget med meget mere end

TABEL 6

Reguleringspristallet

Januar 1963=100	Oktober 1964	Januar 1965	April 1965	Juli 1965	Oktober 1965
Fødevarer	107.5	108.8	111.3	115.3	116.5
Klæder, fodtøj, vask	102.9	103.5	105.0	104.6	106.2
Brændsel, belysning	108.3	110.9	113.0	113.2	114.0
Anskaffelse og vedligholdelse af varige forbrugsgoder	103.2	104.3	104.9	105.6	106.1
Spiritus, tobak, restaurationsbesøg	104.7	105.3	106.5	109.7	110.7
Transport	104.6	104.7	105.6	108.3	109.6
Forskellige varer og tjenester	109.4	113.0	117.8	121.9	124.4
Varer og tjenester i alt	106.3	107.7	109.9	112.5	113.9
Boligbenyttelse	104.4	109.2	109.2	109.2	109.2
Tilsammen	106.0	107.9	109.8	112.0	113.2

svarende til en formindskelse af pengeindkomsterne med måske 3 pct., skulle de disponible realindkomster være steget med hen ved 6 pct., omtrent dobbelt så meget som stigningen i forbruget. Den omstændighed, at en række forbrugsdispositioner – køb af fast ejendom, indskud i lejlighed m. v. – ikke omfattes af de foreliggende statistiske oplysninger, kan rumme en del af forklaringen. Selv med forbehold herfor, forekommer stigningen i det private forbrug meget beskeden.

Også prisniveauet synes nu at stige lidt langsommere end hidtil. Reguleringspristallet, der siden begyndelsen af året er steget med omkring 2 pct. i kvartalet, viser fra juli til oktober kun en stigning på ca. 1 pct. Af den samlede stigning fra juli til oktober på 1,2 points skyldes ca. 0,4 points prisstigninger på fødevarer – væsentligst som følge af de i september gennemførte forhøjelser af hjemmemarkedspriserne på animalske produkter – ca. 0,3 points skyldes prisopgang på forskellige varer og tjenester og ca. 0,2 points forklares ved prisstigninger på klæder, fodtøj og vask. Udviklingen i pristallet er i væsentligt omfang bestemt af priserne på fødevarer samt på »forskellige andre varer og tjenester«, der indgår i beregningen med en vægt på tilsammen ca. 47 pct. Disse to poster har hidtil vist langt den stærkeste

stigning. Fra oktober 1964 til oktober 1965 er det samlede pristal steget med 6,8 pct., men stigningen i fødevarepriserne har været ca. 8,4 pct., og for tjenesteydelserne m. v. gik priserne op med 13,7 pct. Boligudgiften, der kun reguleres med januarpristallet, steg med 4,6 pct., brændselsposten med 5,3 pct. og udgiften til spiritus, tobak m. v. med 5,7 pct. Når hensyn tages til de enkelte budgetposters vægt ved pristallets beregning, har prisstigningerne på fødevarer og tjenesteydelser betydet en stigning i det samlede pristal på 4,5 pct. eller ca. 2/3 af den samlede stigning. Boligudgiftens regulering har tilsvarende medført en forhøjelse af pristallet på 0,7 pct.

Oktober-pristallet medfører ingen dyrtidsregulering. Den næste dyrtidsportion – skønsmæssigt henved 800 mill. kr. – vil blive udløst ved et pristal på 114,5 points, eller efter en stigning på 1,25 points i forhold til det nuværende niveau. Da reguleringen af huslejeposten i januar 1965 må antages at medføre en stigning i pristallet på op mod 1 points, reduceres spillerummet til ca. 0,3 points. Betragtes alene vare- og tjenesteposterne, har stigningen fra kvartal til kvartal siden efteråret 1963 imidlertid været væsentligt større.

Engrospriserne for importerede varer steg svagt i løbet af foråret, men ligger nu på samme niveau som i årets første måneder og ca. 1 pct. højere end sidste år. Derimod viste indekset for danske varer en stigning fra 1. til 2. kvartal i år på ca. 3 pct., men siden da har niveauet været nogenlunde uændret. For 3. kvartal under ét ligger priserne på danske varer ca. 5 pct. højere end i samme periode sidste år. Stigningen har navnlig været udtalt for forbrugsvarernes vedkommende, der fra 1. til 3. kvartal i år er steget med ca. 3 pct., medens produktionsmiddelpriserne kun er steget med knapt 1 pct. Forbrugsvarepriserne ligger nu ca. 5 pct. højere end sidste år, medens der for produktionsmidlernes vedkommende kun er tale om en stigning på ca. 3 pct. Med den lidt langsommere stigningstakt i den økonomiske akti-

TABEL 7

Vareimporten januar–september

Mill. kr.	1963	1964	1965
Korn	164	322	268
Andre landbrugsråvarer	639	759	741
Industrielle råvarer	2334	2874	3392
Brændsel	1365	1450	1430
Halvfabrikata	1357	1634	1761
Maskiner	1851	2172	2413
Skibe og fly	177	314	408
Motorkøretøjer m. v.	768	1010	1061
Andre forarbejdede varer	1376	1743	2031
Nærings- og nydelsesmidler	679	830	928
I alt	10710	13108	14433

vitet er fulgt en langsommere vækst i importen. I alt udgjorde den samlede vareimport for de første tre kvartaler af 1965 ca. 14.430 mill. kr., en stigning i forhold til samme periode sidste år på ca. 1.325 mill. kr. eller ca. 10 pct., mod en stigning fra 1963 til 1964 på ca. 22 pct.

Importen af korn ligger som følge af den betydelige høst i 1964 fortsat lavt. Såvel importen af industrielle råvarer som af maskiner m. v. viser siden midten af foråret en langsommere stigningstakt, til dels som følge af den afsvækkede investeringskonjunktur. Alt i alt udgjorde vareimporten i 3. kvartal i år ca. 4.550 mill. kr. mod ca. 5.020 mill. kr. i 2. kvartal og ca. 4.865 mill. kr. i 1. kvartal.

TABEL 8

Procentvis ændring i vareimporten

Mill. kr.	2. kvartal 1963–64	3. kvartal 1963–64	4. kvartal 1963–64	1. kvartal 1964–65	2. kvartal 1964–65	3. kvartal 1964–65
Korn	68	152	−41	−42	−9	−5
Andre landbrugsråvarer	6	22	4	−1	−4	−3
Industrielle råvarer	23	18	33	29	17	9
Brændsel	5	−8	13	−7	−6	12
Halvfabrikata	22	20	25	17	2	5
Maskiner	25	16	36	15	8	10
Skibe og fly	298	18	91	123	9	23
Motorkøretøjer m. v.	32	39	38	44	−12	−13
Andre forarbejdede varer	31	27	24	28	13	11
Nærings- og nydelsesmidler	25	16	2	3	10	24
I alt	26	18	24	17	6	8

Den samlede vareeksport udgjorde i de første tre kvartaler af 1965 ca. 11.320 mill. kr., en stigning i forhold til samme periode sidste år på ca. 11 pct. Medens helhedsindtrykket af eksportudviklingen i 2. kvartal var, at de seneste års stigningstakt stort set opretholdtes, har der i 3. kvartal været tale om en væsentligt mindre vækst.

Industrieksporten, excl. nye og brugte skibe, der gennem de senere år og frem til sommeren 1965 er blevet forøget med 15–18 pct. årligt, viser for 3. kvartal kun en fremgang på 8 pct., og denne stærkt reducerede vækst gælder for langt de fleste varer. Et forhold, som tidligere har medført pludselige ændringer i eksportens stigningstakt, nemlig meget store enkeltleverancer, synes ikke at have spillet nogen rolle i den nuværende situation. Den engelske særtold har haft en vis betydning, men det er i øvrigt karakteristisk, at en reduceret vækst – eller nedgang – har præget udviklingen i industrieksporten til en lang række lande, hvorunder de fleste hovedmarkeder, bortset fra Nordamerika. Formentlig har omkostningsstigningerne her i landet spillet en vis rolle, men den forholdsvis rolige prisudvikling siden foråret tyder på, at også efterspørgselsforholdene i udlandet har haft afgørende betydning.

TABEL 9

Vareexporten januar–september

Mill. kr.	1964	1965
Landbrugsvarer	4805	5068
Fiskeprodukter	425	489
Nærings- og nydelsesmidler	264	224
Olie, oliekager m. v.	252	343
Medicinalvarer	158	171
Andre kemiske produkter	350	392
Maskiner, instrumenter	1700	1997
Møbler	180	218
Andre trævarer	152	170
Tekstil, beklædning	429	461
Transportmidler	362	540
Metalvarer	339	396
Andre varer	789	850
I alt	10205	11319

TABEL 10

Procentvis ændring i exporten af industrivarer

	2. kvartal 1963–64	3. kvartal 1963-64	4. kvartal 1963–64	1. kvartal 1964–65	2. kvartal 1964–65	3. kvartal 1964–65
Nærings- og nydelsesmidler	41	62	3	−8	−23	−13
Olie, oliekager m. v.	−5	15	20	25	55	33
Medicinalvarer	23	18	7	–	19	6
Andre kemiske produkter	26	4	13	14	8	14
Maskiner, instrumenter	7	11	22	23	23	7
Møbler	44	15	34	25	15	24
Andre trævarer	15	17	10	16	15	6
Tekstil og beklædning	33	22	19	12	3	8
Metalvarer	20	14	26	25	22	4
Transportmidler	−58	−16	188	52	117	2
Industriexport i alt, excl. nye og brugte skibe	18	17	17	16	15	8

TABEL 11

Landbrugsexporten januar–september

Mill. kr.	1964	1965
Svin, bacon, flæsk	1516	1491
Hornkvæg, okse- og kalvekød	690	712
Smør	544	563
Ost	288	283
Æg	63	59
Slagtet fjerkræ	188	149
Konserves	676	807
Korn	42	128
Andre landbrugsvarer	798	876
I alt	4805	5068

TABEL 12

Procentvis ændring i exporten af forskellige landbrugsvarer

	2. kvartal 1963–64	3. kvartal 1963–64	4. kvartal 1963–64	1. kvartal 1964–65	2. kvartal 1964–65	3. kvartal 1964–65
Svin, bacon og flæsk	19	12	−1	−8	3	1
Hornkvæg, okse- og kalvekød	−12	1	14	−3	−3	17
Smør	1	13	16	6	8	−3
Ost	2	5	7	−5	8	−8
Æg	−47	−40	−37	−21	16	−7
Slagtet fjerkræ	8	12	3	−13	−34	−14
Konserves	−5	13	24	33	7	21

Landbrugseksporten viser fortsat en ret beskeden vækst, og for en del varer har der i 3. kvartal i år været tale om et fald i forhold til 1964. Kun konserveseksporten stiger stadig stærkt.

Betalingsbalancen, der nu foreligger opgjort for 1. halvår af 1965, viser et underskud på handelsbalancen på ca. 1.750 mill. kr. – ca. 75 mill. kr. større end i 1964, men da nettoindtægterne ved fragt, turisme m. v. er steget med ca. 60 mill. kr., har underskuddet på de løbende poster under ét kun været ca. 15 mill. kr. større end i fjor. Medens den offentlige og private låntagning i udlandet sidste år var så stor, at valutabeholdningen kunne forøges trods et betydeligt underskud i den løbende samhandel med udlandet, har dette ikke været tilfældet i 1965. Som følge heraf er national-

TABEL 13

Betalingsbalancen

Mill. kr.	1963	1964		1965
	1. halvår	1. halvår	2. halvår	1. halvår
Vareimport i alt, c. i. f.	7169	8934	9192	9934
heraf udgift til søfragt på: danske skibe	60	65	75	80
udenlandske skibe	335	420	415	440
I alt udgifter til søfragt	395	485	490	520
Vareimport, f. o. b.	6774	8449	8702	9414
Vareexport, f. o. b.	6320	6768	7770	7659
Nettovareexport, f. o. b.	−454	−1681	−932	−1755
Fragtindtægter, netto	255	265	300	290
Rejseindtægter, netto	36	33	172	42
Renter, udbytter, netto	−20	−25	−40	−35
Øvrige varer og tjenester, netto	135	215	325	250
Ændring i nettostilling over for udlandet	−48	−1193	−175	−1208
heraf: Nationalbanken	465	274	877	−1093
Private banker	240	−36	−327	202
Større erhvervsvirksomheder	40	−625	−706	−244
Stat og kommune	−587	−563	108	96
Statusændring i øvrigt, samt mangler	−206	−243	−127	−169

TABEL 14

Netto-valutastillingen ult. kvartalet

Mill. kr.	2. kvt.	3. kvt.	4. kvt.	1. kvt.	2. kvt.	3. kvt.
Nationalbanken	3014	3413	3901	3375	2798	2673
Forretningsbankerne	−395	−415	−730	−518	−419	−417
I alt	2619	2998	3171	2857	2379	2526

bankens udenlandske nettogæld steget stærkt, samtidig med at der har været en mindre nedgang – ca. 240 mill. kr. – i valutareserven. Ved udgangen af 1. halvår udgjorde den for nationalbanken og forretningsbankerne under ét ca. 2380 mill. kr. Siden august har valutabeholdningen været stigende, og ved udgangen af 3. kvartal udgjorde den ca. 2.525 mill. kr. Den indtrufne forbedring forklares overvejende ved ekstraordinære kapitalbevægelser. Den fortsatte nedgang i de private bankers udenlandske nettogæld har betydet, at også deres likviditet er blevet stærkt forbedret. Hertil kommer, at medens stigningen i bankernes indlån har ligget på nogenlunde samme niveau som sidste år, har udlånene siden foråret været væsentligt lavere. For de tre første kvartaler under ét steg indlånene i 1964 med ca. 1.075 mill. kr. og i 1965 med ca. 1.185 mill. kr. Udlånene forøgedes i samme periode med ca. 1.675 mill. kr. i 1964 mod kun ca. 1.140

TABEL 15

Forretningsbankernes likviditet ultimo kvartalet

Mill. kr.	2. kvartal 1964	3. kvartal 1964	2. kvartal 1965	3. kvartal 1965
Mellemværende med nationalbanken:				
Tilgodehavende:				
Folio	216	163	204	166
Indlånsbeviser	616	715	553	776
Kreditbeviser	21	19	78	88
I alt	853	897	835	1030
Gæld:				
Belåning af veksler	184	112	120	51
Belåning af andre værdipapirer	664	305	653	389
Lån mod statsgaranti	12	12	11	12
Kontokurant	374	412	573	482
I alt	1234	841	1357	934
Nettostilling over for nationalbanken	−381	56	−522	96
Mellemværende med udlandet:				
Tilgodehavende	828	718	1080	1184
Gæld	1223	1133	1499	1331
Nettostilling over for udlandet	−395	−415	−419	−147
Tilsammen	−776	−359	−941	−59

mill. kr. i år. For april og juli kvartal alene udgjorde stigningen i bankernes udlån ca. 1.240 mill. kr. i 1964, men kun ca. 430 mill. kr. i år. Indlånene steg i samme periode med ca. 885 mill. kr. resp. ca. 1.215 mill. kr. Som følge heraf er også bankernes nettostilling overfor nationalbanken blevet forbedret.

På obligationsmarkedet har der fremdeles været en betydelig tilgang. I alt udgjorde nettoudbuddet af obligationer fra kredit- og hypotekforeninger samt realkreditinstitutter i 3. kvartal ca. 2.020 mill. kr. mod ca. 1195 mill. kr. i samme periode sidste år. I 1. og 2. kvartal i år var nettoudbuddet ca. 1260 mill. kr. resp. ca. 1.715 mill. kr. Når bortses fra marts og juni måned, hvor obligationsudbuddet var usædvanligt stort – ca. 535 mill. kr. resp. ca. 925 mill. kr. – var den månedlige tilgang i 1. halvår af størrelsesorden 350–400 mill. kr. mod 660–690 mill. kr. i 3. kvartal. Den effektive rente stiger fortsat om end i lidt langsommere tempo end hidtil.

H. K.

26. 11. 1965.

DEN INTERNATIONALE ØKONOMISKE SITUATION

Det internationale betalingssystem

Forhøjelsen af kvoterne i Valutafonden – Forlængelsen af »De Ti« – Englands træk på Valutafonden – Den internationale likviditets størrelse og sammensætning – Er den internationale likviditet tilstrækkelig? – Hvordan den internationale likviditet kan forøges.

I slutningen af september 1965 afholdtes i Washington to møder af stor betydning for det internationale finansielle samarbejde. Den internationale Valutafond (International Monetary Fund, IMF) holdt sit årsmøde med deltagere fra de mere end hundrede medlemslande, og umiddelbart forinden havde »De Ti«s ministre og centralbankchefer holdt møde for første gang i et år. Som det kunne ventes, blev der ikke på møderne fremsat nye revolutionerende ideer eller vedtaget beslutninger af større rækkevidde. Møderne har alligevel været af værdi, ikke mindst fordi de forskellige landes repræsentanter benyttede anledningen til at præcisere deres stilling til hovedemnet: Det internationale likviditetsproblem.

I det følgende gives først nogle oplysninger om forhøjelsen af kvoterne i Valutafonden, forlængelsen af »De Ti« og Englands træk på Valutafonden. På baggrund af disse praktiske oplysninger gives derefter en oversigt over diskussionen om de internationale likviditetsproblemer.

FORHØJELSEN AF KVOTERNE I VALUTAFONDEN

På Valutafondens årsmøde i Tokio i september 1964 vedtoges det at lade fondens bestyrelse overveje spørgsmålet om justering af medlemmernes kvoter. Der var dengang ikke enighed om, hvor store forhøjelserne skulle være. Navnlig Frankrig var indstillet på at nøjes med en beskeden forhøjelse. Efter nogen tids forhandling nåede man frem til et forslag om dels en generel forhøjelse på 25 pct. af alle kvoter, dels ekstra store forhøjelser for 16 lande, hvis kvoter af forskellige grunde hidtil havde været forholdsvis for små.

Dette forslag vedtoges af fondens bestyrelse den 26. februar 1965 og blev derefter sendt ud til afstemning blandt medlemslandene, idet det kun træder i kraft, hvis medlemslande med mindst 2/3 af den samlede kapital stemmer for forslaget. Det blev oprindelig fastsat, at stemmerne skulle afgives senest 25. september 1965, men da det viste sig, at denne frist for mange landes vedkommende var for kort til, at kvoteforhøjelsen kunne vedtages af parlamenter m. v., er fristen blevet forlænget med 6 måneder.

For at kvoteforhøjelsen kan blive effektiv for et medlemsland, må det indbetale 25 pct. af forhøjelsen i guld og resten i sin egen valuta. Da det vil kunne volde vanskeligheder for nogle lande at foretage yderligere guldindbetaling, fordi deres internationale reserver i forvejen er små, er der åbnet mulighed for, at denne indbetaling kan ske i rater over 5 år. Guldindbetalingerne vil antagelig skabe særlige vanskeligheder for reservevalutalandene, dvs. USA og England, fordi mange lande vil anvende en del af deres valutareserve til køb af guld i USA. Kvoteforhøjelsen vil derfor betyde, at de udenlandske $- og £-reserver vil blive formindskede, og at Englands og USA's guldbeholdning vil falde. For de fleste lande vil dette ikke medføre problemer, idet et lands ret til automatisk at trække på Valutafonden forøges i samme omfang, som dets valutatilgodehavende falder, således at landets samlede liktivitet ikke forringes. For USA's og Englands vedkommende vil en yderligere formindskelse af deres guld- og valutareserver imidlertid komme meget ubelejligt. For i nogen grad at afbøde denne virkning, er det besluttet, at Valutafonden kan anvende op til 500 mill. $ til køb af reservevalutaer mod guld og til deponering af guld i USA og England.

I slutningen af september 1965 havde 43 medlemslande med i alt 59 pct. af de samlede kvoter stemt for forslaget. Efter at den franske nationalforsamling i oktober 1965 har godkendt den franske kvoteforhøjelse, er det givet, at forslaget bliver vedtaget. Hvis samtlige lande vedtager forhøjelsen, vil de samlede kvoter vokse fra knap 16 milliarder $ til over 21 milliarder $.

FORLÆNGELSE AF »DE TI«

Aftalen om »De Ti« (General Agreement to Borrow, GAB) trådte i kraft den 24. oktober 1962. Aftalen går som bekendt ud på, at ti store industrilande (USA, England, Fællesmarkedslandene, Canada, Japan og Sverige) har erklæret sig villige til at stille beløb på op til i alt 6 milliarder $ til rålighed for Valutafonden, hvis denne har brug for at få sine beholdninger af de vigtigste valutaer forøget i forbindelse med træk på fonden. Schweiz, som ikke er medlem af Valutafonden, er senere blevet associeret »De Ti«.

Aftalen blev afsluttet for en periode af 4 år, dvs., at den ville udløbe i

efteråret 1966. På mødet i september 1965 vedtog »De Ti« imidlertid at forlænge aftalen i yderligere 4 år, dvs. til oktober 1970. Da de internationale likviditetsproblemer for tiden er helt uafklarede, foretoges der ingen ændringer i aftalen, men det fastsattes, at der inden udgangen af 1968 skal gennemføres en undersøgelse af, om der til den tid er behov for ændringer. En ansøgning fra Østrig om optagelse i »De Ti« blev afvist, fordi man ikke i øjeblikket ønskede at udvide medlemskredsen.

ENGLANDS TRÆK PÅ VALUTAFONDEN

Valutafonden har haft en meget aktiv periode siden årsmødet i september 1964. De mest betydningsfulde transaktioner har været kreditterne til England. Allerede i august 1964 havde England fået forlænget det beredskabsarrangement (stand-by arrangement), hvorefter det uden yderligere varsel kunne trække 1 milliard $ på fonden. Den svigtende tillid til den nye engelske regering medførte i løbet af efteråret en stærk kapitaludstrømning og en forskydning i de kommercielle kreditter i ugunstig retning. Det blev derfor ret hurtigt nødvendigt for England at udnytte kortfristede kreditter på 1 milliard $ hos en række centralbanker. Da der ikke var udsigt til, at kapitalstrømmen ville vende igen, trak England i december 1964 1 milliard $ på Valutafonden og anvendte beløbet til at tilbagebetale de korte kreditter. Træk på Valutafonden skal tilbagebetales i løbet af 3–5 år.

Selv om Valutafonden ville have været i stand til at finansiere dette træk med de valutabeholdninger, som den rådede over, fandt fondens ledelse dog, at det ville bringe beholdningen af de vigtigste valutaer for langt ned. Efter forhandling med »De Ti« indvilgede 8 af deltagerne (alle bortset fra England og USA) i at stille i alt 405 mill. $ til rådighed for fonden. Desuden skaffede fonden sig valuta ved salg af guld for 250 mill. $, således at kun 345 mill. $ måtte tages fra fondens valutabeholdning. Det var første gang, at »De Ti« bidrog til finansiering af et træk på fonden. Schweiz, som er associeret »De Ti«, ydede i forbindelse med trækket på fonden England en bilateral kredit på 80 mill. $.

Allerede inden dette træk på Valutafonden var gennemført, havde England i november 1964 været nødt til igen at skaffe sig mulighed for at optage korte kreditter hos udenlandske centralbanker til dækning af betalingsunderskuddet over for udlandet. I de følgende måneder blev disse kreditter udnyttet i vid udstrækning. Da kreditterne var kortfristede, måtte England hen på foråret 1965 igen søge fondens bistand for at få dem konsolideret. I maj 1965 trak England derfor yderligere 1.400 mill. $ og havde dermed praktisk taget helt udnyttet sin kreditmulighed i fonden. Størstedelen af trækket anvendtes til tilbagebetaling af de kortfristede kreditter.

For at skaffe fonden valuta til dette træk stillede »De Ti« 525 mill. $

til rådighed. Fonden solgte samtidig guld for 400 mill. $, således at kun 475 mill. $ måtte tages fra fondens egen valutabeholdning. I forbindelse med trækket ydede Schweiz England en kredit på 40 mill. $.

Det er bemærkelsesværdigt, at fonden i de senere år er kommet ind på at anvende flere og flere forskellige valutaer til finansiering af sin kreditgivning. I forbindelse med de engelske træk anvendte fonden således bl. a. australske £, japanske yen og spanske pesetas foruden de normalt anvendte valutaer. I forbindelse med det andet engelske træk anvendte fonden også d. kr. for 30 mill. $. Det er første gang, d. kr. er blevet benyttet i større omfang. (I forbindelse med et islansk træk på fonden i 1960 anvendte fonden d. kr. for 0,8 mill. $).

DEN INTERNATIONALE LIKVIDITETS STØRRELSE OG SAMMENSÆTNING

Som allerede nævnt var det de internationale likviditetsproblemer, som var hovedemnet på Valutafondens og »De Ti«s møder. Udgangspunktet for diskussionen var spørgsmålet om, hvorvidt den internationale likviditet har den rigtige størrelse og sammensætning i dag.

Ved international likviditet forstår man i almindelighed de ressourcer, som et land råder over til dækning af underskud på betalingsbalancen og til forsvar af valutakursen. Det vil i praksis sige, at den samlede internationale likviditet er summen af samtlige landes officielle beholdninger af guld og konvertibel valuta med tillæg af de kreditmuligheder, som står til rådighed uden betingelser.

Ændringerne i *de officielle guldreserver* er afhængige af en række faktorer, som ikke har forbindelse med behovet for internationale likviditet, jfr. tabel 1. Udbuddet består især af nyproduceret guld. Dette udbud stiger kun ret langsomt. Desuden sælger Sovjetunionen fra tid til anden guld, men disse salg er stærkt svingende fra år til år.

TABEL 1

Guldreserver 1962–64

Mill. $	1962	1963	1964
Produktion	1300	1354	1400
Sovjetunionens salg	215	550	330
	1515	1904	1730
Industrielt forbrug og privat formueanbringelse	−1185	−1064	−1005
Forøgelse af verdens monetære guldbeholdning	330	840	725
Heraf forøgelse af internationale organisationers guldbeholdning	−50	−120	90
Forøgelse af alle landes monetære guldbeholdning	380	960	635

Kilde: IMF Annual Report 1965, s. 99.

Guldhandelen er i dag således organiseret, at al efterspørgsel fra virksomheder til industrielt brug og fra private til formueanbringelse frit kan dækkes ved køb på guldmarkedet i London. Det er derfor kun, hvad der måtte blive til overs, som indgår i verdens monetære guldbeholdninger. Da den private efterspørgsel i de senere år har været forholdsvis stor, ikke mindst fordi mange private verden over under indtryk af de urolige valutaforhold har anlagt en del af deres formue i guld, vokser de officielle guldreserver kun langsomt. I de sidste 5 år har stigningen kun andraget gennemsnitligt 5–600 mill. $ om året. Da de samlede monetære guldbeholdninger nu har en værdi af ca. 43 milliarder $, vil det sige, at tilvæksten kun andrager 1–2 pct om året. Til sammenligning kan nævnes, at den samlede verdenshandel i de senere år er vokset med 8–9 pct. om året.

Der er stor forskel på, hvor stor en del af de samlede internationale reserver et land holder i guld. Nogle lande holder traditionelt næsten alle reserver i guld og indskrænker deres valutabeholdning til små arbejdsbeholdninger. De vigtigste lande i denne gruppe er USA, England, Schweiz og Holland. Modsat findes der en gruppe lande, som har ret små guldbeholdninger, bl. a. de nordiske lande, Canada og Japan. Lande som Frankrig, Tyskland og Italien indtager en mellemstilling med guldandele på 50–80 pct. af de samlede reserver. Mange lande har i de sidste år søgt at forøge guldandelen af deres reserver. Det gælder navnlig Frankrig, som ved regelmæssige guldkøb i USA har forøget guldandelen af sine stadig voksende reserver til 79 pct.

De officielle beholdninger af konvertibel valuta andrager i dag knap 11 milliarder $. Der er først og fremmest tale om reserver, som holdes i dollars. Sterling anvendes også som reservevaluta, men næsten kun af lande, som tilhører sterlingområdet. Franske francs anvendes af landene i franczonen. Officielle reserver i andre valutaer er fuldstændig betydningsløse. De officielle valutareserver har i årene efter krigen været hastigt voksende, navnlig fordi USA i efterkrigsperioden hele tiden har haft et meget stort underskud på sin betalingsbalance. Dette undskud er i nogen grad blevet dækket ved guldsalg, hvad der blot har medført en overflytning af likviditet fra USA til andre lande. Størstedelen af underskuddet er dog blevet finansieret ved, at USA har forøget sin kortfristede gæld til udlandet, eller sagt på en anden måde, ved at udlandet har forøget sine kortfristede dollartilgodehavender. Dette har betydet en tilsvarende forøgelse af den internationale likviditet. Denne opgøres nemlig altid brutto, og forøgelsen af USA's kortfristede gæld til udlandet fratrækkes derfor ikke ved opgørelsen af USA's internationale likviditet.

Der er imidlertid grænser for, hvor meget den internationale likviditet kan forøges ved stigning i tilgodehavender i reservevalutaer. Omverdenens

tilgodehavender kan nemlig kun forøges, dersom reservevalutalandet har underskud på sin betalingsbalance, men et betydeligt underskud på betalingsbalancen gennem længere tid vil undergrave tilliden til reservevalutaen, således at andre lande ikke længere vil ønske at holde reserver i den.

Allerede omkring 1960 havde USA haft underskud på betalingsbalancen så længe og med så store beløb, at tilliden til dollaren var ved at blive undergravet. De amerikanske myndigheder har derfor siden søgt at fjerne underskuddet. Selv om det er lykkedes at bringe underskuddet noget ned – i 2. kvartal 1965 var der endda et lille overskud, der dog skyldtes specielle forhold – synes der ikke at være udsigt til ligevægt på betalingsbalancen i den nærmeste fremtid. Det er imidlertid givet, at USA er fast besluttet på at eliminere betalingsbalanceunderskuddet snarest muligt. Præsident Johnson erklærede således i begyndelsen af oktober 1965, at hvis de foranstaltninger, som regeringen allerede havde truffet, skulle vise sig ikke at være tilstrækkelige, ville regeringen ikke tøve med at tage alle nødvendige forholdsregler. Når USA's betalingsbalanceunderskud forsvinder, vil den vigtigste kilde til forøgelse af den internationale likviditet være udtørret.

Beholdningerne af konvertibel valuta formindskes i det omfang, udenlandske dollartilgodehavender omveksles til guld. Når f. eks. Frankrig anvender en del af sine dollartilgodehavender i USA til køb af guld, medfører det en nedgang i USA's internationale likviditet, fordi guldbeholdningen falder. Frankrigs internationale likviditet er derimod uændret, fordi det blot har ombyttet en valutabeholdning med en guldbeholdning.

For at mindske udenlandske centralbankers behov for at omveksle dollartilgodehavender til guld, har USA i de senere år solgt korte statsobligationer til en række centralbanker. Disse såkaldte Roosa-bonds (opkaldt efter den tidligere amerikanske vicefinansminister R. Roosa) lyder normalt i køberlandets valuta og er således sikret mod ændring af dollarkursen. Selv om obligationerne formelt har en løbetid på 1–2 år, må de alligevel anses for fuldt likvide, fordi USA har givet tilsagn om at ville indfri dem før forfald, hvis der bliver behov for det. Ved udgangen af 1964 udestod der i alt godt 1.200 mill. $ af disse obligationer.

Ud over de reserver, som landene selv ejer, disponerer de også over *kreditmuligheder* af forskellig art. For at en kreditmulighed kan medregnes i et lands internationale likviditet, må der være adgang til at udnytte den uden betingelser.

Den vigtigste kilde til ubetingede kreditter er i dag Valutafonden. Efter den gældende praksis har et land adgang til uden større formaliteter at trække sin guldtranche, dvs. det beløb på 25 pct. af kvoten, som er indbetalt i guld med tillæg af de beløb, som fonden siden har anvendt i forbindelse med andre landes træk. Anmodning om træk skal forelægges fondens bestyrelse, men for sådanne træk er forelæggelsen en ren formalitet.

Lande, som har stillet midler til fondens rådighed gennem »De Ti«, har ligeledes adgang til at trække disse beløb, hvis de får behov for det.

Disse bestemmelser er ensbetydende med, at de guld- og valutabeløb, som et land indskyder i Valutafonden, reelt er anfordringstilgodehavender og derfor kan medregnes ved opgørelsen af landets internationale likviditet, samtidig med at de danner basis for udlån til andre medlemslande. En kvoteforhøjelse i valutafonden medfører dog ikke direkte nogen forøgelse af den internationale likviditet, fordi forøgelsen af guldtrancherne modsvares af nedgang i det enkelte lands guld- eller valutabeholdning. Men naturligvis forøges muligheden for at opnå betingede kreditter.

Foruden den multilaterale kreditmulighed i Valutafonden findes der et system af bilaterale aftaler om gensidige kreditter. Det drejer sig om de såkaldte swap-aftaler, som er afsluttet mellem på den ene side den amerikanske centralbankmyndighed og på den anden side 11 udenlandske centralbanker og Den internationale Betalingsbank i Basel (Bank for International Settlements – BIS). Aftalerne, som har en løbetid på 3–12 måneder, men som regelmæssigt fornys, beløb sig den 1. september 1965 til i alt 2.800 mill. $. Denne kreditmulighed kan også udnyttes uden betingelser, men det forudsættes, at kreditterne betales tilbage igen ret hurtigt, i almindelighed inden for en periode på 6–9 måneder. Som følge heraf medregnes de i almindelighed ikke i opgørelser over de officielle reserver.

TABEL 2

Officielle reserver i alle lande, bortset fra Sovjetunionen-Kina-området

Mld. $	Ult. 1961	Ult. 1962	Ult. 1963	Ult. 1964	Medio 1965
Landefordeling:					
U. S. A.	18.75	17.22	16.84	16.67	15.76
England	3.32	3.31	3.15	2.32	2.79
Andre industrial. lande	26.97	28.40	30.56	33.38	33.26
I alt industrialiserede lande	49.04	48.93	50.55	52.37	51.81
Andre udviklede lande	4.67	5.35	6.18	6.72	6.07
Øvrige lande	8.96	8.81	9.78	9.90	10.48
I alt	62.67	63.09	66.51	68.99	68.36
Sammensætningen:					
Guld	38.89	39.27	40.23	40.86	41.36
IMF-guldtranche	4.16	3.80	3.94	3.75	4.35
GAB-lån	–	–	–	0.41	0.93
Fordringer på USA	11.98	12.55	13.94	14.94	21.73
Fordringer på England	7.10	6.21	6.53	7.05	
Andet, herunder fejl og udeladelser	0.54	1.26	1.87	1.98	
I alt fordringer på lande	19.62	20.02	22.34	23.97	21.73

Kilde: IMF Annual Report 1965, s. 68, og IFS, Oct. 1965.

Udviklingen i de forskellige former for internationale reserver fremgår af tabel 2. Det er navnlig bemærkelsesværdigt, at de samlede internationale reserver er faldet med mere end 600 mill. $ i 1. halvår 1965, medens de ellers i mange år har været støt stigende. Faldet hænger først og fremmest sammen med, at Frankrig i denne periode har forøget sin guldbeholdning med over 700 mill. $, hovedsagelig ved køb i USA mod betaling af dollars. Dette har medført en nedgang i USA's guldreserver, uden at Frankrigs samlede internationale reserver er blevet forøget.

I 1. halvår 1965 er den internationale likviditet faldet, og hvad den nærmeste fremtid angår, må det ventes, at guldreserverne i bedste fald vil vokse ganske langsomt, og at reserverne i valuta næppe vil vokse væsentligt, men at der snarere er mulighed for yderligere fald. Dette er ensbetydende med en afgørende ændring i udviklingen i den internationale likviditet. Til og med 1964 har likviditeten været voksende år for år, selv om det ikke har været som følge af nogen bevidst politik, men blot fordi guldproduktionens størrelse, USA's betalingsbalanceunderskud m. v. har medført det.

Det er på denne baggrund ikke mærkeligt, at diskussionen om det internationale valutasystem i den sidste tid er blevet mere intensiv. Det afgørende spørgsmål er, om det eksisterende guld-valuta-system kan forventes at være i stand til at sørge for, at den internationale likviditet i fremtiden altid vil have en passende størrelse – og hvis man ikke mener, at det vil være tilfældet, hvad man da kan gøre for at forbedre systemet.

Diskussionen om disse problemer har allerede stået på i mange år. I den første tid var det hovedsagelig nationaløkonomer, som diskuterede, men i de senere år har myndighederne i de vigtigste lande også taget problemerne alvorligt. I 1963 var man kommet så vidt, at Valutafonden og »De Ti« besluttede at lade udarbejde rapporter om problemet. Disse rapporter, som forelå på Valutafondens årsmøde i september 1964, konkluderede, at der ikke var nogen mangel på international likviditet i øjeblikket, men at faren for, at der senere kunne opstå mangel, ikke kunne afvises. Det besluttedes herefter at foretage en undersøgelse af de tekniske muligheder for at gennemføre en bevidst forøgelse af den internationale likviditet. Resultatet af denne undersøgelse er offentliggjort i Ossola-rapporten, jvf. nedenfor.

På Valutafondens årsmøde i år meddeltes det, at »De Ti«s ministre og centralbankchefer havde besluttet at lade deres stedfortrædere foretage en ny undersøgelse af problemerne for at finde ud af, på hvilken basis der kan opnås enighed om nødvendige reformer af det internationale betalingssystem. Stedfortræderne skal rapportere til ministrene og centralbankcheferne i foråret 1966.

Til trods for de mange undersøgelser og de lange diskussioner kan man desværre langtfra sige, at man er ved at nå til enighed om en løsning. Uenigheden om mange detailproblemer synes at bunde i forskellig grund-

indstilling. Uden at der er tale om faste grupper, kan man vel sige, at nogle lande, navnlig USA og England, men også f. eks. Canada, Japan og de nordiske lande først og fremmest ønsker at sikre den økonomiske vækst, medens andre lande, især de kontinentaleuropæiske lande (Fællesmarkedslandene og Schweiz) lægger hovedvægten på økonomisk stabilitet.

ER DEN INTERNATIONALE LIKVIDITET TILSTRÆKKELIG?

Til trods for USA's og Englands problemer med guld- og valutareserverne er der nogenlunde enighed om, at der ikke kan siges at være mangel på international likviditet i dag. Nogle lande – især USA og England – mener imidlertid, at en sådan mangel hurtigt kan opstå bl. a. i forbindelse med, at USA's betalingsbalanceunderskud bliver bragt ud af verden. Disse lande anser det derfor for vigtigt hurtigst muligt at finde frem til en ændring af det internationale betalingssystem, som vil gøre det muligt at forøge den internationale likviditet i det omfang, der bliver behov for det. En sådan ændring bør efter disse landes opfattelse aftales inden længe, medens forholdene er rolige, eller som den amerikanske finansminister Fowler har udtrykt det. Man bør reparere taget, medens solen skinner.

Andre lande, især de kontinentaleuropæiske, finder det mindre presserende at få mulighed for at skabe ny international likviditet. De erkender, at der er udsigt til, at den samlede internationale likviditet vil stagnere eller måske falde en smule, men det foruroliger dem ikke, fordi de mener, at den internationale likviditet i dag er for stor. Efter disse landes opfattelser er det mest akutte problem ikke at skabe yderligere likviditet, men at hindre, at det nuværende betalingssystem bryder sammen som følge af kapitalflugt fra et reservevalutaland.

Det diskuteres ofte, hvor stor den internationale likviditet bør være. Man har tidligere ofte søgt at give udtryk for tilstrækkeligheden af et lands reserver ved at sige, at de svarer til så og så lang tids import. Det er naturligvis en ret meningsløs målestok. Reserverne vil aldrig blive anvendt til betaling af hele importen i en periode, fordi der jo altid vil findes valutaindtægter også. Det er heller ikke rigtigt at sige, at et land behøver reserver af en vis størrelse for at kunne finansiere sin udenrigshandel, for denne finansiering sker gennem det private banksystem uden anvendelse af officielle reserver. Erfaringen viser da også, at det er meget forskelligt fra land til land, hvor store reserverne skal være i forhold til udenrigshandelen, for at der ikke skal opstå vanskeligheder. Det er også illustrerende, at mange lande før den første verdenskrig klarede sig udmærket med forholdsvis meget små reserver. I 1913 androg Tysklands guldreserver mindre end 10 pct. af årets import, og det tilsvarende tal for England og Holland var henholdsvis ca. 6 pct. og 4 pct.! Ved udgangen af 1964 var de tilsvarende tal ca.

54 pct., 15 pct. og 33 pct., og da blev de engelske reserver anset for at være katastrofalt lave.

De officielle internationale reserver skal kun anvendes til dækning af underskud på et lands betalingsbalance. Behovet for reserver afhænger derfor af, hvor store underskud på betalingsbalancen man kan vente, og hvor hurtigt ligevægten kan genoprettes.

Der har derfor i den sidste tid været stor interesse i alle de betydende lande for studiet af »tilpasningsprocessen« (the adjustment process), dvs. den måde, et land tilpasser sig ændringer i sin betalingsbalance, uden at den indenlandske økonomi forstyrres. Det er klart, at behovet for forøgelsen af den internationale likviditet formindskes i det omfang, det virkelig skulle lykkes at finde frem til mere effektive – men dog politisk gennemførlige – tilpasningsmetoder.

Der er næppe uenighed om, at et lands internationale reserver skal være store nok til at finansiere et underskud på betalingsbalancen længe nok til, at landets myndigheder kan få ligevægten genoprettet. Der er derimod dybtgående uenighed om, hvad det vil sige i praksis.

USA – og en række andre lande – er af den opfattelse, at et land ikke som følge af betalingsbalancevanskeligheder bør tvinges til at føre en så stram økonomisk politik, at det i væsentlig grad vil hæmme den økonomiske vækst i landet. Det vil derfor ofte kunne tage forholdsvis lang tid at genoprette ligevægten på betalingsbalancen, og disse lande mener derfor, at den internationale likviditet bør være forholdsvis rigelig. De fremhæver også, at den stigende verdenshandel og den stigende udveksling af tjenesteydelser i forbindelse med liberaliseringen af kapitalbetalingerne må antages at have medført øget risiko for store udsving på betalingsbalancen. Da den frie bevægelighed af varer, tjenesteydelser og kapital mellem landene er en forudsætning for at få den bedst mulige internationale arbejdsdeling, må man affinde sig med risikoen for betalingsbalanceudsvingene og i stedet imødegå virkningerne ved at sørge for, at den internationale likviditet er tilstrækkelig stor.

Disse synspunkter deles ikke af de kontinentaleuropæiske lande, som mener, at underskudslandene lægger overdreven vægt på, at deres økonomiske politik ikke hæmmer produktion og beskæftigelse, samtidig med at de ikke tager tilstrækkeligt hensyn til faren for prisstigninger. Efter de kontinentaleuropæiske landes opfattelse er det første fornødne at føre en økonomisk politik, som stabiliserer priserne. For at en sådan politik kan lykkes, må den følges i alle vigtige lande. Mange af de kontinentaleuropæiske lande har derfor beklaget sig over, at underskudslandene – hovedsagelig USA og England – har »eksporteret inflation« til dem. Med den store udenrigshandel, som foregår i dag, sker eksport af inflation på den måde, at et eller flere lande med høje prisstigninger efterspørger andre landes varer og presser

disses pris op. Desuden vil efterspørgslen fra prisstigningslandene medføre højere priser på internationale råvarer m. v. Man kan undre sig over, at også USA beskyldes for at eksportere inflation til Vesteuropa, i betragtning af, at priserne i USA i de senere år har været mere stabile end i noget andet land. Det skyldes imidlertid, at argumentet om eksport af inflation også har en monetær side. Selve det forhold, at et land har underskud på sin betalingsbalance, vil – uanset om underskuddet skyldes inflation eller andre forhold – være ensbetydende med, at andre lande vil have overskud på deres betalingsbalance. Men et overskud på betalingsbalancen vil medføre en forøgelse af den indenlandske likviditet, og dette vil igen medføre prisstigningstendenser. I teorien kunne overskudslandet neutralisere forøgelsen af den indenlandske likviditet, f. eks. ved overskud på statsfinanserne, men i praksis har det vist sig, at det af politiske grunde ikke kan lade sig gøre.

Overskudslandene har derfor argumenteret energisk for, at et land, som har underskud på sin betalingsbalance, har pligt til hurtigst muligt at få bragt betalingsbalancen i ligevægt igen. Ud fra denne opfattelse mener de, at den internationale likviditet bør holdes forholdsvis lavt, eftersom man ikke kan vente, at underskudslandene vil foretage de nødvendige penge- og finanspolitiske indgreb for at få ligevægten genoprettet, så længe et yderligere underskud kan finansieres.

Denne indstilling hos de kontinentaleuropæiske lande har flere gange givet sig praktiske udslag. I den sidste tid har den blandt andet medført, at disse lande var interesseret i en forholdsvis lille forøgelse af kvoterne i Valutafonden, og at de knyttede deres principielle godkendelse af kvoteforhøjelsen sammen med ønsket om indførelse af den såkaldte »gensidige overvågen« (multilateral surveillance) af finansieringen af underskud og overskud på betalingsbalancen. Denne »overvågen« foregår i en arbejdsgruppe (Working Party No. 3) under OECD, hvor repræsentanter for medlemslandene gennemgår det enkelte lands økonomiske politik, navnlig med henblik på virkningen på andre lande af overskud eller underskud på dets betalingsbalance. Formålet med denne »overvågen« skulle vel navnlig være ved moralsk pres at sikre, at et land ikke udnyttede de internationale kreditmuligheder til at føre en ufornuftig betalingsbalancepolitik.

Underskudslandene har på sin side hævdet, at det ikke kun kan være dem, som skal indrette deres interne politik på at bringe betalingsbalancen i ligevægt. Det må lige så vel kunne kræves af overskudslandene, at de aktivt bestræber sig på at begrænse deres betalingsbalanceoverskud.

HVORDAN DEN INTERNATIONALE LIKVIDITET KAN FORØGES

Som nævnt ovenfor har de vigtigste lande meget forskellige meninger om risikoen for, at der senere kan opstå mangel på international likviditet. Alli-

gevel nåede man allerede sidste år til enighed om, at det ikke var for tidligt at undersøge, hvordan en eventuel likviditetsforøgelse rent teknisk kunne foretages. Denne undersøgelse gennemførtes af et særligt udvalg, nedsat af »De Ti«. Dette udvalg, som er blevet kaldt Ossola-gruppen efter den italienske formand R. Ossola, afgav i sommeren 1965 den såkaldte Ossola-rapport. (Rapportens officielle betegnelse er »Report of the Study Group on the Creation of Reserve Assets«). Rapporten beskriver de forskellige eksisterende muligheder for at skabe internationale reserver. Uden at nævne navne gennemgås de mange forslag, som i tidens løb er blevet fremsat af Triffin, Stamp, Bernstein, Maudling m. fl. Da gruppens medlemmer ikke kunne nå til enighed om en vurdering af de forskellige muligheder, indskrænker rapporten sig til at opregne fordele og ulemper for hvert enkelt forslag.

Ossola-rapporten behandler de forskellige muligheder for forøgelse af den internationale likviditet under to hovedgrupper: Forøgelse af kreditmulighederne i Valutafonden og skabelse af kollektive reserveenheder.

Forøgelsen af kreditmulighederne i Valutafonden kan gennemføres på mange måder. Som allerede nævnt vil en almindelig kvoteforhøjelse ikke direkte medføre nogen forøgelse af den internationale likviditet, idet stigningen i de automatiske trækningsrettigheder modsvares af medlemslandenes guldindbetaling til fonden. (Men naturligvis forøges de betingede kreditmuligheder samtidig).

Man kan gennemføre en forøgelse af de ubetingede kreditmuligheder på to måder. Man kan f. eks. udvide den automatiske trækningsret til også at omfatte f. eks. første kredittranche. Det vil være ensbetydende med en forøgelse af medlemslandenes internationale likviditet med 25 pct. af deres kvote i Valutafonden. En udvidelse af de ubetingede kreditmuligheder kan også ske ved, at man i forbindelse med en kvoteforhøjelse bestemmer, at forhøjelsen af guldtranchen ikke som normalt skal dækkes ved guldindbetalinger, men ved afgivelse af guldforskrivninger. Man vil herved opnå, at medlemslandenes egne reserver ikke påvirkes, dvs. at den internationale likviditet forøges med et beløb svarende til forhøjelsen af guldtrancherne.

Den anden hovedmulighed for forøgelse af den internationale likviditet består i skabelsen af nye kollektive reserveenheder (Collective Reserve Units, ofte kaldet CRU).

Ideen blev oprindelig lanceret af den amerikanske økonom Bernstein og er senere blevet taget op af Frankrig. Princippet i ideen er, at en gruppe lande indgår en aftale, hvorefter hvert land deponerer et beløb i guld hos en agent, f. eks. Den internationale Betalingsbank i Basel. Agenten deponerer derefter tilsvarende guldbeløb hos deltagerne. De kollektive reserveenheder er da de guldbeløb, som er deponeret hos agenten. Systemet medfører en forøgelse af den internationale likviditet, fordi deltagerlandene i deres re-

server medregner såvel de kollektive reserveenheder som de guldbeløb, som agenten har deponeret hos dem. Skabelsen af kollektive reserveenheder kan også ske på omtrent samme måde ved at medlemslandene i stedet for guld deponerer deres egen valuta hos agenten.

Den franske udgave af planen forudsætter, at de nye reserveenheder fordeles på deltagerne i forhold til deres guldreserver. Reserveenhederne skal ikke anvendes til løbende betalinger, men kun benyttes ved periodiske reguleringer, hvor reserveenheder omflyttes, således at alle lande igen har samme forhold mellem guld- og reserveenheder. Skabelsen af reserveenhederne forudsættes at ske ved, at deltagerlandene f. eks. en gang om året mødes og vedtager at forøge eller formindske mængden af reserveenheder.

Ossola-rapporten indeholder også en gennemgang af en række forslag, som ikke direkte har til formål at forøge den internationale likviditet. Ideen med disse forslag er, at et land skal kunne omlægge sine tilgodehavender i en reservevaluta til guldsikrede tilgodehavender, uden at det vil påvirke reservevalutalandets likviditet. Man kan på den måde forhindre, at mistillid til en reservevaluta medfører en bølge af guldkøb og dermed et alvorligt fald i den internationale likviditet.

For alle planernes vedkommende gælder det, at de kan varieres på utallige måder, som det vil føre for vidt at komme ind på her.

Med Ossola-rapporten har man fået gennemført en grundlæggende undersøgelse af de mange forskellige muligheder, som foreligger. Det må dog bemærkes, at rapporten bevidst undlader at behandle muligheden for at forøge den internationale likviditet ved en forhøjelse af guldprisen. Der bliver fra tid til anden fremsat forslag om en sådan forhøjelse, men de ti landes myndigheder var, før undersøgelsen blev påbegyndt, enige om, at en guldprisforhøjelse måtte udelukkes på forhånd, bl. a. fordi den ville betyde en alt for voldsom likviditetsforhøjelse og skabe international uro. Desuden ville den virke meget uretfærdigt, idet fordelen alene ville falde på de lande, som i forvejen havde de største reserver.

Der er endnu langt til en afgørelse af, hvilken af de nævnte planer, som vil blive anvendt, når eller hvis der kan skabes enighed om en bevidst forøgelse af den internationale likviditet. De fleste lande har endnu ikke bundet sig til nogen bestemt plan. Kun Frankrig går officielt ind for et bestemt forslag, nemlig CRU-planen. Det synes i øvrigt også, som om flere andre lande er interesseret i dette forslag, dersom det kan udformes på tilfredsstillende måde.

De tekniske spørgsmål står således endnu åbne og har derfor ikke kunnet give anledning til voldsom uenighed. Derimod har drøftelserne på Valutafondens årsmøde tydeligt vist, at der er meget stor uenighed om de principper, som en kommende ordning skal bygge på.

Der er således stor forskel på de forskellige landes opfattelse af guldets

stilling. Frankrig mener, at de nye reserveenheder bør fordeles til deltagerlandene i forhold til deres guldbeholdninger, men på dette punkt er de kontinentaleuropæiske lande ikke enige. Italiens repræsentant på årsmødet erklærede således direkte, at Italien ikke kunne acceptere dette princip, fordi man fandt det uretfærdigt. USA er modstander af at knytte reserveenheder så nært til guld, fordi det vil forøge tilbøjeligheden til at omlægge officielle dollartilgodehavender til guld. Konsekvensen heraf vil blive et kraftigt fald i den internationale likviditet og en svækkelse af dollarens stilling som reservevaluta. Det er ikke blot USA selv, der anser det for vigtigt at opretholde dollarens position. Således har f. eks. den tyske centralbankpræsident Blessing erklæret, at der ikke under nogen omstændigheder måtte gennemføres ændringer i betalingssystemet, som kunne svække dollarens stilling. Denne opfattelse deles sikkert af de fleste lande, og det menes, at selv Frankrig, som tidligere skal have været indstillet på helt at erstatte reservevalutaerne med de nye kollektive reserveenheder, nu er enig i, at disse kun skal anvendes til supplering af reservevalutaerne.

USA har sikkert mere sympati for et forslag, som for nylig blev fremsat af den tidligere amerikanske vice-finansminister Roosa, hvorefter fordelingen af reserveenheder skulle ske i forhold til, hvor meget det enkelte lands valuta blev anvendt internationalt – hvad der naturligvis ville give USA en meget gunstig stilling. Som følge af modstanden mod reserveenhedernes direkte tilknytning til guld, har den franske finansminister erklæret, at fordelingen af reserveenheder ikke nødvendigvis skulle ske udelukkende i forhold til landenes guldbeholdninger. Man kunne f. eks. også tage hensyn til, hvor stor en andel af nationalproduktet landene anvendte til støtte til de underudviklede lande (Frankrigs støtte til u-landene er som bekendt meget stor i forhold til nationalproduktet).

Der er også stor uenighed om, hvor mange lande der skal have adgang til at deltage i en eventuel nyordning. Frankrig, Tyskland m. fl. mener, at deltagerkredsen bør begrænses til nogle få højt industrialiserede lande – i hvert fald ikke flere end de nuværende deltagere i »De Ti«. På den anden side mener USA, at deltagerkredsen bør være noget videre, uden dog at omfatte alle Valutafondens medlemmer. USA er i øvrigt også af den opfattelse, at den endelige afgørelse af, hvordan det internationale likviditetsproblem skal løses, ikke bør tages før alle lande har haft lejlighed til at give udtryk for deres synspunkter. USA's finansminister Fowler foreslog derfor i sommeren 1965, at der skulle indkaldes til en Verdensvalutakonference, så snart det var muligt. Dette forslag faldt ikke i god jord hos de kontinentaleuropæiske lande, som er af den opfattelse, at det er meningsløst at holde internationale konferencer, før de vigtigste lande er helt enige om en løsning.

De udviklede lande, som ikke deltager i »De Ti«, er naturligvis ikke tilfredse med, at »De Ti« er tilbøjelige til at betragte de internationale

likviditetsspørgsmål som et internt problem. Der blev på Valutafondmødet fra flere sider givet udtryk for, at de mindre lande også var interesserede og ønskede at blive hørt. Skarpest blev denne indstilling formuleret af den australske finansminister, som gjorde det klart, at en afgørelse, som blev truffet, uden at de mindre lande havde haft adgang til at påvirke indholdet, ikke ville være acceptabel for dem.

Det har fra forskellig side været foreslået, at en forøgelse af likviditeten skulle knyttes sammen med hjælp til de underudviklede lande, således at den nyskabte likviditet skulle kunne stilles til rådighed for u-landene. De vigtigste lande synes dog nu at være enige om, at en sådan sammenblanding vil være uheldig, fordi der ikke er nogen forbindelse mellem behovet for yderligere likviditet og u-landenes behov for tilførsel af kapital.

Spørgsmålet om, hvordan det skal afgøres, hvor meget likviditeten skal ændres, giver også anledning til uenighed. Frankrig hævder med bestemthed, at alle ændringer i mængden af reserveenheder må vedtages enstemmigt. USA m. fl., som ser i øjnene, at en sådan bestemmelse vil betyde, at likviditeten kun bliver forøget i det omfang, den mest forsigtige deltager finder det forsvarligt, ønsker derimod afgørelserne truffet ved afstemning.

Et yderligere stridsspørgsmål er et eventuelt arrangements tilknytning til Valutafonden. Frankrig ønsker, at arrangementet skal administreres helt uafhængigt af Valutafonden, formentlig fordi man føler, at Valutafonden er domineret af USA og England. De fleste andre lande finder det derimod naturligt, at et arrangement bliver administreret af – eller dog i hvert fald knyttet til – Valutafonden.

Der er således stor uenighed mellem de vigtigste lande om næsten alle de grundlæggende spørgsmål i forbindelse med skabelsen af et arrangement til forøgelse af den internationale likviditet. Det vil derfor nok være naivt at tro, at »De Ti« foreløbig skulle kunne blive enige blot om grundtrækkene i et nyt arrangement. Alligevel kan de undersøgelser og drøftelser, som har stået på i de senere år, og som ganske givet vil fortsætte mange år endnu, vise sig at have været af stor betydning. Det er vel sandsynligt, at det lykkes for USA at få sin betalingsbalance bragt i ligevægt, og det kan ikke udelukkes, at dette efterhånden kan medføre mangel på international likviditet. Hvis det skulle blive tilfældet, vil mulighederne for at få et arrangement gennemført være langt bedre end i dag, og det mangeårige arbejde med problemerne vil da formentlig betyde, at en afgørelse kan nås forholdsvis hurtigt.

H. D.

31. 10. 1965.

POLITISK KRONIK

UDLANDET

Juli 1965

1. – Jemens regering under Mohammed el Noman (se 24/4) træder tilbage. – 4. Jordans ministerpræsident Wasfi el Tall foreslår en fredelig løsning af Jemenspørgsmålet ved dannelse af en regering af republikanere og royalister med en neutral personlighed som leder og en ordensstyrke fra Den arabiske Liga. – 6. Præsident Sallal danner ny regering i Jemen, i hvilken han selv overtager ministerpræsidentposten. Regeringen består af 13 officerer og 2 civile. – 18. Efter forhandlinger med Den forenede arabiske Republik danner general Hassan al-Amri (se 24/4) på ny regering.

4. – Efter nyvalg af halvdelen af det japanske overhus er partistillingen: liberale demokrater 139 (hidtil 144), socialister 73 (65), Komeito (den politiske gren af den buddhistiske massebevægelse Soka Gakkai) 20 (13), demokratiske socialister 7 (9), kommunister 4 (3).

5. – Den tidligere leder af det svenske højre, professor Gunnar Heckscher (se 1/6), udnævnes til Sveriges ambassadør i New Delhi.

Premierminister Forbes Burnham, Britisk Guayana, og premierminister Errol W. Barrow, Barbados, går ind for en frihandelszone, der foruden de to lande også skal omfatte Martinique, Guadeloupe, Surinam, Puerto Rico, Jamaica og Trinidad og Tobago.

Tanzanias nationalforsamling vedtager en ny provisorisk forfatning, der indfører etpartisystemet.

6. – Lederen af den franske delegation ved Fællesmarkedet er hjemkaldt, og den franske regering har meddelt, at den franske delegation foreløbig ikke vil deltage i rådets møder eller i udvalg og grupper, der arbejder med henblik på virkeliggørelsen af den økonomiske union (se 28.–30/6).

Mauretanien har besluttet at udtræde af den fælles afrikansk-madagassiske organisation (OCAM), da man ikke er indforstået med Congos optagelse i organisationen. – 26. Mauretanien opretter diplomatiske forbindelser med den kinesiske folkerepublik.

7. – Ved en rekonstruktion af den spanske regering udnævnes 6 nye ministre, alle eksperter og specialister på hver sit område.

8. – Den amerikanske ambassadør i Saigon, general Maxwell D. Taylor, træder tilbage og afløses af Henry Cabot Lodge. – 11. Nord Vietnam meddeler, at en brigade af frivillige har forladt N. V. for at kæmpe i Syd Vietnam. – 13. Efter et ekstraordinært møde i NATO-rådet udtaler den amerikanske viceudenrigsminister George Ball, at USA over for Syd Vietnam har forpligtet sig til at fortsætte sine militære anstrengelser, indtil Nord Vietnam er rede til genoprettelse af freden ad forhandlingens vej. Han tilføjer, at der forestår USA en vanskelig sommer i Vietnam. – 15. Premierminister Harold Wilson oplyser i underhuset, at forsøget på at opnå Nord Vietnams tilsagn om at modtage den på Commonwealthkonferencen nedsatte kommission (se 15.–25/6) hidtil har været frugtesløst. – 20. Den amerikanske forsvarsminister McNamara

udtaler efter et besøg i Syd Vietnam, at stillingen i flere henseender er forværret i løbet af det sidste år; Viet Cong er blevet stærkere og truer forbindelseslinjerne. – 28. Præsident Johnson meddeler, at de amerikanske styrker i Vietnam vil blive forøget fra 75.000 til 125.000 mand. Han understreger, at USA er rede til at forhandle med en hvilken som helst regering hvor som helst og når som helst uden forhåndsbetingelser.

10. – Lederen af revolutionsrådet i Algeriet, oberst Houari Boumedienne (se 15/6), danner ny regering, i hvilken han selv overtager forsvarsministeriet. Af de 20 ministre var 9, deriblandt udenrigsminister Bouteflika, medlemmer af den foregående regering.

11. – Det israelske Mapai-parti beslutter, at et partimedlem, der deltager i forberedelsen af en særlig kandidatliste ved det kommende parlamentsvalg (se 3/6), dermed udelukker sig selv af Mapai. – 14. Fhv. ministerpræsident David Ben-Gurion danner sammen med 7 tidligere Mapai-parlamentsmedlemmer et nyt parti, det israelske arbejderparti.

14. – Det demokratiske partis kandidat ved præsidentvalget i 1952 og 1956, ambassadør Adlai Stevenson, afgår ved døden. Til hans efterfølger som leder af den amerikanske delegation ved FN udnævnes 26/7 ambassadør Arthur J. Goldberg.

15. – Efter en audiens erklærer den græske ministerpræsident Georgis Papandreou, at hans regering vil træde tilbage, fordi kong Konstantin vægrer sig ved at afskedige forsvarsminister Petros Garoufalias. Konfliktens baggrund er spørgsmålet om politisk indflydelse i hæren. Kongen udnævner parlamentets formand, Georgis Athanassiadis-Novas, der ligesom Papandreou tilhører centrumsunionen, til ministerpræsident. Papandreou betegner det skete som et kup og opfordrer til forsvar for demokratiet. Regeringsskiftet udløser demonstrationer for Papandreou i Athen og andre byer. – 27. En proklameret generalstrejke mod regeringen Novas gennemføres kun delvis. – 31. Parlamentet, der er indkaldt af kong Konstantin, må udsætte mødet, da det ikke er beslutningsdygtigt på gr. af, at flertallet af repræsentanterne for centrumsunionen og andre partier er fraværende.

De amerikanske rumfartsmyndigheder meddeler, at »Mariner IV« passerer Mars og sender fotografier af planeten.

17. – I Lima afholder det latinamerikanske parlament konstituerende møde. Parlamentariske delegationer fra 13 stater deltager. Det besluttes bl. a. at nedsætte en kommission, som skal undersøge mulighederne for Latinamerikas økonomiske integration.

20. – Premierminister Hastings Banda meddeler, at Malawi vil blive republik inden for Commonwealth 6/7 1966, 2 års dagen for Malawis uafhængighed.

22. – Fhv. premierminister Sir Alec Douglas-Home meddeler, at han nedlægger sit hverv som leder af det konservative parti. – 27. Ved valget af en ny leder får Edward Heath, der var minister for handel, industri og regional planlægning i det sidste konservative kabinet, 150 stemmer, fhv. finansminister Reginald Maudling 133 stemmer og tidligere sundhedsminister Enoch Powell 15 stemmer. Da ingen af kandidaterne har fået 15 pct. flere af de afgivne stemmer end nogen anden af kandidaterne, skal der efter reglerne afholdes en ny afstemning, men både Maudling og Powell trækker deres kandidatur tilbage, og Heath's valg bekræftes formelt 1/8.

24. – Præsident Sukarno meddeler, at Indonesien i nær fremtid vil påbegynde bygningen af en atombombe.

Ghana og Østtyskland slutter aftale om teknisk og økonomisk samarbejde.

25. – Portugals præsident, Americo Tomás, genvælges af en valgmandsforsamling for

en ny 7 års periode med 556 stemmer mod 13.

26. – I Libanon danner Rashid Karame ny regering af ikke-parlamentarikere, efter at ministerpræsident Hussein Oweini 20/7 er trådt tilbage.

Øgruppen Malediverne bliver uafhængig. Premierminister Ibrahim Nasir fortsætter som regeringschef.

28. – I Belgien (se 23/5) danner Pierre Harmel ny koalitionsregering. Af ministrene tilhører foruden ministerpræsidenten 15 det kristelig-sociale parti og 12 det socialistiske parti. Paul-Henri Spaak fortsætter som udenrigsminister og Gaston Eyskens (kr.-soc.) som finansminister. 31/7 opnår den nye regering et tillidsvotum i parlamentet med 131 stemmer mod 65.

29. – Frankrig og Algeriet slutter overenskomst om udnyttelsen af de algeriske olie- og gasforekomster og om økonomisk samarbejde. Algeriets andel af udbyttet forhøjes, og Frankrig yder i 5 år Algeriet en økonomisk hjælp på 1 milliard francs og derudover kreditgaranti for yderligere 1 milliard francs.

August 1965

4. – Den amerikanske ambassadør Averell Harriman udtaler efter samtaler med ministerpræsident Kosygin og præsident Tito, at det er hans indtryk, at Sovjetunionen ønsker en fredelig løsning af Vietnamkonflikten, for at Sovjetunionen og USA kan hellige sig spørgsmålet om kontrol med kernevåben. – 6. TASS betegner de amerikanske tropper i Vietnam som en imperialistisk provokation og erklærer, at Sovjetunionen vil yde Nord Vietnam al nødvendig hjælp. Den amerikanske aggression er dømt til at ende med et forsmædeligt nederlag for USA. – 12. Sydvietnamesiske pansertropper undsætter støttepunktet Duc Co ved grænsen til Cambodia. – 19.–22. Syd Vietnams ministerpræsident, general Nguyen Cao Ky, forhandler i Bangkok. Thailand lover forstærket hjælp til Syd Vietnam, bl. a. ved at uddanne sydvietnamesiske flyvere og ved at sende sanitetspersonale.

5. – Det græske parlament forkaster med 167 stemmer mod 131 et tillidsvotum til ministerpræsident Georgis Athanassidis-Novas (se 15/7), der indgiver sin afskedsbegæring. Efter en samtale med kong Konstantin meddeler fhv. ministerpræsident Papandreou, at han har stillet kongen over for alternativet enten at lade Papandreou danne regering eller opløse parlamentet og udskrive valg. – 8. Stephanos Stephanopoulos påtager sig at danne regering på betingelse af, at hans parti, centrumsunionen, giver ham et tillidsvotum, men 9/8 vedtager partiet med 119 stemmer mod 26 at afvise ham som regeringschef. – 19. Elias Tsirimokos, centrumsunionen, danner regering, men 29/8 giver parlamentet ham et mistillidsvotum med 159 stemmer mod 135, medens 6 undlader at stemme, og Tsirimokos indgiver sin afskedsbegæring.

6. – Præsident Lyndom B. Johnson underskriver Voting Rights Bill, der skal sikre negrenes ret til at stemme.

Sudans regering meddeler, at regeringstropper i de 3 sydlige provinser er gået til angreb mod oprørernes stillinger. Regeringen bebuder reformer og gennemførelse af udviklingsprojekter i de sydlige provinser, når oprøret er slået ned, og meddeler, at Ethiopien, Kenya og Tanzania har erklæret sig solidarisk med den sudanesiske regering.

7. – Premierminister Ian Smith erklærer, at Rhodesia er i stand til ensidig at pro-

klamere sin uafhængighed, uden at nogen kan hindre det. Men også i tilfælde af, at uafhængigheden opnås i forståelse med den britiske regering, vil Rhodesia udtræde af Commonwealth.

8. – Ved parlamentsvalget i Madagaskar får det socialdemokratiske parti 104 (hidtil 75) mandater og uafhængighedskongressen 3 (3) mandater. De andre partier, der tidligere havde i alt 29 mandater, bliver ikke repræsenteret i det nye parlament.

9. – Malaysias premierminister Tunku Abdul Rahman og premierministeren i Singapore, Lee Kuan Yew, meddeler, at Singapore har besluttet at udtræde af føderationen Malaysia. Det tilføjes, at de to stater vil opretholde venskabelige forbindelser og samarbejde. Der skal oprettes et fælles forsvarsråd, og Malaysia får ret til at beholde støttepunkter for malaysiske tropper i Singapore. Parterne forpligter sig til ikke at afslutte overenskomster med tredjeland, som kan skade den anden parts uafhængighed og forsvar. I de flg. dage anerkender Storbritannien, USA og talrige andre lande Singapore som uafhængig stat.

Guinea og Østtyskland slutter overenskomst om økonomisk samarbejde. – 23. Den syriske regering meddeler, at der er opnået enighed med den østtyske regering om omdannelse af det østtyske konsulat i Damaskus til et generalkonsulat og om oprettelse af et syrisk generalkonsulat i Østtyskland.

12. – Pakistans udenrigsminister meddeler, at folket i Jammu og Kashmir er gået i oprør mod den indiske undertrykkelse. Han tilføjer, at Pakistans regering ikke har noget med oprøret at gøre, selv om den sympatiserer med Kashmirs folk. – 13. Indiens premierminister Lal Bahadur Shastri erklærer, at bevæbnede grupper fra Pakistan og den af Pakistan besatte del af Kashmir er trængt ind i den indiske del af Kashmir og har angrebet talrige politistationer, broer m. v. – 30. Det indiske forsvarsministerium meddeler, at enheder af den indiske hær siden 26/8 flere steder har overskredet våbenstilstandslinjen i Kashmir for at bekæmpe de indtrængende grupper fra Pakistan i deres udgangsstillinger.

Sydkoreas nationalforsamling vedtager med 101 stemmer mod 1 at sende en kampdivision (15.000 mand) til Syd Vietnam for at deltage i bekæmpelsen of Viet Cong.

14. – Sydkoreas nationalforsamling ratificerer traktaten med Japan om regulering af forholdet mellem de to stater (se 22/6).

16. – Den amerikanske delegerede ved FN, Arthur J. Goldberg, fremsætter i FNs generalforsamlings udvalg vedr. forholdsregler til opretholdelse af freden en udtalelse, hvorefter USA fastholder, at FNs grundlovs artikel 19 forpligter medlemsstaterne til at yde finansielle bidrag til fredsbevarende aktioner, som er besluttet af generalforsamlingen. For ikke at hindre generalforsamlingens normale arbejde vil USA dog ikke kræve forpligtelsen overholdt. Sovjetunionens delegerede erklærer derefter, at Sovjetunionen, uanset at den ikke anerkender en sådan forpligtelse, for at vise sin gode vilje vil yde et frivilligt bidrag til FNs aktioner i Congo og Mellemøsten.

Congo (Brazzaville) afbryder de diplomatiske forbindelser og handelsforbindelserne med Portugal.

24. – Ved et møde i Djidda træffer kong Feisal af Saudiarabien og præsident Nasser, U. A. R., aftale om, at de ægyptiske tropper skal være trukket tilbage fra Jemen inden 23/11 1966, medens Saudiarabien forpligter sig til at standse den militære hjælp til den republikanske regerings modstandere. Ved en folkeafstemning 23/11 1966 skal det jeminitiske folk selv træffe bestemmelse om regeringsformen. En konference af 50 repræsentanter for alle politiske retninger i Jemen skal træffe bestemmelse om regeringssystemet i overgangstiden og forberede folkeafstemningen.

29. – Den amerikanske rumkapsel »Gemini V« med astronauterne Gordon Cooper og Charles Conrad fuldfører den hidtil længste rumflyvning. I løbet af knap 8 dage har de omkredset jorden 120 gange.

31. – Islands udenrigsminister Gudmundur Gudmundsson træder tilbage på gr. af svigtende helbred. Han efterfølges af den hidtidige fiskeriminister og formand for det socialdemokratiske parti, Emil Jonsson. Socialdemokraten Eggert Thorsteinssen bliver fiskeriminister.

På forslag af OAS's særlige kommission for Den dominikanske Republik underskriver chefen for den »konstitutionelle« regering, oberst Francisco Caamaño, og chefen for den nationale genopbygningsregering, general Antonio Imbert Barrera, en forsoningsakt, hvorefter der skal dannes en over partierne stående regering.

I Wellington underskrives en overenskomst mellem Australien og New Zealand om oprettelsen af et begrænset frihandelsområde, omfattende de to lande.

September 1965

1. – Under kampe ved våbenstilstandslinjen i Kashmir (se 12/7) trænger pakistanske tropper frem i Chamb Jaurian området. – 4. FNs sikkerhedsråd vedtager enstemmigt at opfordre Indien og Pakistan til at standse ilden og trække tropperne bort fra demarkationslinjen. Ministerpræsident Kosygin opfordrer i skrivelser til premierminister Lal Bahadur Shastri og præsident Ayub Khan Indien og Pakistan til fredelig løsning af konflikten og tilbyder Sovjetunionens medvirken hertil. – 6. Stærke indiske styrker overskrider grænsen til Pakistan og går til angreb i retning af Lahore og indvikles i hårde kampe med pakistanske tropper. Samtidig meldes om luftangreb mod militære mål og byer både i Pakistan og Indien. Pakistan indfører undtagelsestilstand. Præsident Ayub Khan kalder folk og hær til kamp mod den indiske invasion. Sikkerhedsrådet vedtager en indtrængende henstilling til Indien og Pakistan om standsning af fjendtlighederne. Generalsekretæren opfordres til at forstærke FNs militære observatørgruppe i Indien og Pakistan. – 7. Pekingregeringen fordømmer Indiens »forbryderiske aggression« og tilsiger Pakistan fuld støtte i kampen. – 8. Udenrigsminister Dean Rusk meddeler kongressen, at USA har standset leverancerne inden for militærhjælpens rammer til Indien og Pakistan. Pekingregeringen protesterer i en note til Indien mod gentagne krænkelser af de to landes fælles grænse og kræver, at den indiske regering skal fjerne alle aggressive militære anlæg i nærheden af grænsen, trække de militære styrker tilbage og standse provokationerne over for Kina. – 9. I Djakarta stormes og ødelægges den indiske ambassade af pakistan-venlige demonstranter. Udenrigsminister Subandrio udtaler sin forståelse for, at ungdommen fordømmer Indiens aggression, og erklærer, at Indonesien fuldt og helt stiller sig på Pakistans side og tilbyder Pakistan al mulig støtte. Tyrkiets ministerpræsident Ürgüplü beklager, at Indien ved at udvide den væbnede konflikt i Kashmir til pakistansk territorium har fremkaldt en skærpelse af krisen. – 9.–10. FNs generalsekretær U Thant forhandler i Rawalpindi med præsident Ayub Khan. Pakistan stiller som betingelse for indstilling af kampen, at indiske og pakistanske tropper rømmer Kashmir og Jammu, at FN overtager opretholdelsen af ordenen, og at der under FNs beskyttelse gennemføres en folkeafstemning. – 11. Ministerpræsident Kosygin tilbyder i skrivelser til Shastri og Ayub Khan på ny Sovjetunionens bona officia. – 13. Udenrigsminister Dean Rusk advarer Peking mod indblanding i konflikten mellem Indien og Pakistan og

støtter Sovjetunionens fredsappel, der betegnes som konstruktiv. – 15. U Thant afslutter et besøg i New Delhi. Premierminister Shastri har erklæret sig parat til at indstille kamphandlingerne, så snart U Thant kunne bekræfte, at Pakistan også var rede til at slutte våbenhvile. – 16. Kina kræver i en note til Indien, at alle indiske militære anlæg på kinesisk område på grænsen mellem Kina og Sikkim skal sløjfes i løbet af 3 dage, hvis Indien vil undgå alvorlige konsekvenser. – 17. U Thant foreslår, at sikkerhedsrådet giver Indien og Pakistan ordre til at standse kamphandlingerne. – 19. Kina forlænger fristen for sløjfningen af de militære anlæg på kinesisk område ved grænsen mellem Sikkim og Kina med 3 dage. Ministerpræsident Kosygin har foreslået et møde mellem premierminister Shastri og præsident Ayub Khan i Sovjetunionen. – 22. Såvel Indien som Pakistan følger sikkerhedsrådets krav om våbenhvile, idet Pakistand erklærer, at det vil melde sig ud af FN, hvis det ikke lykkes FN at finde en tilfredsstillende løsning på Kashmirspørgsmålet. FN-observatører skal overvåge våbenhvilen. – 23. 86 indiske parlamentsmedlemmer af alle partier anmoder premierminister Shastri om at give ordre til fremstilling af indiske atombomber som et modtræk mod den kinesisk-pakistanske sammensværgelse. – 26. Indien og Pakistan beskylder hinanden for at krænke våbenstilstanden.

2. – Underhusets speaker, Sir Harry Hylton-Foster, afgår pludselig ved døden.

3. – I overensstemmelse med forsoningsakten (se 31/8) danner Hector Garcia Godoy ny regering i Den dominikanske Republik. – 25. Ekspræsident Juan Bosch (se 24/4) vender tilbage til Santo Domingo fra Puerto Rico.

6. – Efter at Iraks ministerpræsident Taher Jahya er trådt tilbage, danner chefen for luftvåbenet, general Aref Abdel Razzak, ny regering med Abdel Rahman el Bazzak som viceministerpræsident og udenrigsminister. – 9. Revolutionsrådet opløses, og dets beføjelser overgår til regeringen. – 16. Ministerpræsident Razzak er flygtet til Cairo efter et mislykket kupforsøg. – 21. Vicepremierministeren danner ny regering.

8. – Fra Cairo meldes om massearrestationer af medlemmer af Det muhammedanske Broderskab, der anklages for at have forberedt et statskup.

9. – Præsident de Gaulle afholder en pressekonference, hvor han gør rede for Frankrigs grunde til at afbryde forhandlingerne i EEC og delvis indstille Frankrigs deltagelse i arbejdet. Han afviser fællesmarkedskommissionens supranationale krav og overgang til flertalsbeslutninger i EEC's ministerråd, som i henhold til Romtraktaten skulle finde sted 1/1 1966, men åbner mulighed for genoptagelse af forhandlingerne, hvis landbruget inddrages i fællesmarkedet, uden at der dertil knyttes urealistiske betingelser. Frankrig kræver national handlefrihed og ønsker Atlantpagten revideret i 1969.

10. – Bank of England meddeler, at der med centralbankerne i Østrig, Belgien, Canada, Vesttyskland, Holland, Italien, Japan, Sverige, Schweiz og USA samt med Den internationale Betalingsbank er sluttet aftaler om støttearrangementer for pundet.

13. – Ved stortingsvalget i Norge opnår de 4 ikke-socialistiske partier tilsammen 80 af i alt 150 mandater. De socialistiske partier bevarer dog flertallet blandt vælgerne. Arbejderpartiet får 43,3 (1962: 46,9) pct. af de afgivne stemmer og 68 (74) mandater, højre 20,1 (19,3) pct. og 31 (29), venstre 10,1 (7,3) pct. og 18 (14), senterpartiet 9,4 (6,8) pct. og 18 (16), kristeligt folkeparti 7,8 (9,4) pct. og 13 (15), socialistisk folkeparti 6,0 (2,4) pct. og 2 (2) mandater. Kommunisterne får 1,4 (2,9) pct. af stemmerne, men opnår lige så lidt som i 1961 noget mandat. Valgdeltagelsen er 84,4 pct. mod 77,3 pct.

i 1961. – 24. De 4 ikke-socialistiske partier enes om at udpege senterpartiets leder, Per Borten, som statsminister i en koalitionsregering.

De amerikanske styrker i Vietnam forstærkes med 20.000 mand og er hermed oppe på 125.000 mand.

Præsident Bourguiba bebuder, at Tunesien ikke vil blive repræsenteret ved den forestående arabiske topkonference i Casablanca, fordi Den arabiske Liga er blevet et instrument for Cairos hegemonipolitik.

15. – I Grækenland meddeler den nationalradikale union og det progressive parti, at de er villige til at deltage symbolsk, med en mand hver, i en regering under Stephanopoulos, centrumsunionen. – 17. Stephanopoulos danner regering. Han støttes af 45 dissiderende medlemmer af centrumsunionen, 99 nationalradikale og 8 progressive, i alt 152 af et parlament på 300, som 25/9 giver ham et tillidsvorum.

Den jugoslaviske regering beslutter at undersøge mulighederne for nærmere kontakt med EFTA.

19. – Ved forbundsdagsvalget i Tyskland får CDU/CSU 47,6 (1961: 45,3) pct. af de afgivne stemmer og 245 (242) mandater, SPD 39,3 (36,2) pct. og 202 (190) mandater og FPD 9,3 (12,8) pct. og 49 (67) mandater. 7 mindre partier får lige så lidt som i 1961 noget mandat; af de små partier får det højreorienterede nationaldemokratiske parti og det venstreorienterede Tysk Fredsunion flest stemmer. Valgdeltagelsen er 86,3 pct. mod 87,7 pct. i 1961. I Vestberlin vælges samtidig 22 medlemmer uden stemmeret (16 SPD, 6 CDU og 1 FPD). – 20. CDU's ledelse vedtager at anbefale, at dr. Erhard vælges som forbundskansler af den nye forbundsdag, der træder sammen 19/10. Dr. Erhard gør det klart, at han er rede til at danne koalitionsregering af CDU/CSU og FPD.

21. – Den italienske udenrigsminister Amintore Fanfani vælges til præsident for FN's 20. generalforsamling.

24. – Den britiske koloniminister Greenwood meddeler efter afslutningen af en forfatningskonference i London, at Mauritius vil blive uafhængig stat inden for Commonwealth, sandsynligvis ved slutningen af 1966.

25. – Storbritannien sætter Adens forfatning ud af kraft på gr. af alvorlig forværring af sikkerhedssituationen.

DANMARK

Juli 1965

1. – Udenrigsminister Per Hækkerup og Islands ambassadør i Danmark Gunnar Thoroddsen underskriver traktaten om udlevering af de islandske håndskrifter (se 19/5).

Landbrugsrådets præsident, folketingsmand Anders Andersen (v.), erklærer, at regeringens forhandlinger med EEC og EFTA ikke på nogen måde har løst landbrugets afsætningsproblemer, og tager afstand fra begrænsningen af landbrugets muligheder for at opnå lån til modernisering og rationalisering.

2. – Udenrigsminister Per Hækkerup udtaler efter hjemkomsten fra Genève, hvor Danmark har overtaget formandskabet i EFTA's ministerråd, at den danske »katalog« over problemer, der skal overvejes i forbindelse med EFTA's »brobygning« til EEC, har fået en god modtagelse.

Efter et møde i forsvarsudvalget oplyser forsvarsminister Victor Gram, at de radikales ønske om aflysning af genindkaldelserne til efteråret ikke vil blive imødekommet, men spørgsmålet om en afkortning af de 3 uger, der er regnet med, vil blive drøftet med hærchefen.

Regeringen har nedsat et udvalg med den opgave at undersøge, hvorvidt og i hvilket omfang der findes særlige danske inflationskilder, herunder om den danske form for automatisk indtægtsregulering befordrer indenlandsk betinget inflation. Udvalgets formand er departementschef Erik Ib Schmidt.

Boligminister Kaj Andresen nedsætter i henhold til lejeloven (se 29/3) et huslejeråd, der skal afgive indstilling om forhøjelser af huslejerne. Rådets formand er højesteretsdommer Henrik Tamm.

Monopolankenævnet går imod Monopoltilsynets beslutning om ophævelse af fastprisordningen for tobaksvarer fra 1/1 1966.

5. – Justitsminister K. Axel Nielsen erklærer i et svar til Henry Christensen (v.), at han vil indlede en undersøgelse af de tekniske og praktiske muligheder for en begrænsning af afbetalingshandelen, men mener, at det er vanskeligt at gøre eventuelle begrænsninger virkelig effektive.

Finansminister Poul Hansen skriver i Berlingske Tidende, at ingen socialdemokratisk tillidsmand drømmer om regeringssamarbejde med SF. Lige så klart er det imidlertid, at partiets stemmer tæller med ved afgørelser i folketinget, og i de konkrete sager bliver spørgsmålet, om man skal lade en sag falde, fordi SF vil stemme for den, og den med dette partis stemmer imod ville være blevet forkastet.

6. – Efter forhandlinger mellem indenrigsministeriet, økonomiministeriet, Nationalbanken og Kongeriget Danmarks Hypotekbank er der truffet en ordning, hvorefter kommuner i akutte likviditetsvanskeligheder får mulighed for efter ansøgning at opnå midlertidige lån til markedslånerente gennem hypotekbanken, der til dette formål kan disponere over indtil 40 mill. kr.

10. – Af et svar fra trafikminister Lindberg til folketingsmand Ninn-Hansen fremgår det, at lovforslag om principbeslutning om Storebæltsbroen næppe kan fremsættes før 1967–68, og før principbeslutningen foreligger, kan der ikke blive tale om indhentning af finansieringstilbud.

12. – Økonomiminister Grünbaum udnævner professor, dr. polit. Poul Winding til medlem af Det økonomiske Råds formandskab i st. f. nationalbankdirektør Erik Hoffmeyer.

14. – Butikshandelens Fællesråd protesterer over for finansminister Poul Hansen imod, at afskrivningsprocenten for varelagre administrativt er nedsat fra 35 til 30.

15. – Forsvarsminister Victor Gram meddeler hærkommandoen, at genindkaldelserne til efteråret afkortes med 3 døgn (se 2/7).

16. – Det af finansministeriet 15/8 1963 nedsatte udvalg om forenkling af ejendomsbeskatningen afgiver betænkning. Udvalget foreslår, at statsgrundskylden overføres til amts- og købstadkommuner, og at statsejendomsskylden afvikles på tilsvarende måde som den igangværende afvikling af den kommunale ejendomsskyld.

19. – Landbrugsministeriet afviser handelens og husmændenes ønske om midlertidig ophævelse af importstoppet for korn.

23. – Kødindustriens Fabrikantforening og Dansk Slagteriarbejderforbund forhandler om udenlandsk arbejdskraft til kødindustrien. Forbundet indvilger i, at der forsøgsvis etableres en ordning med udenlandsk arbejdskraft på danske slagterier og konservesfabrikker.

28. – Samtlige landbrugsorganisationer samlet i Landbrugsrådet og husmandsforeningerne vil anmode regeringen om en finansieringsordning for kornet. Baggrunden er landbrugets likviditetsvanskeligheder.

29. – De radikales politiske ordfører, Hilmar Baunsgaard, udtaler, at forslaget om merværdiafgift ikke bør gennemføres, hvis det for et enkelt erhverv medfører betragtelige vanskeligheder, og interessen må da samle sig om en detailomsætningsafgift.

30. – Reguleringspristallet er fra april til juli steget med 2,2 points til 112 (januar 1963 100). Stigningen medfører, at arbejdere og tjenestemænd fra 1/9 henholdsvis 1/10 får 2 dyrtidstillægsportioner, i alt ca. 1½ million kr. årligt.

August 1965

2. – Statsminister J. O. Krag udtaler efter Socialistisk Internationales møde på Harpsund ved Stockholm, at afviklingen af de sidste 10 pct. af den britiske ekstratold (se 22/2) er af vital betydning for EFTA's prestige og fremtid. Han tilføjer, at den britiske økonomiminister George Brown ikke kunne give nye udtalelser i sagen.

4. – Formanden for Venstres folketingsgruppe, Poul Hartling, opfordrer på et møde i Svanninge Det radikale Venstre til snarest at fremlægge et arbejdsprogram for en liberal regering. Venstre vil fordomsfrit overveje et radikalt oplæg, men træder også gerne i forhandling derom med radikale politikere på forhånd.

Formanden for Det radikale Venstres folketingsgruppe, fhv. landbrugsminister Karl Skytte, erklærer, at de radikale fordomsfrit vil drøfte de nye muligheder.

Det konservative Folkepartis politiske ordfører, Poul Møller, udtaler, at han betragter samarbejdet med Venstre som en bestående kendsgerning, men de radikale er meget velkomne til at være med.

5. – Retsforbundets formand, Kr. Kristensen, foreslår i et åbent brev til regeringen, at alle partier, der én gang har samlet de i valgloven forlangte 10.000 underskrifter, og som ved sidste folketingsvalg opnåede mindst samme antal stemmer, får

ret til at anmelde parti til næste folketingsvalg. Indenrigsminister Hans Hækkerup bekræfter, at der er politisk enighed om, at det tyske mindretal kan opstille til folketingsvalget uden at skulle samle 10.000 underskrifter, men afviser Kr. Kristensens forslag.

7. – Boligminister Kaj Andresen oplyser i et svar til Kai Moltke (s. f.), at ministeriet har sat en undersøgelse i gang for at finde frem til foranstaltninger, så lejen kan nedsættes i det byggeri, der rammes af ekstraordinært store finansieringsudgifter.

Landbrugsrådets præsident, folketingsmand Anders Andersen (v.), udtaler, at det skal blive interessant at se, om de radikale fortsat kun vil være liberale forud for et valg og efter et valg støtte en socialistisk regering.

8. – Formanden for den radikale folketingsgruppe, Karl Skytte, udtaler ved partiets hovedbestyrelsesmøde, at hvis der i indbydelsen fra Hartling ligger en antydning af, at man skal tilstræbe en situation, der umiddelbart udløser et valg, er dette ikke acceptabelt som udgangspunkt for drøftelsen. I øvrigt er der mellem folketingsgruppen og hovedbestyrelsen enighed om at modtage indbydelsen fra Venstres formand til fordomsfri drøftelse.

Landbruget kræver hjemmemarkedspriserne forhøjet, for smør fra 8,50 til 9,00 kr., for flæsk fra 4,98 til 5,23 kr., for æg fra 4,07 til 4,32 kr. og for fjerkræ fra 4,21 til 4,46 kr. Forhøjelserne skønnes at ville give landbruget en årlig merindtægt på 75 mill. kr.

10. – I et brev til Hartling accepterer Skytte indbydelsen til forhandling om et liberalt samarbejde mellem de to partier og foreslår, at der snarest muligt aftales nærmere om drøftelsernes form og karakter.

Finansminister Poul Hansen udtaler, at regeringen ikke vil trække forslaget om merværdiafgift tilbage, men kommer forslaget først igennem efter 1/10, må man finde på noget andet.

Industrirådet går i en henvendelse til folketingsudvalget om forslaget om merværdiafgift principielt ind for dette system, der foretrækkes frem for detailoms, der igen foretrækkes frem for engrosoms. Tilslutningen er dog betinget af, at merværdiafgiftens merprovenu i forhold til engorsomsen danner grundlag for en lettelse af de direkte skatter samt for skatteregler, der fremmer opsparing og investering.

11. – Statsminister J. O. Krag erklærer, at regeringen regner med, at Venstre og især de konservative er stærkt interesseret i merværdiafgiften, og at forslaget er tilstrækkeligt forberedt til, at det kan praktiseres fra 1/1 1966. For regeringen er det en ufravigelig betingelse, at der samtidig gennemføres sociale kompensationer, og merværdiafgiften skal knyttes sammen med en skattereform, der lemper den direkte beskatning, især for mindre indtægter. Desuden betragter regeringen ikke skattereformen som fuldført, før kildeskatten er gennemført. Kan merværdiafgiften ikke træde i kraft 1/1 1966, vil det være nødvendigt at styrke statens finanser på anden måde.

Regeringens økonomiudvalg beslutter at indstille til folketingets finansudvalg, at tilskudsgrænsen for mindrebemidlede lejere i det sociale byggeri fra 1/10 forhøjes fra 19.610 kr. + 1260 kr. pr. barn til 23.090 kr. + 1810 kr. pr. barn.

12. – I en henvendelse til folketingets udvalg om merværdiafgiftsforslaget giver Håndværksrådet udtryk for en række betænkeligheder.

14. – Provinshandelskammeret finder merværdiafgiftsforslaget teknisk velegnet i hovedtrækkene, men det er en forudsætning for tilslutning, at afgiften pålægges som led i en skatteomlægning med nedsættelse af den direkte beskatning også for aktieselskaber.

15. – Finansminister Poul Hansen har i folketingsudvalget om merværdiafgiften fremlagt en finansplan for 1965-66. Me-

dens der i finansloven er regnet med et kasseoverskud på 1215 mill. kr., incl. 400 mill. kr. ved gennemførelse af merværdiafgiften fra 1/1 1966, skønnes kasseoverskuddet nu kun at blive 1042 mill. kr.

Fhv. undervisningsminister K. Helveg Petersen (r. v.) udtaler, at Hartlings initiativ nødig skulle lide skibbrud, og mener, at v. og r. v. også må have mulighed for at finde hinanden m. h. t. en mere rationel og hensigtsmæssig militærpolitik end den nuværende.

16. – Statsminister J. O. Krag udtaler ved Dansk Beklædningsarbejderforbunds kongres, at efter regeringens plan skal de almindelige indkomster gennem skattelettelse og sociale kompensationer holdes skadesløse for merværdiafgiften, hvis den gennemføres. Om Hartlings »frieri« til de radikale udtaler statsministeren, at hvis formålet er at samle en massiv front mod Socialdemokratiet, er forsøget dømt til at mislykkes.

17. – Undervisningsminister K. B. Andersen udtaler, at undervisningspligten om få år vil være udvidet til 9 mod nu 7 år.

Formanden for Venstres folketingsgruppe, Poul Hartling, og formanden for Det radikale Venstres folketingsgruppe, Karl Skytte, meddeler, at samtalerne om et liberalt samarbejde mellem de to partier skal føres af to mand fra hver side, foruden gruppeformændene Henry Christensen (v.) og Baunsgaard (r. v.).

18. – Finansminister Poul Hansen oplyser i folketingsudvalget om merværdiafgiften, at der inden for rammerne af det kasseoverskud på 1815 mill. kr., som der regnes med på finansplanen for 1966–67, vil være »en pæn sum« til skattereformen, idet regeringen mener at kunne nøjes med et kasseoverskud på 800 mill. kr. Af resten, ca. 1 milliard kroner, tænker regeringen ca. 700 mill. kr. anvendt til sociale kompensationer og 300 mill. kr. til andre skattelettelser.

20. – Finansminister Poul Hansen afleverer regeringens skattereformplan i folketingsudvalget om merværdiafgiften. Planen indebærer, at der i tilknytning til indførelse af merværdiafgift foruden sociale kompensationer i 1966–67 kan ske en forhøjelse af bundgrænsen fra 7000 til 9000 kr., en hævning af proportionalskattegrænsen fra 22.000 til 24.000 kr. for forsørgere, bortfald af restaurationsskatten og forhøjelse af formueskattegrænsen fra 90.000 til 150.000 kr. Tilsammen vil kompensationer og lettelser give staten et provenutab på 1090 mill. kr. I 1967–68 forudser finansministeren, at bundgrænsen kan hæves til 10.000 kr. og proportionalskattegrænsen til 27.000 kr. – yderligere provenutab 640 mill. kr.

Nationalbanken har i en skrivelse til landbrugsministeriet udtalt, at der næppe vil opstå problemer omkring finansieringen af foderkornomsætningen lige efter høst, men banken har samtidig henvist til et tidligere tilsagn om, at den er klar til at skride ind, hvis der opstår særlige vanskeligheder.

22. – Formanden for den konservative folketingsgruppe, Poul Sørensen, udtaler, at et valg nu ikke vil være et valg i utide. Et valg nu kan meget vel give en sådan fremgang for v., k. f. og uafh., at en ny regering kan få flertal uden r. v., der hidtil altid har foretrukket socialdemokratiske regeringer.

24. – Finansminister Poul Hansen træder tilbage på gr. af svigtende helbred. Til ny finansminister udnævnes økonomiminister Henry Grünbaum og til økonomiminister adm. chefredaktør ved Aktuelt, cand. polit. Ivar Nørgaard.

27. – Formanden for Venstres folketingsgruppe, Poul Hartling, udtaler, at de radikale i den senere tid har givet udtryk for en mere kritisk stilling til regeringen, og baggrunden er den økonomiske uligevægt.

September 1965

1. – Den konservative folketingsgruppe forelægger et detaljeret oplæg til forhandlingerne om skatte- og udgiftspolitikken m. m. »K-planen« giver principiel tilslutning til merværdiafgiften under forudsætning af, at merprovenuet ikke opsluges af en forøgelse af de offentlige udgifter, men anvendes til lettelse af den direkte beskatning. Statsskat af skattepligtige indkomster under 30.000 kr. bortfalder, og bortset fra en progressiv skat på indkomster over 30.000 kr. overlades indkomstbeskatningen af personer til kommunerne, der til gengæld skal overtage en række udgifter, som staten i øjeblikket for en stor del refunderer. Princippet for udgiftsfordelingen skal være, at den bevilgende myndighed også skal sørge for dækning. Formueskattens bundgrænse forhøjes fra 90.000 til 200.000 kr. Samtlige eksisterende ejendomsskatter afløses af en kommunal grundskyld på højst 25 p. m. Intet lovforslag bør fremsættes uden oplysning om, hvad det koster at administrere, og enhver anlægsudgift bør ledsages af oplysninger om de driftsudgifter, som anlægget vil medføre.

Monopoltilsynet imødekommer landbrugets ønske om forhøjelse af hjemmemarkedspriserne (se 8/8).

3. – Udenrigsminister Per Hækkerup undertegner i Warszawa en 5-årig handelsaftale med Polen gældende fra 1/1 1966. For første gang i samhandelen med et østland tillades fri import af en lang række nærmere bestemte varer.

»Et samfund i fremgang – mål og midler for en liberal økonomisk politik«, udarbejdet af Venstres folketingsgruppe og bestemt til forelæggelse på Venstres landsmøde offentliggøres. Det fremgår heraf, at Venstre er i tvivl om, hvorvidt merværdiafgift bør foretrækkes for en detailoms. Som led i en skattereform kræves forhøjelse af bundgrænsen og udvidelse af proportionalitetsbeskatningen, eventuelt i forbindelse med en forhøjelse af proportionalskatteprocenten. Ægtefæller, som begge har en arbejdsindtægt, skal have ret til at vælge mellem særbeskatning uden hustrufradrag og sambeskatning med hustrufradrag, og det bør overvejes på længere sigt at afløse den nuværende progressive indkomstbeskatning af en proportionalbeskatning til tops suppleret med en direkte forbrugsbeskatning af særlig stort privat forbrug. Fører en aktuel vurdering til, at en hurtig indsats er nødvendig for at genoprette den økonomiske balance, bør man frem for andre indgreb overveje en bunden opsparing i pengeinstitutter, i obligationer og i forsikringsselskaber inden for kapitalbindingsreglernes ramme.

4. – Statsminister J. O. Krag udtaler, at regeringen stadig er ene om et konkret udkast til en skattereform, der samtidig med en merværdiafgift eller detailoms giver betydelige lettelser for de små og mellemstore indtægter. Denne sociale linie kan ikke fraviges.

Socialdemokratiets næstformand, forbundsformand Hans Rasmussen, udtaler, at hvis man vil fratage lønmodtagerne dyrtidsreguleringen, er forudsætningerne for de indgåede overenskomster bristet. Han tilsiger regeringen fagbevægelsens tilslutning til en tvungen opsparing, hvis merværdiafgiftsforslaget ikke kan gennemføres.

Finansminister Grünbaum udtaler, at de økonomiske saneringsforanstaltninger nu begynder at virke, men en stram økonomisk politik er fortsat nødvendig.

På De danske Grundejeres Landsorganisations delegeretmøde vedtages en henvendelse til folketinget om, at der i den

kommende samling fremsættes forslag om ændring i lejeloven, hvorefter lejefastsættelsen frigives over et kort åremål. Man vender sig skarpt imod, at nogen del af de kommende lejeforhøjelser unddrages grundejerne.

5. – Det radikale Venstres politiske ordfører, Hilmar Baunsgaard, hilser med glæde, at v. og k. f. har erkendt, at man under en mindretalsregering er forpligtet til at udarbejde egne forslag, men kritiserer de konservatives plan om at overføre et par milliarder kroner af statens udgifter til kommunerne og samtidig fastholde den proportionale kommuneskat.

De uafhængige foreslår i en udtalelse fra partiets repræsentantskabsmøde, at oppositionen i samarbejde udformer et omfattende fælles arbejdsgrundlag for den politik, der nødvendigvis må føre til en regering udgået fra oppositionens rækker.

7. – Statsminister J. O. Krag meddeler partigruppernes formænd, at regeringen har opgivet at holde møder i folketinget i slutningen af september for at gennemføre merværdiforslaget, så det kunne træde i kraft 1/1 1966.

Fhv. statsminister Viggo Kampmann er udpeget til formand for det nye administrationsråd, der skal koordinere og rationalisere statens administration.

8. – Boligminister Kaj Andresen giver i folketingets bygge- og boligudvalg meddelelse om lempelser for iværksættelsen af nyt boligbyggeri. Alle areal- og prisgrænser ophæves for så vidt angår byggeri til helårsbeboelse, og med hensyn til de særligt regulerede områder, frigive Århus- og Aalborgområderne fuldstændigt, hvorefter boligbyggerireguleringen alene omfatter Sjællandsområdet.

9. – De spanske myndigheder har meddelt Kødindustriens Fabrikantforening tilladelse til ansættelse af spansk arbejdskraft. Fabrikantforeningen er gået i gang med rekrutteringen.

Nationalbanken har afslået at lempe den midlertidige begrænsning af obligationsudstedelsen.

11. – Venstres landsmøde åbnes af formanden for landsorganisationen, fhv. statsminister Erik Eriksen, der udtaler, at vi har en regering uden flertal, og situationen må kræve valg. På landsmødet oplyses det, at medlemstallet er gået tilbage med 3661 til 177.611. Til ny formand vælges formanden for folketingsgruppen Poul Hartling og til næstformand i stedet for Axel Kristensen, der også trækker sig tilbage, vælges Hedeselskabets direktør, fhv. folketingsmand Fr. Heick.

12. – Kongeparret afrejser til Schweiz på officielt besøg.

På Venstres landsmøde meddeler partiorganisationens nye formand Poul Hartling, at Erik Eriksen er valgt til æresmedlem af hovedbestyrelsen. Hartling udtaler, at det aldrig kan blive Venstres opgave at være støtteben for de vaklende socialdemokratiske taburetter og får tilslutning til samtalerne med de radikale ledere. Om samarbejdet med k. f. siger han, at det ville være en foræring til Venstres modstandere at bryde eller forringe det, men Venstres centrale stilling giver det en særlig forpligtelse til at prøve at samle de liberale kræfter. Der er også i det store og hele enighed om »V-planen« (se 3/9), som forelægges af folketingsmand Henry Christensen.

14. – Socialistisk Folkeparti advarer mod forhastet indførelse af merværdiafgift og foreslår, at skatteligningen effektiviseres, og at skattefradragsretten afskaffes. Endvidere foreslås det at indføre kapitalvindingsskat og at ophæve præmieringen af privat opsparing. Renter af privat gæld skal ikke kunne fradrages, afbetalingshandelen skal begrænses og afskrivningsreglerne for erhvervslivets driftsmidler og varelagre ændres ved nedsættelse af afskrivningsprocenten. Endelig ønsker s. f., at udgifter til reklame og repræsentation kun skal kunne fradrages som driftsudgift med højst 50 pct.

17. – Undervisningsministeriet nedsætter et udvalg på 17 medlemmer, der under navnet Forskningens Fællesudvalg – FFU – skal rådgive regering og folketing i forskningsanliggender ud fra almene synspunkter. Udvalgets formand er professor, dr. polit. P. Nørregaard Rasmussen.

22. – I en TV-diskussion mellem statsminister J. O. Krag og Venstres formand, Poul Hartling, udtaler statsministeren, at hvis Venstre er dygtige og hurtige nok, er kildeskatten ingen betingelse for en skattereform.

Det meddeles i en række dagblade, at pristalsnævnet i sit møde 21/9 vedtog allerede for oktoberpristallet at anvende den nye undersøgelse af forbrugsmønstret, der blev foretaget i 1963. Desuden er der i princippet truffet beslutning om, at der skal udarbejdes et pristal hver måned, således at det lønregulerende pristal fremkommer som et gennemsnit af 3 måneders udsving.

23. – Fra fagbevægelsens side afvises bestemt, at der kan ændres ved grundlaget for pristallet, så længe de nuværende overenskomster består.

24. – LO's repræsentant i pristalsnævnet, redaktør Holger Jensen, udtaler, at der må være opstået en misforståelse, for han mener ikke, at nævnets medlemmer har givet tilslutning til at anvende et nyt budget fra oktober.

25. – Økonomiminister Ivar Nørgaard meddeler, at han har anmodet Statistisk Departement om at vente med at anvende det nye pristalsbudget til januar.

Forskellige dagblade meddeler, at Statistisk Departement sandsynligvis fra januar vil offentliggøre to pristal, det ene på grundlag af pristalsbudgettet fra 1955, det andet på grundlag af forbrugsundersøgelsen i 1963.

28. – Bryggeriarbejderforbundets kongres vedtager med stor majoritet at anbefale medlemmerne at stemme for, at forbundet indmeldes i LO.

30. – Statsminister J. O. Krag holder møde med erhvervsorganisationernes formænd, hvor man drøfter den økonomiske situation.

PUBLIKATIONER

UDGIVET AF

INSTITUTET (FRA 1960 SELSKABET) FOR HISTORIE
OG SAMFUNDSØKONOMI

Arbejdslønnen i Danmark under skiftende Konjunkturer ca. 1850–1913. Af Jørgen Pedersen. Gyldendalske Forlag. 1930, 389 S., 2,00 Kr. (udsolgt).

Sociale Studier i dansk Historie efter 1857. Under Ledelse af P. Engelstoft og Hans Jensen. Gyldendalske Forlag, 1930, 189 S., 1,00 Kr. (udsolgt).

Bidrag til Arbejderklassens og Arbejderspørgsmaalets Historie i Danmark fra 1864–1900. Under Ledelse af P. Engelstoft og Hans Jensen. Gyldendalske Forlag, 1931, 424 S., 2,00 Kr. (udsolgt).

De danske Stænderforsamlingers Historie 1830–1848. Første Del. Af Hans Jensen. J. H. Schultz Forlag, 1931, 586 S., 4,00 Kr. (udsolgt).

Economic Conditions in Denmark after 1922. Af Jørgen Pedersen. Instituttet for Historie og Samfundsøkonomi, 1931, 50 S., 1,50 Kr.

Statshusmandsbrug i Fyns Stift. Af C. Lind og Jørgen Pedersen. Instituttet for Historie og Samfundsøkonomi, 1933, 44 S., 1,50 Kr. (udsolgt).

Mænd og Meninger i Dansk Socialpolitik 1866–1901. Under Ledelse af P. Engelstoft og Hans Jensen. Gyldendalske Forlag, 1933, 174 S., 1,00 Kr. (udsolgt).

Kampen om Saar. Af Marius Buus. Gyldendalske Forlag, 1934, 80 S., 0,25 Kr. (udsolgt).

Driftsstatistiske Undersøgelser over Detailhandelens Økonomi. Hefte 1, Kolonialbranchen i Hovedstaden. Af C. Lind, Gyldendalske Forlag, 1934, 31 S., 1,25 Kr. (udsolgt).

Statistical Investigations into the Economy of Retailing. Bulletin No. 1, The Grocery Trade. Af C. Lind. Gyldendalske Forlag, 1934, 58 S., 3,00 Kr. (udsolgt).

De danske Stænderforsamlingers Historie 1830–1848. Anden Del. Af Hans Jensen. J. H. Schultz Forlag, 1934, 755 S., 4,00 Kr. (udsolgt).

Driftsstatistiske Undersøgelser over Viktualiehandelen i København og Frederiksberg. Af C. Lind. Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, 1935, 32 S., 1,25 Kr. (udsolgt).

Statistical Investigations into the Economy of Retailing. Bulletin No. 2, The Provision Trade. Af C. Lind. Gyldendalske Forlag, 1935, 52 S., 3,00 Kr. (udsolgt).

Abessinien: Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, 1936, 135 S. (udsolgt).

Den polske Korridor og Danzig. Af Sven Henningsen. Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, 1936, 111 S. (udsolgt).

Dansk Jordpolitik 1757–1919. Første Del: *Udviklingen af Statsregulering og Bondebeskyttelse indtil 1810.* Af Hans Jensen. Gyldendalske Forlag, 1936, 262 S., 5,00 Kr. (udsolgt).

Driftsstatistiske Undersøgelser over Frugt- og Grønthandelen i København og Frederiksberg. Af C. Lind. Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, 1937, 50 S., 1,75 Kr. (udsolgt).

An Analysis of Price Behaviour during the Period 1855–1913. Af Jørgen Pedersen og O. Strange Petersen. Levin og Munksgaard, 1938, 268 S., 12,00 Kr.

Den faglige Arbejderbevægelse i Danmark indtil Aar 1900. I. Bind. Til c. 1880. Af Henry Bruun. Gyldendalske Forlag, 1938, 636 S., 6,00 Kr. (udsolgt).

Rustningsindustrien, Statens Kontrol med Vaabenhandel og Vaabenproduktion. Af Svend Laursen. Gyldendalske Forlag, 1938, 93 S., 1,25 K. (udsolgt).

Storpolitik i Stillehavet. Studiekredsopgaver om Flaadetraktaterne. Singapore, Philippinerne og de japanske Mandatøer. Gyldendalske Forlag, 1938, 115 S., 2,50 Kr. (udsolgt).

Folkeforbundet, Organisation og Virksomhed. Af Erling Kristiansen. Gyldendalske Forlag, 1939, 76 S., 1,00 Kr. (udsolgt).

Danish Economic Policy 1931–1938, The Repercussion of Modern Commercial Policies on Economic Conditions in Denmark. By H. P. Götrik, Inst. f. Hist. og Samfundsøkonomi, 1939, 74 S., 2,25 Kr. (udsolgt).

Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede. Af Harald Jørgensen. Gyldendalske Forlag, 1940, 426 S., 5,00 Kr. (udsolgt).

Modsætningen mellem Italien og Frankrig 1914–1939. Af Kjeld Winding, Gyldendalske Forlag, 1940, 192 S., 2,00 Kr. (udsolgt).

Textil-Raastoffer. Af Jørgen Moe. Gyldendalske Forlag, 1941, 126 S., 2,00 Kr. (udsolgt).

Driftsstatistiske Undersøgelser over Boghandelen i Hovedstaden. Af C. Lind. Inst. f. Hist. og Samfundsøkonomi, 1941, 32 S., 1,75 Kr.

Kina og Stormagterne. Af I. Grünbaum og Hanna Kobylinski. Gyldendalske Forlag, 1942, 202 S., 3,00 Kr. (udsolgt).

Bidrag til de tidligere dansk-vestindiske Øers økonomiske Historie med særligt Henblik paa Sukkerproduktion og Sukkerhandel. Af P. P. Sveistrup. Inst. f. Hist. og Samfundsøkonomi, 1942, 119 S., 3,00 Kr. (udsolgt).

Arbejdsforhold indenfor dansk Haandværk og Industri 1857–1899. Af Georg Nørregaard. Gyldendalske Forlag, 1942, 624 S., 6,00 Kr. (udsolgt).

Kul, Tørv og Brunkul. Af Helge Andersen. Gyldendalske Forlag, 1942, 140 S., 2,00 Kr. (udsolgt).

Indien. Samfundsforhold og moderne Historie. Af Erik Rasmussen. Gyldendalske Forlag, 1942, 144 S., 3,00 Kr. (udsolgt).

Danish Exchange Policy 1914–1939. Af Poul Nyboe Andersen. Inst. f. Hist. og Samfundøkonomi, 1942, 121 S. (Duplikeret). 3,00 Kr. (udsolgt).

Dansk Jordpolitik 1757–1919. Anden Del: *Fæstevæsenets Afvikling og Jordlovgivningen i Perioden 1810–1919.* Af Hans Jensen. Gyldendalske Forlag, 1945, 484 S., 11,50 Kr.

Dansk Sukkerhandel og Sukkerindustri. Af P. P. Sveistrup og R. Willerslev. Gyldendalske Forlag, 1945, 371 S., 10,00 Kr.

Frankrig 1870–1930. Den tredie Republiks Historie. Af Ludvig Krabbe. Gyldendalske Forlag, 1945, 295 S., 9,00 Kr.

Grundlinierne i Sovjetunionens Udenrigspolitik 1917–1941. Af Ad. Stender-Petersen. Gyldendalske Forlag, 1946, 201 S., 7,50 Kr.

De forenede Nationer. Af Finn T. B. Friis. Gyldendalske Forlag, 1948, 5,50 Kr. (udsolgt).

Asiatisk Kompagni i den florissante Periode 1772–1792. Af Aa. Rasch og P. P. Sveistrup. Gyldendalske Forlag, 1948, 347 S., 10,00 Kr.

Jernmalm, Jern og Staal. Af Lauge Dahlgaard. Gyldendalske Forlag, 1949, 154 S., 6,00 Kr. (udsolgt).

Spanien. Republik og Francostyre 1931–48. Af Erik Reske-Nielsen. Ejnar Munksgaard, 1949, 323 S., 9,00 Kr. (udsolgt).

Latin-Amerika. Af Erik Bach. Ejnar Munksgaard, 1940, 252 S., 9,00 Kr. (udsolgt).

Intergrovernmental Fiscal Relations. Federal State and Local Finances. Af Kjeld Philip. Ejnar Munksgaard, 1954, 171 S., 15,00 Kr.

Opsparing, Kapitalbevægelse og Formuernes Sammensætning i København 1949. Af Kjeld Bjerke. Ejnar Munksgaard, 1954, 54 S., 3,00 Kr.

Lønudviklingen i Danmark 1914–1950. Af Poul Milhøj. Ejnar Munksgaard, 1954, 222 S., 10,00 Kr.

Kurantbankens forhold til staten. Af Erik Rasmussen. Det Danske Forlag, 1955, 293 S., 25,00 Kr.

Træk af de faglige storkonflikter i 1920 og 1925. Af Heinrich Schlebaum Larsen. Danske Boghandleres Kommissionsanstalt, 1956, 42 S., 2,50 Kr.

Det mellemste Østen. Af Erik Reske-Nielsen. Danske Boghandleres Kommissionsanstalt, 1956, 136 S., 5,00 Kr. (udsolgt).

Om renteforskelle og emissionspolitik på obligationsmarkedet. Af Troels Glud. Danske Boghandleres Kommissionsanstalt, 1957, 286 S., 25,00 Kr.

Fransk indenrigspolitik. Fra de Gaulle til de Gaulle. Af George Damborg. Danske Boghandleres Kommissionsanstalt, 1958, 134 S., 5,00 Kr.

Sol og Sult. Underudviklingens problem i Italien. Af Erling Bjøl. Danske Boghandleres Kommissionsanstalt, 1960, 192 S., 10,00 Kr.

Afrikansk Nationalisme. Af Ole Karup Pedersen, Danske Boghandleres Kommissionsanstalt, 1963, 161 S., 10,00 Kr. (udsolgt).